

Leposava Kron
Olivera Pavićević

SMRT LOLITE, RAĐANJE LILIT:
ogled o adolescentnoj ženskoj seksualnosti

Beograd
Anno Domini
2015

Dr Leposava Kron
Dr Olivera Pavićević

**SMRT LOLITE, RAĐANJE LILIT:
ogled o adolescentnoj ženskoj seksualnosti**

Izdavač
*Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
Gračanička 18, Beograd*

E-mail
krinstitut@gmail.com

Za izdavača
Dr Ivana Stevanović

Recenzenti
*Dr Miloš Nemanjić, naučni savetnik
Dr Vesna Gojković, vanredni profesor
Dr Maja Vukadinović, docent*

Kompjuterska obrada teksta
Slavica Miličić

Design korica
Ana Serenčes

Štampa
Pekograf d.o.o.

Tiraž
500

Objavljivanje ove knjige finansiralo je
**Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja
Republike Srbije**

SADRŽAJ

1. UVOD: O NEKIM ARHETIPOVIMA ŽENSKÉ SEKSUALNOSTI.....	11
1.1 Lolita: od nevine igre ka manipulativnom zavođenju?	11
1.2 Lilit: tamna boginja i psihopatologija međuljudskih odnosa.....	13
1.3 Lorelaj.....	15
1.4 Artemida: anima candida	16
1.5 Kratka digresija o Evinoj sklonosti ka savezu sa zmijom.....	19
2. ADOLESCENTNA SEKSUALNOST I MENTALNO ZDRAVLJE	21
3. O FENOMENU HIPERSEKSUALNOSTI: TRŽIŠTE I NOVA "ESTETIKA"	29
4. POSTTRANZICIONA DRUŠTVA REKONSTRUKCIJA FEMINITETA	33
5. TRŽIŠNA KULTURA U POSTTRANZICIONIM DRUŠTVIMA I RODNE IMPLIKACIJE	37

6. NEDOVRŠENA DEKRIMINALIZACIJA SRPSKOG DRUŠTVA I NOVI OBRASCI EROTSKOG PONAŠANJA <i>GROSSO MODO</i>	45
7. NOVI FEMINITET I EROTSKI IDENTITET ADOLESCENTNE POPULACIJE	55
8. SOCIJALNE I PSIHOLOŠKE IMPLIKACIJE HIPEREROTIZOVANOSTI.....	59
9. ŽENE U ZONI SIVE EKONOMIJE.....	63
10. ISTORIJSKI KONTEKST: POTROŠAČKA KULTURA I NEFORMALNA EKONOMIJA U PERIODU SFRJ	65
11. UTICAJ TRANSFORMACIJE REŽIMA NA FEMININI IDENTITET	69
12. KRIMINALIZOVANI FEMINITET KAO AMANET DEVEDESETIH	75
13. NEFORMALNA EKONOMIJA KAO FAKTOR INVOLVIRANOSTI ŽENA U KRIMINALNE AKTIVNOSTI.....	85
14. ŽENE U KRIMINOLOŠKIM TEORIJAMA	91
15. DOMINACIJA MASKULINITETA U KRIMINOLOŠKIM TEORIJAMA	99
16. O NEKIM NOVIJIM TEORIJSKIM PRISTUPIMA ŽENSKOM KRIMINALU	107
17. PORAST NASILJA U ŽENSKOJ ADOLESCENTNOJ POPULACIJI	113
18. DEVOJKE U RIZIKU	121
19. STARI OKSIMORON U NOVOM ODELU: "MUŠKOBANJASTA" ŽENSKOST	129
20. KOMUNIKACIJE U SAJBER PROSTORU.....	145
21. O ŽENSKOM KRIMINALU	149

22. KONSTRUKCIONISTIČKI PRISTUP ŽENSKOM KRIMINALU	165
23. RAZUMEVANJE RIZIKA I PREUZIMANJE RIZIKA	181
24. JEDNO RAZMIŠLJANJE ZA KRAJ	195
25. NOTA BENE ZA KRAJ.....	201
LITERATURA	203

Što sam bivao stariji,
sve manje su me ispunjavala sitna zadovoljstva
koja mi je život pružao
i sve jasnije sam shvatao gdje
treba tražiti prave izvore radosti i smisla.
Naučio sam da biti voljen ne znači ništa,
a da je voljeti sve,
da je sposobnost da osjećamo,
ono što daje vrijednost i ljepotu našem postojanju.
Gdje god bi se na zemlji pojavilo ono što se može nazvati srećom,
bilo je satkano od emocija.
Novac nije ništa, ni moć nije ništa.
Mnogi imaju i jedno i drugo,
ipak su nesretni.
Ljepota nije ništa, vidio sam lijepe muškarce i lijepe žene
koji su bili nesretni uprkos svojoj ljepoti.
Ni zdravlje nije sve; svako je zdrav ko se tako osjeća;
bilo je bolesnika punih volje za životom
koji su je negovali do samog kraja
i bilo je zdravih koji su venuli
mučeni strahom od patnje.
Ali sreća je uvijek bila tamo
gdje je neko umeo da voli i
živio za svoja osjećanja;
ako ih je negovao,
ako ih nije gazio i nije ih potiskivao,
ona su mu donosila zadovoljstvo.
Ljepota ne pruža radost onome ko je posjeduje,
već onome ko umije da je voli i da joj se divi..."

Herman Hese

1. UVOD: O NEKIM ARHETIPOVIMA ŽENSKE SEKSUALNOSTI

*Jedan sin čovečiji, koji je voleo, pružao je ruke, moleći,
prema jednoj zvezdi,
ne pitajući da li će izmoliti radost ili patnju.*

Lou Andreas Salomé¹

1.1 Lolita: od nevine igre ka manipulativnom zavođenju?

Lolita, light of my life, fire of my loins. My sin, my soul.

Vladimir Nabokov²

¹ Salomé (The Erotik, 2012; prev. L. Kron)

Lolita, deskripcija njenog identiteta i način na koji je romansirano njeno ponašanje i romantizovan odnos starijeg muškarca i devojčice, vremenom je postao paradigmatički primer za analizu seksualne manipulativnosti sasvim mladih devojaka, adolescentkinja, kao i moći koja se eventualno stiče identifikacijom sa starijim muškarcem. U *Loliti* Vladimira Nabokova (Nabokov, 1958) prikazane su Humbertove ekstremne akcije i emocije koje nisu rezultat objektivne i fiziološke realnosti već psihološke potrebe da pobedi, poseduje i kontroliše. Odnosi između polova postavljeni su jednostavno: žene su tu da bi bile posedovane, a muškarac postoji da bi njen identitet učinio kompletnim. Nabokov, u romansiranoj deskripciji jednog oblika tabuisane ljubavi između zrelog muškarca i adolescentne devojčice, dotiče se one dimenzije u psihološkom prostoru koja svedoči o onome što je Frojd zvao "psihološka kob ambivalencije" koja istovremeno donosi i radost i osećanje krivice u čovekovom ponašanju između onoga što je socijalno dopušteno i onoga što je zabranjeno. Zbog teme i njene provokativnosti, ne samo u trenutku pojavljivanja nego i dugo nakon toga, bila su zanemarena umetnička svojstva ovog romana kao i složena slika duševnih stanja čoveka kojem se čini da njegov život u potpunosti određuje jedna opsesija. Lolita se u psihološkoj literaturi najčešće spominje u kontekstu pedofilije i incesta, ergo erosa na stranputicama, ali njena partikularna uloga uključuje pasivno, nedirektivno i neagresivno zavođenje znatno starijeg muškarca i koja pri tome uživa u svojoj "dečijoj", nevinoj neodoljivosti kojom

² "Lolita, svetlost mog život, vatra mojih čežnji. Moj greh, moja duša". (prev. L. Kron)

stiče poziciju psihološke prednosti nad muškarcem koji je najčešće i uzor za identifikaciju pri čemu se nalaze u nekoj vrsti hijerarhijskog odnosa u kojoj je ona u nekom smislu podređena. U tim psihološkim igrama Lolita nije sasvim nevina, već u njima gotovo ravnopravno utiče; njena manipulativnost je takođe očigledna, kao i psihološka dobit i zadovoljstvo koje ima usled činjenice da je upravo ona predmet opsesivne fantazije. Njena "dečija" zavodljivost daje joj osećaj superiornosti u ljubavnoj drami za koju makar podsvesno zna da je nedopuštena.

1.2 Lilit: tamna boginja i psihopatologija međuljudskih odnosa

*Because I think that's what love is - everything but children's love;
you can't stay alive if you don't hurt people.*

J.R. Salamanca: Lilith³

Mračna boginja Lilit je mesopotamski ženski demon noći i energetski je suprotstavljena Loliti koja je bar u nekoj ideji oličenje nevine zavodljivosti. Lilit je prvobitno bila sumerski i vavilonski "sukub" (demon koji uzima oblik žene i sa muškarcima ima seksualni odnos tokom sna "žrtve"), koji je kasnije stopljen sa Lamashtu, demonom koji ubija mušku decu. U Srednjem veku se pojavljuje ideja o Lilit kao prvoj Adamovoj

³ Znam šta je ljubav - sve osim dečije ljubavi; ne možeš se osećati živim, a da ljude ne povređuješ. (prev. L. Kron)

ženi. U midrašu Alfabet Ben Sira (oko 10. veka) ona je Adamova prva žena u raju, koja je stvorena od Adamove prašine da bi bila njemu ravna. Po kabalističkom predanju Lilit je rekla Adamu: "Mi smo jednaki, jer smo načinjeni od zemlje". Nakon svađe sa Adamom, Lilit je u gnevu izgovorila ime Božije i pobjegla da bi započela svoju demonsku "karijeru". Ergo, Lilit je svojevolumno napustila Rajski Vrt odbijajući da se potčini Adamu i bila je zamenjena drugom ženom, Evom. Lilit je postala Evin neprijatelj; ona koja podstiče na nedozvoljenu ljubav i unosi nemir ili razara brakove. Lilit se primarno definiše kao ženski demon noći, premda je u kasnijim literarnim i psihološkim interpretacijama stavljena emfaza i na njenu drugu, svetliju stranu. Lilit se psihološki može opisati i kao neka vrsta dinamskog opozita Loliti, kao libidna sila, vitalna ženska seksualna energija koja moć crpi iz sebe same i sopstvene seksualnosti, kao nadgradnja muškog principa, kao žena sa imperativom iskustva bogatog erotskog života, uključujući i njegovu demonsku komponentu. Lilit na taj način postaje svesna svoje seksualnosti i otklanja barijere socijalno poželjnog i indoktriniranog ponašanja i stiče samopoštovanje (Humm, 2013).

Neki autori sugerišu da je Lilit-žena, Lilit-majka i Lilit-zavodnica u tolikoj meri prisutna u svakodnevnom životu i psihopatologiji međuljudskih odnosa, da je u tolikoj meri postala "realna" da zaslužuje posebnu "dijagnostičku" odrednicu u stručnoj literaturi, kakvu su stekli Edipov kompleks, kompleks Don Žuana, Kainov kompleks etc. (Petrović & Petrović – Stefanović 2000). Istraživači savremenih internet društvenih

mreža tvrde da je u ženskoj populaciji Lilit sa različitim sufiksima, prefiksima ili modifikacijama najčešće korisničko ime (username) ili šifra za pristup različitim forumima ili interaktivnim grupama kao što su Fejsbuk, Tviter ili Instagram.

1.3 Lorelaj

*Ô belle Loreley aux yeux pleins de pierreries
De quel magicien tiens-tu ta sorcellerie*

Guillaume Apollinaire⁴

Lorelaj je germanski arehetip žene koja zavodi i odvodi u propast; psihološki i bihejvioralno analogan sirenama iz grčke mitologije. Sedeći visoko na stenama Rajne, privlačila je mornare na grebene i oštre stene, mesmerizirajući ih svojom pesmom. Lorelaj simboliše ponekad tragičnu opsednutost strastima koje suspenduju razum i mogu voditi u pakao. Što se sirena i njihovog opasnog zavođenje tiče, u grčkoj mitologiji postoji fundamentalno neslaganje u pogledu njihovih imena i njihovog broja. Sirene su imale divne glasove koje bi opčinile svakoga ko bi ih čuo; takmičile su se sa Muzama u pesmi, ali su bivale pobeđene. Sirene su živle na obali cvetnih bašta blizu mesta gde su Scila i Haribda plašile moreplovce; neki autori tvrde da se ostrvo Sirena nalazilo u blizini ostrva Kapri. U Sorrentu blizu Napulja postoji viševjekovna tradicija verovanja

⁴ Apoliner (1982) : "O Lorelaj alemastih žena, čijim li si činima reči opčinjena"

da su mitološke sirene stanovale na visokim i oštrim tamno sivim grebenima Tirenskog mora⁵. Sirene su i danas neka vrsta zaštitnog znaka ovoga grada. Sirene su pevale toliko zanosno da su mornari skakali sa broda u more da bi ih razgovetnije čuli, posle čega bi ih sirene progutale. Jedna od legendi kazuje da su sirene bile toliko uvređene kada Odisej nije hteo da napusti svoj brod, da su skočile u more i podavile se (Oswalt, 1965).

1.4 Artemida: anima candida

*Aveva Diana nella man sinistra
un arco forte, noderoso e grosso,
tal che daria fatica ad ogni destra.*

Giovanni Boccaccio: *Caccia di Diana*⁶

Pravilno razumevanje arhetipova ženske seksualnosti nije moguće bez analize mitskog scenarija boginje Artemide (Artemis; u rimskoj mitologiji Dijana), i njene sudbine. Možda bi se moglo reći da psihologija svoje prapočetke duguje mitovima. Helenski i hrišćanski mitološki sistem obeležio je, pečatom svoje duhovne raskoši, evropsku kulturu za mnogo

⁵ *Istoria civile del Regno di Napoli* (1865)

⁶ "U levu ruku Dijane je stao

Čvornovati luk, što bi, težak, silan,

I svakom veštom tešku muku dao."

Bokačo: *Dijanin lov* (c. 1334. prev. Borislav Stojkov: 2015)

vekova predstavljajući nepresušnu intelektualnu i umetničku inspiraciju.

Erik Bern (1989:33) je tvrdio da je sudbina svakog čoveka davno opisana u rečnicima grčke mitologije.

Stvaralačka fantazija koja oblikuje mitove, legende i poeziju verovatno je jedna od kognitivnih prafunkcija čovečanstva. Mnogi analitičari duhovnih tvorevina misle da je ona neka poslednja stvarnost koja se dalje ne može redukovati. U pozadini nauke i umetnosti leži sposobnost ljudskog duha za invenciju, za ono što je Bergson nazvao funkcijom fabuliranja, a koja se odnosi na fantaziju koja oblikuje mitove, poeziju, religije i, u svom pojmovno razbistrenom i analitičkom vidu, naučnu sliku sveta.

Ono što razlikuje antička tumačenja sudbinske determinacije od savremenih istraživačkih napora je, pre svega, pojmovni aparat kojim se označava sadržaj, lokalizacija i način dejstva "sudbine" na konkretna ponašanja i, naravno, upotreba naučnog metoda umesto poetske apstrakcije.

Grčku boginju Artemidu Ovidije, u *Metamorfozama*, opisuje kao zadivljujuće lepu, za zlatnim lukom i strelama, koja živi daleko od ljudi u svojoj kristalnoj palati, okruženoj cvećem i životinjama, u visokim planinama. Ona je ćerka vrhovnog boga Zevsa i Lete kao i sestra Apolona, boga svetlosti i sunca (Zamarovsky, 1985). Strelac Apolon odapinje svoje strele u borbama, dok je Artemida boginja lova; lovila je sama ili u društvu nižih boginja i nimfi. Kada bi se zasitila lova, odlazila bi svom bratu u Delfe i družila se sa muzama. Artemida je boginja

intacta, devica apsolutne čistote, koja je nedodirljiva, prezire erotski kontakt, a pri svemu tome je, za razliku od većine olimpskih bogova koji su bez moralnog kompasa, *anima candida*. Afrodita, boginja ljubavi, nema nikakvu moć nad njom. Artemida je za Grke bila ideal ženske lepote. U Atini su joj svake godine prinošene žrtve zato što je pomagala Greima u bici kod Maratona. Artemida, zajedno sa Hermesom, upravlja putovanjima, po morima i kopnima; u Atini su se u proleće u njenu čast održavale svečanosti posle koje bi brodovi mogli ponovo da isplove. U gradove je silazila da bi pomagala ženama na porođajima zbog čega se smatra i zaštitnicom dece. Dadjlje su o praznicima nosile bebe i malu decu u njen hram, od kojih je napoznatiji u Efesu, treće od sedam čuda sveta, a pre sklapanja braka buduće mlade su joj posvećivale pramen kose. Artemida je u svemu bila blaga i plemenita. Iznad svega bila je obožavana kao dobra, nedostižna i lepa boginja, a umetnici je često predstavljaju u razgovorima sa muzama, dok njen brat Apolon svira liru. Kada su Kimerijanci upali u Malu Aziju, Artemida je lično svojim strelama odbranila svoj hram u Efesu.

1.5 Kratka digresija o Evinoj sklonosti ka savezu sa zmijom

*Priroda. Kada bi bilo moguće staviti je iza nas,
kao dekor na čijoj bi se pozadini videle
naše tragičmedije.*
Česlav Miloš

Psiholozi, pripadnici raznih orijentacija i škola mišljenja, često ističu da je ulazak u adolescenciju ulazak u doba nesigurnosti i ambivalencija, kao i lutanje i spoticanje na često konfliktnom putu između radosti i staha. Fiziološko sazrevanje koje je obično u velikoj diskrepanciji sa psihološkom zrelošću adolescenta može stvoriti fobiju (koju su psihoanalitičari zvali "vagina dentata"⁷) od doživljaja "rajske doline ljubavi" koja često otvara Pandorinu kutiju noseći sobom rizike, iskušenja i razočarenja. Muški adolescenti, naročito ukoliko su odrasli u disfunkcionalnim porodicama (ili onima koje su se usled razvoda, napuštanja ili smrti roditelja raspale⁸), katkad su pod uticajem arhetipa o demonskoj prirodi žena kojeg simbolizuje Lilit, mračna boginja koja može voditi u pogrešne odluke ili

⁷ Vagina dentata: subjektivni doživljaj "zubate" vagine koja izaziva kastracione strahove i anksioznosti.

⁸ Tzv. "Broken home" sindrom

čak i propast. Period dečastva često ponavlja taj model starinskog antifeminizma koji potiče još iz srednjevekovnih legendi o Evinoj sklonosti ka savezu sa zmijom.

2. ADOLESCENTNA SEKSUALNOST I MENTALNO ZDRAVLJE

Razvoj seksualnog self-koncepta i erotskog identiteta je veoma važan korak u periodu adolescencije. To je razlog zbog kojeg adolescenti pokušavaju da osmisle i organizuju svoje seksualno iskustvo da bi razumeli strukturu i podsvesnu motivaciju (Andersen, & Cyranowski, 1994).

Najnovija istraživanja (Nauert, 2013) su empirijski potvrdila da seksualne prakse adolescenata koje uključuju slučajni i neobavezni seks i eksperimentisanje na tom planu u ranom uzrastu, indukuju različite probleme sa mentalnim zdravljem, česte depresivne reakcije, razmišljanja o suicidu ili sklonost suicidnom ponašanju (zloupotreba supstanci, ekscesivno upražnjavanje ekstremnih sportova, brze vožnje, *anorexia mentalis*) Adolescencija je, kao što je veoma dobro poznato,

period posebne psihološke, socijalne, egzistencijalne ali i fiziološke vulnerabilnosti. Mozak mladih adolescenata nije neurološki zreo; nekoliko regija u mozgu kao što je frontalni lobus cerebralnog korteksa ili hipotalamus koji je odgovoran za samokontrolu i odlaganje gratifikacije, u tom periodu, sve do kasnih tinejdžerskih godina, nisu dostigli punu zrelost (Casey, Getz & Galvan, 2008). Eksperti, uključujući i naše (Anđelić, Vasić, & Lukić, 2008; Sieving, Oliphant & Blum, 2002; Tolman, 2001), takođe upozoravaju da prerana adolescentna seksualna iskustva ekstremno povećavaju rizik od neželjenih trudnoća i seksualno prenosivih bolesti uključujući HIV i AIDS.

Analiza nove ženstvenosti u odnosu na feminističke teorije treba da uzme u obzir postojanje razlika koje su određene različitim istorijskim i kulturnim lokacijama u kojima se feminizam pojavljuje (Jackson, 2012). Ove autorke sugerišu da, kada su u pitanju mlade devojkice, feminitet se neizostavno mora posmatrati u sprezi sa popularnom kulturom koja im se obraća kao svojoj publici. Mediji imaju značajnu ulogu u transformaciji mladalačkog feminiteta koji je devedesetih godina značio "girl power" i nosio ljuti aktivizam pobunjene ženske subkulture koja negira patrijarhalni tretman mladih devojaka (Harris, 2004: prema Jackson, 2012). Transformacija klasične "girl power" u modifikovanu snagu dobija novu postfeminističku artikulaciju u kojoj su mediji odigrali važnu ulogu; devojačka snaga (girl power) uključuje novu moć, nezavisnost i mogućnost izbora (Connell, 1987). Ovu pojavu neki autori tretiraju kao varijaciju feminizma, drugi kao treći talas feminizma, a treći kao postfeminizam. Anđela MekRobi (McRobbi, 2009) ukazuje na krajnje problematične

stavove o smeni reprezentacije mladih žena koje se u širem kontekstu mogu posmatrati kao postfeminizam, tvrdeći da se radi o promociji korporativne kulture potrošača koja vidi nove mogućnosti za rast prihoda mladih žena. MekRobi (McRobbi, 2009:49) vidi postfordističko neoliberalni oblik kapitalizma kao plodno tlo za pojavu postfeminističkih ideologija svuda gde on preovladava, pre svega u Velikoj Britaniji i SAD, ali i na drugim lokacijama. U odsustvu direktnog institucionalnog ili državnog nadzora, pojedinci, a posebno žene treba da postanu refleksivne i samorefleksivne, da kontrolišu i procene sopstvene životne pozicije i mogućnosti, kao i ona strukturna i normativna ograničenja koja mogu da utiču na njih. Povećana refleksivnost često navodi na temu rodne hijerarhije ali i rađa nove oblike patrijarhalne moći (ibidem). "Novi seksualni ugovor" mladim ženama omogućuje da zauzmu pozicije kroz učešće u obrazovanju, zapošljavanju i potrošačkoj kulturi, tako što će se odreći političkih identiteta i kritike patrijarhata. One se angažuju u nizu praksi koje podstiču sposobnosti, uspeh, postignuća, uživanja, prava i socijalnu mobilnost u novoj kulturnoj politici koju je Stjuart Hol naziva "disartikulacija". Disartikulacija se odnosi na produkciju muške hegemonije koja uzdiže razliku između "zapadnih devojaka" i njihove seksualne samosvesti kroz "postfeminističku maskaradu" koja je orijentisna na telo i modu. "Postfeministička maskarada" se ostvaruje kao ironični, kvazi-feministički gest, dok u isto vreme suzbija svaku potencijalnu pretnju patrijarhalnom autoritetu sugerišući i odobravajući slobodu i pravo žena da uživaju u povremenom seksu i nesputanom izražavanju seksualnosti. Politika deartikulacije se umnožava u ovom

društveno istorijskom momentu budući da su žene u obavezi da učestvuju u radnom životu, a "postfeministička maskarada" predstavlja način da ponovo obezbedi rodna hijerarhija. Stabilnost heteroseksualne matrice se pojačava modom i lepotom "samostajlinga" koji postaje dominantan mehanizam vršenja vlasti nad mladim ženama. Hipererotizovano ili privremenim modnim diktatom potencirano kompulsivno negovanje ženstvenosti, u popularnoj kulturi često indukuje negativne posledice po mentalno zdravlje i socijalno patološke pojave kao što su anoreksija koja najčešće uključuje i poremećaj telesne šeme, opsesivnost, nisko samopoštovanje, apatiju, reaktivnu depresiju, sklonost samopovređivanju, suicidalno ponašanje kao što su zavisnost od alkohola, droge, brze vožnje, ekstremni sportovi. Na taj način generisana i "negovana" patologija sposobna je da stvori čitav spektar tenzija i strahova koje pretvara u fantastične svetove za svoje ženske gledaoce (McRobbi, 2009:108). Sveprisutnost i fascinacija modnim fotografijama u sinergiji sa potrebom za introspekcijom, refleksivnošću, poštovanjem i manifestovanjem sopstvenih talenata, stavlja mnoge devojke u poziciju konfuzije, ogorčenosti i/ili frustracije, pri čemu one najčešće ne mogu da identifikuju izvore svog besa.

Tržište rada i potrošačke kulture stvara nove oblike ženstvenosti proizvedeći i reprodukujući društvenu podelu koja se materijalizuje kroz emfazu na žensko telo kao robu.

Moderni set ponašanja uključuje i žensku agresivnost, konkurentnost, "kučkasto" ponašanje, hostilnost, ekstremnu kompeticiju pa i verbalno nasilje u socijalnim i psihološkim

interakcijama. Ignorisanje stvarnih nejednakosti, umesto novih puteva subverzije unutar sveta potrošačke kulture i odbrane kapaciteta ženskih otpora, dovelo je do apsolutnog uzdizanja potrošačke kulture i svođenja žena na uživanje u potrošnji ženske robe. Rezultat je često agresivni individualizam, hedonistička ženska falocentrična orijentacija u sferi seksualnosti i kompulsivna opsjednutost potrošačkom kulturom.

Kulturalurni diskontinuitet koji je u devedesetim godinama prošlog veka društvo u Srbiji vratio retrogradnim nacionalističkim vrednostima, doveo je do nespremnosti da se razume šta realno predstavlja prelazak u novo društveno uređenje. Intezivan upliv medijske industrije zabave, *modusa vivendi* "slavnih" i komercijalizacija većine segmenata društvenog i kulturnog života odvijali su se stihijski i uz veoma slabu ili nepostojeću kritičku i socijalnu distancu (Brown, 2002).

Promene koje su se odvijale u socijalnom i kulturnom okruženju gotovo da su prošle neopaženo usled preovlađujućeg fokusa javnosti na ekonomske i političke turbulencije u srpskom društvu u poslednje dve dekade. Efekti kulturne transformacije koji su pred nama su nastali u kontinuitetu društvene nebrige, inkonzistentnosti i nemoći da razume, artikuliše i usmeri intezivni upliv potrošačke kulture neoliberalnog kapitalizma i njenih dominantnih vrednosti koje su determinisane tržištem. Mnoštvo fenomena razvijenog konzumerističkog društva posredovano medijima i popularnom kulturom navodi nas na konstataciju da je naš svet iznenađujuće izmenjen kao da je u određenim društvenim i kulturalnim aspektima neprepoznatljiv.

Novi kulturni obrasci su formirani u okolnostima nedovršene dekriminalizacije srpskog društva, niskih građanskih, demokratskih i emancipatorskih kapaciteta i permanentno niskog životnog standarda većine stanovništva.

Razočaravajuća istina o stvarnim efektima tranzicionih promena vrlo brzo se ispoljila na političkom, ekonomskom i socijalnom planu, dok su efekti transformacije u kulturnoj sferi prilično nezapaženo iznedrili čitav spektar uznemirujućih efekata.

Eho poznog kapitalizma koji je u srpsko društvo dopirao kroz konzumersku potrošnju, zabavne medijske sadržaje i elektronske društvene mreže donosi bazične karakteristike društva nesigurnosti, uznemirenih identiteta i dekonstruisanih entiteta. Društvene klase u poznom kapitalizmu nisu više određene isključivo ekonomskim ili položajem u produkciji, već se određuju prema afektivnoj pripadnosti, provođenju slobodnog vremena, estetici, potrošnji, prihodu i zaposlenju. Za klasni identitet i klasnu mobilnost postaje presudan izbor potrošnih dobara (Featherstone, 1991; Lury, 1996).

Nestabilnost klasnog identiteta uslovljena je stalnim promenama na potrošačkom tržištu, što se u srpskom društvu dodatno komplikuje okolnostima izuzetno ograničenih resursa, ekstremne socijalne polarizacije i njene parakriminalne i kriminalne pozadine. U tom smislu će se najverovatnije dalje pojačavati konzumerska pohlepa, rasti nezdrava kompeticija i češće tražiti prečica u ostvarivanju uspeha definisanog ovim kulturnim obrascem. Pokazalo se da je borba za mesto u novonastaloj hijerarhiji izuzetno teška za muškarce i da je

izazvala potres na planu normativnog maskuliniteta (Pavićević, Kron, Simeunović-Patić, 2013). Međutim, ostaje nam odgovor na pitanje šta se dogodilo sa feminitetom u Srbiji? Tome je posvećen naredni deo ove knjige.

3. O FENOMENU HIPERSEKSUALNOSTI: TRŽIŠTE I NOVA "ESTETIKA"

Sam pojam feminiteta nije *sensu stricto* definisan i fiksiran već je podložan promeni u zavisnosti od duha vremena, šire društvene strukture, dominantne kulture, sistema vrednosti kao i situacionog konteksta. Koncept biti "žensko" se ne menja automatski, ali je u saglasnosti sa specifičnim društvenim kontekstima i interakcijom sa drugim ljudima (Messerschmidt 1997). Lociranost mladih žena unutar socijalne strukture i dominantne kulture utiče na njihovo razumevanje i oblikovanje ženstvenosti.

Postoji već uvreženi i neizbežni komentar koji se može svakodnevno naći u štampi da su ljudi koji su posetili Srbiju, uživali u fantastičnom provodu koji je, između ostalog, spektakularan i usled izuzetne lepote i šarma srpskih devojaka.

One se često, proglašavaju za najlepšu žensku populaciju igde viđenu što bi bio jedan lep i vrlo pohvalan komentar, da se eventualno, u pozadini, ne kriju neka druga značenja i problemi konstrukcije novog feminiteta u Srbiji.

Sa druge strane, postoje i česta kritična zapažanja o našim devojkama i ženama kao generalno preterano unificiranim ("štancovanim") u banalnoj i *in extremis* erotizovanoj estetici "prijateljica noći".

U tom mnoštvu različitih uzrasta, profila i tipova pojavljuje se određen vid depersonalizacije koja različitost, individualnost i originalnost zamenjuje za uniformnost imidža koji je konstruisan dominantnim kriterijumima hiperseksualnosti. On u prvi plan stavlja tzv. ženske attribute (koji se čak u vrlo ranoj mladosti "unapređuju" zahvatima estetske hirurgije). Ova tema, posmatrana kao potencijalni problem često je bila predmet rasprava i debata stručnjaka u različitim medijima. Ključ za razumevanje leži u razotkrivanju unutrašnjih psiholoških promena i posledica koja se telesno ispoljavaju kroz izgled lica i tela mladih devojaka i žena, način oblačenja i ponašanja kao i kulturno poreklo i značenje nove "estetike" i kodeksa ponašanja koje je često na ivici pornografije.

Novi feminitet se odlikuje nekim unutrašnjim karakteristikama, koje se takođe mogu konstatovati na prvi pogled. Reč je o specifičnom senzibilitetu koji karakteriše prikrivena emocionalnost, izveštačenost i fetišizacija ženske seksualnosti. Senzacionalnost hipererotizovanog spoljašnjeg izgleda koji je usmeren na zavodenje muškaraca određene ciljne

grupe praćena je izvesnom hladnoćom, neprijateljstvom, preteranom kompeticijom, pa čak i manifestovanjem beskrupuloznog, bezobzirnog i hostilno provokativnog stava. U ovom kontekstu spontanost, toplina, afektivno vezivanje i dublji emotivni doživljaj se tretira kao simptom viška slabosti koja je nepotrebna , nepoželjna i kontraproduktivna. Devojke u vrlo ranom uzrastu seksualne relacije definišu kao neophodnu inicijaciju u svet odraslih, potvrdu sazrevanja u smislu osvajanja moći i eventualnog sticanja prednosti u bespoštednoj utakmici među vršnjakinjama.

4. POSTTRANZICIONA DRUŠTVA REKONSTRUKCIJA FEMINITETA

Rodne implikacije socijalne i ekonomske transformacije u Istočnoj i Srednjoj Evropi ispoljavaju se kao različiti efekti tih procesa na mlade žene i muškarce. Generalno postoji oštra polarizacija ekonomskih nejednakosti koja je izazvala talas ogorčenja i oslabljenu percepciju adolescenata da se individualnom inicijativom i napornim radom može ostvariti bilo kakav ozbiljan uspeh. Zajednica se doživljava kao manje kohezivna i sigurna (Macek et al., 1998). Glavni cilj reforme tržišta da podrži odgovornost pojedinaca u odnosu na rezultate svojih ekonomskih odluka i nagradi ih ukoliko su ispravne, u okolnostima brzog i intenzivnog socijalnog raslojavanja je izazvao pad optimizma, cinizam i gubitak vere u delotvornost inicijative. Sofisticirana potrošnja i uživanje u novim mogućnostima izobilja roba i luksuza ostaju rezervisani za elitu mlade generacije koja uživa u sadržajima urbane kulture, predstavljajući prototip idealnog postkomunističkog potrošačkog subjekta koji je

hedonista, sebičan i pri svemu tome ponosan na to (Kaneva, 2012). Tako su mediji koji promovišu novi stil života postali forumi za redefinisanje značenja potrošnje koji artikulišu identitete kroz rafinirane potrošačke izbore, ideje i životne aspiracije i na njih svedene životne aspiracije.

Rezultat političke i ekonomske transformacije u evropskim postranzionim društvima može se, na kulturnom planu, označiti kao pobjeda potrošačke kulture. Neki komentatori tvrde da su "plišane revolucije", zapravo, "revolucije potrošača" koji više nisu mogli da odolevaju privlačnostima i magnetizmu materijalističke i popularne kulture, paralelnog, istovremeno bliskog i udaljenog sveta razvijenog Zapada. U tom smislu su te promene daleko više inspirisane težnjom za ostvarivanjem prava na potrošnju, nego željom za osvajanjem uzvišenih ideala slobode i demokratije (Kaneva, 2012). Novouspostavljeni oblik potrošačkog društva ima značajne prateće društvene, kulturne i psihološke posledice. Napuštanje socijalističkog koncepta "racionalne potrošnje" koji je zahtevao umerene i umirene potrošače u okviru komunističke ideološke doktrine zamenjen je modelom stihijne komercijalizacije i potrošnje kao ideološkom doktrinom kojom je praćeno instaliranje novog političkog i ekonomskog poretka. Nasuprot onotologiji "socijalističkog načina života" kojom se postulira da je izvor ljudske sreće sadržan u delima stvaranja i izgradnje, a ne potrošnje (Bankov, 2009:227, prema Kaneva, 2012), postkomunističko društvo pomera zadate ciljeve iz procesa proizvodnje u sferu potrošnje. Otvorena valorizacija potrošačkih aspiracija građana nije više izraz njihovih potisnutih želja, već način izgradnje individualnih i kolektivnih identiteta. Iako to, ne

znači da u socijalizmu nisu bili prisutni konzumerski impulsi i tendencije, kulturu nestašice, ograničenja i odricanja zamenjuje kultura nekontrolisane i bezgranične potrošnje orijentisana na luksuz i zadovoljstvo. Ideološki projekat na kome je zasnovana tranzicija i kojim se legitimiše novi kapitalistički poredak, zasnovan je na obećanju o dostupnosti materijalnih i potrošačkih dobara (Ibroscheva, 2013). Pristup neograničenoj potrošnji označava ekonomski prosperitet i približavanje, i na kraju ulazak u svet prosperitetnog Zapada. Potrošnja je normativno revalizovana kao vrednost u javnom diskursu postajući mera socijalnog statusa i uspeha. Fantazije i o luksuznom životu i povišeni nivo aspiracija u toj sferi, aktivno su podržani putem medija čija je uloga u promociji dominantnih materijalističkih i konzumerskih vrednosti ogromna. Konzumerizam dobija veliki značaj u formiranju identiteta pojedinac a samim tim i kreirajući nove oblike subjektiviteta.

Istraživački programi u postkomunističkim društvima, posebno oni orijentisani na istraživanje populacije mladih, moraju uvažiti promene društvenog sistema i hijerarhije vrednosti u kontekstu neoliberalnog okruženja. Istraživanja pokazuju pad tradicionalnih vrednosti među tinejdžerima koji potpuno drugačije provode slobodno vreme nego generacije od pre dvadeset godina (Spilkova i Radova, 2011). Proučavanje transformacije njihovih slobodnih aktivnosti ima presudan značaj u osvetljavanju "postmodernog" načina života i mikro kultura koje se uspostaljavaju oko njih. Tinejdžeri kao društveni akteri, su već dugo predmet anglosaksonskih društvenih i antropoloških nauka kao što su sociologija, razvojna psihologija i ekologija.

Formiranje identiteta u okviru svakodnevice predstavlja integrisani skup praksi (Giddens, 1990), a životni stil predstavlja ličnost pojedinca. Usvajanje životnog stila se pojavljuje kao neophodno u sticanju polne zrelosti u adolescenciji i predstavlja proces u kome adolescenti usvajaju različite načine potrošnje (Petrušek, 2006: prema Spilkova i Radova, 2011). Potrošačka era menja društvo, kulturu, njene norme i vrednosti budući da sve postaje stvar prodaje i kupovine. Pasivna i materijalistička orijentacija tinejdžera zaronjena je u industriju zabave i predstavlja, koliko ličnu odluku, toliko i izbor determinisan medijskim prezentacijama (TV, "kultura" sportskih objekata, tržišnih centara, modnih diktata). Ovakvu orijentaciju često prati nedovoljno razvijen nivo odgovornosti prema sebi i prema drugima. Istraživanje mikro kultura unutar dominantne potrošačke kulture otkriva smisao različitih grupa mladih ljudi i istražuje njihova ponašanja kao deo složenih podgrupa u čijem stvaranju učestvuju karakteristike ličnosti, lokacije i događaji u kojima učestvuju. Preokupacija potrošnjom ima značajne političke, ekonomske, socijalne i rodne konsekvence u posttranzicionim društvima.

5. TRŽIŠNA KULTURA U POSTTRANZICIONIM DRUŠTVIMA I RODNE IMPLIKACIJE

Ničija⁹

*Žene se dele na ničje, nečje i svačje.
Ti si naišao na ničju.
Bolje bi mnogo bilo da si naišao na nečju.
Jer nečja je nečja,
navikla je da pripada,
pa kako je jednom bila nečja,
može postati i tvoja.
A ova što je vazda ničja,*

⁹ Ova pesma sadrži vrlo zanimljiv taj stih — "Ti si naišao na ničju" — koji govori upravo o rađanju Lilit, tj. ženi koja pronalazi u sebi i neguje rađanje i/ili hipertrofiju ženskog ega u procesu individuacije.

*ni na šta nije navikla.
Nije ni morala da se navikava.
A ti misliš – dobro je:
ničija je slobodna.
Pa, ničija je baš i ničija
zato što tako voli slobodu
i što nikad ne bi postala nečija.
Svačija je isto nečija,
samo što je previše nečija,
ali uz dobre razloge
može postati umereno nečija,
pa opet može postati samo tvoja.
Pa čemu onda osmehi što sam ja ničija
kad je to, zapravo, najgore što može da ti se desi?*

Jelena Marković

Podsticanje potrošačkog mentaliteta kao fundamentalni potez u postkomunističkom kulturnom zaokretu vodio je oslobađanju rodnog režima u pravcu tržišne ideologije. Konzumerizam je potpomognut promenama u finansijskom i bankarskom sektoru koji je omogućio potrošačke kredite i otvaranjem međunarodnih mega trgovina promenio suštinske attribute prirodu (Kaneva, 2012). Finansijska kriza nastala posle 2008. godine koja je dovela do zastoja u mogućnostima ostvarivanja potrošačkog stila života doživljava se kao težak oblik depriviranosti i nemogućnost odžavanja standarda tzv. normalnog života. Interes pojedinaca je fokusiran oko trošenja roba i usluga, a konzumerizam obezbeđuje preko potreban okvir za razvoj ličnih identiteta. Političke posledice obećanog konzumerističkog raja se ogledaju u činjenici

da postkomunistički subjekti postaju definisani isključivo kao potrošači, a ne kao građani. Gotovo da nema alternative i ekvivalenta aktivnom osvešćenom potrošaču koji proces evropeizacije svodi na otvoreno tržište turizma i zabave. Sreća i sloboda su *de facto* izjednačene sa slobodom u potrošnji i raznodama, a kategorija građana kao da je zamenjena kategorijom potrošača. Međutim, realnost je osporila nesputano konzumerstvo. U uslovima siromaštva i beznađa u kome se nalazi veliki deo stanovništva zavodljive slike obilja i želja koje emituje sistem reklamiranja, iako prihvaćene bez otpora, značajno utičući na njihovo razumevanje socijalne i ekonomske politike, postale su istovremeno i izvor frustracije. (Kaneva, 2012).

Rodni stereotipi su dobili nov izraz kroz prikazivanje ženske seksualnosti kao dostupne robe i neprimetno postali svakodnevna i prihvaćena rutina. Hiperseksualizacija mladih devojaka i žena je uspostavljena kao prepoznatljivi simbol postkomunističke tranzicije u regionu, te diskurs seksa postaje neraskidivo povezan sa diskursom ekonomije (Borenstein, 2008). Izrazit primer efekata seksualne liberalizacije u postkomunističkom kontekstu predstavlja seksualizacija postsovjetske kulture. Seksualizacija je postala fundamentalno svojstvo ruskih medija, predstavljajući fenomen koji bi bilo nemoguće zamisliti u seksualno konzervativnom periodu sovjetske države. Paralelno, nestabilna ekonomska situacija tokom tranzicije ostavlja mnoge žene bez posla i ekonomske sigurnosti. Tržište rada i sfera zapošljavanja izazivaju različite rodne efekte jer izražavaju različito polazište koje žene imaju u rodnoj konstrukciji društvenog identiteta (Walker, 2012).

Refleksija modernizacije u okolnostima visokog stepena rodne konvergencije smanjuje mogućnost održavanja tradicionalnih patrijarhalnih rodnih odnosa, jer i muškarci i žene postaju izloženi tržišnom pritisku. Rodna podela je izložena procesu tradicionalizacije, isto koliko i procesu detradicionalizacije (Adkins, 1999). Nove dimenzije postsovjetskog rodnog poretka i širok spektar diskriminatorskih praksi prema ženama kao deo "skrivenih povreda neoliberalizma" ogleda se u podatku da je devedesetih godina, 60% adolescentkinja u Moskvi priznalo da bi pružilo seksualne usluge za nadoknadu u devizama (Brigder and Kay, 1996). Ekonomska nevolja žena, koje su tokom socijalizma imale minimalnu, ali pouzdanu podršku, postala je okidač za rastuću industriju seksa i prostitucije. Seksualizacija ruske kulture senzacionalizovala je i "normalizovala" prostituciju navodeći mnoge žene da u njoj traže prihvatljiv oblik rada kao izlaz iz ekonomskih teškoća (Avgerinos, 2006).

Opšta "erotizacija" države povezana je otvaranjem sovjetskih granica i uplivom zapadnih ekonomskih i političkih uticaja u okolnostima oskudice, nedostatka hrane, neadekvatnih uslova stanovanja kao i pojačane zloupotrebe supstanci (psihoaktivnih medikamenata i droga). Širenje pornografskog diskursa podstaknuto je kulturnom i medijskom politikom koja se oslanjala na "seksualne metafore", polugolotinju i golotinju u svrhu prodaje proizvoda i zabave.

Rasprostranjenost naučnog i popularnog ruskog seksualnog diskursa, nije bila obična slučajnost ili srećna okolnost zapadne kritičke mode i posttotalitarnog eksperimenta. Mediji i naučna

literatura su delili zajedničku veru u politički značaj seksualnog diskursa u okviru kojega su se razračunavali sa sovjetskim smernim kulturnim čuvarima čiji je zadatak bio da seks zadrže izvan zvaničnog i javnog prostora. U poslednjim godinama Sovjetskog Saveza, sloboda političkog izražavanja je postala gotovo sinonim za slobodu seksualnog izražavanja (Borenstein, 2000).

Pornifikacija postsovjetske kulture devedesetih godina prošlog veka kao reakcija na sovjetski asketizam oličena je u moralnoj dezorijentisanosti i seksualnoj pobuni mladih žena. Mladi koji su u socijalističkom periodu viđeni kao nosioci izgradnje novog društva u simboličnom i materijalnom smislu, raspadom sovjetskog društva postaju dezorijentisani, skeptici, cinici bez moralnog kompasa prepušteni seksu, drogama i rokenrolu, po uzoru na njihove zapadne vršnjake. Važan faktor u seksualizaciji ruske kulture je privlačnost Zapada (Attwood, 1993). Zapad je još tokom kasnih godina sovjetskog režima erotizovan, a zapadni način života je nakon *Glasnosti* postao najpoželjniji. Roba kao njegova najznačajnija vrednost i simbol za žene postaje dostupna kroz seksualne kontakte sa bogatim biznismenima. Seksualizacija ruske kulture je snažno afirmisala promiskuitet i srušila formalna društvena pravila - žene mogu da krše prethodno ustanovljene seksualne granice. Seks i kriminal se spajaju u zoni uzbuđenja, atraktivnosti i prestiža, formirajući "zlatan svet sumnjivih zadovoljstava i profita" (Waters, 1993). Senzacionalizacija života visoko rangiranih prostitutki, ne obazire sa na rizik i teskobu njihovih života, već na njima dostupan luksuz, koji je toliko bio željen tokom sovjetskog perioda. Ponašanje ruske elite i vladajuće

klase imalo je značajan uticaj na normalizaciju prostitucije. Nakon raspada SSSR-a prelazak na slobodnu tržišnu ekonomiju funkcioniše u odsustvu pravnog okvira i finansijske infrastrukture što je rezultiralo pravnim vakuumom koji su iskoristili bivši vodeći članovi partije da preuzmu kontrolu nad većim delom zemlje. "Novi Rusi" su stekli bogatstvo kroz nepotizam i korupciju, a ne kroz rad i time stvorili duh i uslove u kojima je prostitucija mogla da napreduje. Njihovo razmetanje i bahaćenje je imalo izrazito erotski kvalitet kao manifestaciju ekonomske moći. Bogatstvo je u tom kontekstu visoko korelisano sa seksualnim zadovoljstvom. Kupovina ljubavi postaje najpoželjniji i najjednostavniji način za privlačenje suprotnog pola (Shlapentokh, 2003). Usmeravanje ruskih devojaka u "sive zone" između promiskuiteta i prostitucije bilo je inspirisano novim finansijski nedostupnim potrošačkim zadovoljstvima, a socijalno i psihološki opravdavano novim neinhibiranim i nonšalantnim odnosom prema sopstvenoj seksualnosti (Waters, 1993). "Sive zone" prostitucije se šire u svim sferama glamurozne kulture slavni (izbori za mis, manekenstvo, industrija zabave).

Rezultat je modifikacija ženskog tela i seksualnosti u aberantnim pravcima, gotovo nepoznatim tokom komunističkog perioda. Vesternizacija u interpretaciji rodne emancipacije u uslovima niskog standarda i visokih potrošačkih aspiracija dobija kolonijalni karakter u kome se devojke sa Istoka percipiraju kao hiperseksualizovani objekti lepote smešteni u kontekst potrošnje. Žene se u krajnjem obliku modifikacije tela prezentuju oskudno odevene i "unapređene" plastičnom hirurgijom" - ikone narastajuće pop-turbo-folk muzičke industrije. Potrošačka

interpretacija ženskosti postavila je standarde lepote i seksualnosti koji ženu čine samo još jednim proizvodom za prodaju. Rodni identitet i svakodnevni život žena u uslovima smanjenog životnog standarda, malih beneficija socijalne države i pojačane rodne nejednakosti delovali su u pravcu razvijanja ženskih strategija opstanka pretvarajući ih u prelepu robu. Žena se kao subjekt prilagođava novonastaloj ekonomskoj i društvenoj situaciji izbegavajući gubitničku poziciju. Privlačenje i zavođenje muškaraca telom navodi žene da se orijentišu ka fizičkom izgledu unapređujući tehnike manipulisanja ljudima koje mogu da ih dovedu do sticanja bogatstva i luksuznog života i kroz brak i izbor adekvatno situiranog partnera. Lepota i zavođenje su put ka realizaciji luksuznog stila života koji se doživljava kao "vrednost". Uzročno-posledična veza modifikacije žena i ženskog tela mogla bi se uspostaviti sa povećanjem seksualnog trafikinga kao i takozvanog seksualnog turizma u centralnoj i istočnoj Evropi. Heroine iz prošlosti i njihovi identiteti radnica, majki, revolucionarki zamenjene su visoko erotiziranim, energičnim, samosvesnim seksualnim zavodnicama. Razvoj nove ekonomije je ispresecan seksizmom i šovinizmom koji je doveo do diskursa koje žene predstavlja "kao dekorativne dodatke za uspešne muške profesionalce" (Bridger & Kay 1996: 30).

6. NEDOVRŠENA DEKRIMINALIZACIJA SRPSKOG DRUŠTVA I NOVI OBRASCI EROTSKOG PONAŠANJA *GROSSO MODO*

U posttranziconoj kulturi Srbije seksualizacija devojaka i žena se uspostavlja u paradoksalnom kontekstu preovlađujuće tendencije rodne retradiconalizacije tokom devedesetih godina. U ovom procesu su poništene značajne tekovine iz vremena socijalizma, u kome je postojalo, makar i deklarativno, zalaganje za rodnu ravnopravnost. Istovremeno, veliki skok potrošačkih i materijalističkih aspiracija u okolnostima vrednosne konfuzije dovodi do hiperkomercijalizacije, depolitizacije i faktičke antiliberalizacije čime permanentno umanjuju potencijali za

podizanje kvaliteta života, što je bio cilj celog projekta promene sa stanovišta običnih građana i građanki.

"Socijalne promene u poluperiferiji su se odvijale u isto vreme brzo i ambivalentno u nemogućnosti da kreiraju stabilne strukture. Iluzije o promeni su se odvijale na površini društvenog života, ne kao stvarne socijalne promene - stvari su duboko ostajale nepromenjene" (Blagojević Hughson, 2009). U tom smislu se potraga za identitetom odvijala pod dvostrukim delovanjem i kombinacijom duboko ukorenjenih uticaja patrijarhalnih uzora, nacionalnih identiteta i njima svojstvenih rodni stereotipa, sa jedne strane, i sve radikalnijom egocentričnom individualizacijom, sa druge. Modernost i njeni ideali kao što su individualna sloboda, izbor i pravo na sreću podrazumevaju hijerarhiju vrednosti suprotnu tradicijskim ograničenjima kolektivno definisanih obrazaca i stremljenja. Ako socijalističkim društvima konzumerizam nije bio stran, jednim delom, kao kompromis koji je obezbeđivao održavanje na vlasti, a drugim, kao neodvojivi deo modernizacijskih procesa industrijalizacije, urbanizacije i racionalizacije, konzervativne ideologije uspostavljene oko nacionalističkih politika su konzumerski identitet formulisale u duhu konzervativizma i retradicionalizovanje rodni razlika.

Manifestacije tranzicionih socijalni promena su veoma različite od zemlje do zemlje, one su rezultat nivoa ekonomskog razvitka koji je dostignut u komunističkom periodu, prihvaćenog modela komunizma (jugoslovenski ili sovjetski) i nivoa njegovog uticaja u određenoj zemlji (Nikolić-Ristanović,

2002). Rodne relacije su na specifičan način u različitim zemljama prolazile kroz tranziciju. Žene su se našle u paradoksalnoj situaciji jačanja i slabljenja pozicija u sklopu višestrukih rodnih identiteta (Nikolić-Ristanović, 2002; Blagojević, 1994).

Pitanja roda su bila veoma važna u društvenoj izgradnji novih nacionalnih identiteta u post-socijalističkim društvima i ona su modifikovana od strane nacionalističkih političkih programa (Jähnert, et al., 2000). Rodni stereotipi su imali udela u istorijsko-političkom konstruktivnom integrisanju i stvaranju identiteta i definisanja nacionalne pripadnosti (videti Ristanović-Nikolić, 2000). Žene simbolizuju naciju i plodnost, a kontrola nad ženama i njihovom polodnošću ima sastavni značaj u etnički definisanom repatrijarhalizovanom javnom domenu. Socijalna transformacija Srbije, kao i bivših socijalističkih zemalja na Balkanu, Centralnoj i Istočnoj Evropi i bivšeg SSSR-a je u velikoj meri vršena prema formuli "demokratizacija, privatizacija i tržišna ekonomija" kao brzo prilagođavanja njihove stvarnosti zemljama centra i njihovim tržišnim privredama (Blagojević Hughson, 2009, 2013). U nedostižnom pokušaju da sustigne centar (razvijene zemlje Zapada) većina društava poluperiferije Evrope dospeva u stanje ekonomske i socijalne i regresije, pri čemu dolazi do prožimanja predmodernih i postmodernih kulturnih vrednosti (Blagojević Hughson, Bobić, 2014).

Proces marketizacije društva u Srbiji, pre i nakon dve hiljadite, odvijao se u senci nacionalističkog ideološkog projekta i njemu

shodnog razumevanja rodnog režima. Opstajanje visokog stepena kriminalizacije društva, posebno u ekonomskoj sferi, dovelo je do gotovo nepodnošljivog društvenog ambijenta u kome su osporena mnoga ljudska prava, a posebno ženska. Pojačavanje hijerarhijskog rodnog dualizma kreiranog na višim političkim nivoima i paralelna demokratizacija potrošnje doveli su do novih konstrukta ženskosti, tipičnih za posttranziciona društva. Simbolički mehanizmi, ontologija i naturalizacija rodne razlike u kojoj žena locirana u domaćinstvu i porodičnom radu podržana je u procesu retraditionalizacije. Dominantna muškost i tradicionalni rodni stereotip podrazumevaju biološku različitost žene i tako definisane rodne uloge. Normiranje ženskosti kroz seksistički, nacionalistički i ksenofobičan diskurs kombinuje se sa elementima socijalističkog odnosa prema ženama i potrošačkim imidžima. Diskurzivne formacije ženskosti se mogu svrstati u nekoliko grupa. To su tradicionalna/konzervativna; emancipovana/progresivna (Daskalova, 2000) i slobodni smo da dodamo i dodali urbano-evropeizirana i erotizovano - kriminalizovana.

Rodne distribucije socijalnih uloga i funkcije žena kao bitnih društvenih i kulturnih aktera, njihova individualna iskustva kao građanki bili su daleko od ciljeva nacionalističke politike. Uspon nacionalističke retorike sa izrazito rodnom porukom o važnosti ženskog tela osporili su mogućnosti za smisleni angažman i pozicioniranje žena kao kulturnih i privrednih subjekata. U novom postsocijalističkom društvenom, ekonomskom, kulturnom i simboličkom pejzažu normativna ženskost je artikulirana kao skup tradicionalno kulturno prihvatljivih

svojtava reproduktivne i poželjne ženskosti. Siva zona seksualnosti, kao i siva društvena i ekonomska zona u postsocijalističkim društvu Srbije predstavljaju prostore uspostavljene između legalnog i nelegalnog koji se u percepciji građana/ki legitimišu kao etički prihvatljivi. Pre svega, kao egzistencijalna alternativa, ali i kao mesto otpora, nezadovoljstva i cinizma. To su, takođe, prostori u kojima se pregovara o rodnom identitetu. Neprofesionalna, neotkrivena prostitucija i drugi oblici ukrštanja kriminala i ženskosti formiraju sivu seksualnu zonu kao normativno i moralno zamućen socijalni prostor u kome devojke i žene ostvaruju "pobednički životni stil" i pravo na učešće u komercijalizovanoj kulturi novog društvenog poretka.

U poslednje vreme se mnogo govori i piše na temu privlačnosti opasnih tipova, mafijaša i žestokih momaka sa asfalta (Pavićević, Kron, Simeunović-Patić, op.cit.) Naravno, nisu u pitanju žene kao populacija ili kategorija, nego konkretna grupa devojaka i mladih žena za koju su pripadnici subkulture kriminala, posebno oni "najuspešniji" u tom poslu privlačni kao ciljna grupa pogodna za "osvajanje", po mogućnosti na duži rok. Naravno da privlačnost "antiheroja modernog doba" nije samo u novcu kojeg poseduju i pripadnici nekih drugih esnafa, ali i oni od ženske populacije imaju drugačija očekivanja od onih koje imaju kriminalci i mafijaši. Direktor banke najverovatnije neće biti trajno privučen devojkom koja svoje životno vreme strukturira isključivo oko bavljenja svojim izgledom koji se seksualizira do krajnjih mogućnosti i koji se ponekad svodi isključivo na vulgarni eros lišen bilo koje druge komponente. Nekom manje obrazovanom momku sa asfalta ili mafijašu može

biti dovoljno društvo "štancovanog" seks simbola sa kojim lako može ući u neku vrstu kupoprodajnog ili biznis aranžmana. Na žalost, živimo u vreme kada je nasilje postalo ne samo deo psihopatologije svakodnevnog života, već se, naročito u poslednje dve dekade etabliralo i kao jedan od unosnih "zanata". Nasiljem se može zadobiti ugled, moć, politička ili lična, eliminisati protivnik, imaginaran ili stvaran. Mlade devojke koje, kako izveštavaju stručnjaci koji se time bave, sve ranije stupaju u seksualne odnose (Anđelić et al., 2008) i oni se percipiraju kao jednostavan način da se dođe do brendirane garderobe, skupih putovanja, kola, stana ili estradne slave. To nije klasična prostitucija, ali uključuje doživljaj i upotrebu sopstvenog tela kao "preduzeća" u koje se ulaže da bi se prećicama stekla što veća dobit, brzo i lako. Naravno, psihološke posledice toga su često nepopravljive, često i zdravstvene (broj pobačaja kod mladih devojaka počevši od 14-te godine je u porastu) naročito ako se sa tim stilom života počne u ranom i ranjivom adolescentnom dobu.

Moglo bi se se reći da nam je to amanet po zlu čuvenih devedesetih kada je kriminal kao unosan zanat dobio snažnu socijalnu afirmaciju. Heroji ulice i žestoki momci pružaju iluziju udobnog i raskošnog života koji sebi može obezbediti atraktivna mlada devojka ili žena kojoj je stalo do statusnih simbola onako kako su oni određeni u toj subkulturi kojoj i sama pripada.

Često se u medijima ali i među ekspertima postavlja pitanje da li je moguće napraviti psihološki profil takvih devojaka i žena koje inkliniraju kriminalcima i opasnim momcima. Istraživanja

govore da one ne predstavljaju homogenu grupu s obzirom na crte ličnosti, karakter, motivacione karakteristike, inteligenciju ili temperamentalne stilove. Te devojke i mlade žene potiču i iz različitih socijalnih miljea, mada je porodica sa stabilnim sistemom vrednosti snažan protektivni faktor protiv ovakvog oblika ponašanja i načina života. Pa ipak, na fenomenološkom planu sigurno imaju neke zajedničke karakteristike: volja za moć koja se stiče identifikacijom sa partnerima, želja za lakim sticanjem materijalnih dobara za koje procene da su im potrebna, neka vrsta opsesivnog traganja za idealnim partnerom koji će omogućiti raskošan život bez da se one trude u pogledu sopstvenog školovanja, karijere, učenja ili napredovanja. One svoje telo često doživljavaju kao "preduzeće" u koje se ulaže (šminka, "izazovna" garderoba, (ne)estetske intervencije tipa ugradnje silikona na željena mesta) da bi u narednom periodu donosilo profit (izlasci na skupa mesta, putovanja, automobili, nekretnine, estradna ili manekenska karijera). U kontekstu srušene piramide vrednosti koja nam je takođe i amanet i krst devedesetih, te mlade žene možemo smatrati žrtvama jednog grotesknog sistema vrednosti. I one same često izgledaju groteskno uniformisano, bez ikakvog ličnog pečata i stila, slepo prateći standard koji je kao nekim konsenzualnim slaganjem postignut, ali se već sutra može drastično promeniti i postaviti nove diktate. Kad se standard promeni, one su spremne da gotovo "religiozno" prate novi, ulazeći pri tom u oštru, hostilnu i nezdravu kompeticiju sa prijateljicama i poznanicama ko će pre i bolje ili upadljivije izvršiti neku estetsku ili hiruršku intervenciju koja je često opasna ne samo po fizičko već i po

mentalno zdravlje (može voditi u zavisnost od "svemoćnog" hirurškog noža), ali to je već druga priča koja izlazi iz okvira ove teme. Nadamo se da na ovom prostoru više neće nicati cveće zla kao ovo koje već više dve dekade generišući poseban duh vremena truje naš svakodnevicu.

Činjenica da se momci sa asfalta najčešće trajno vezuju brakom i imaju decu i porodicu potencijalno ostavlja utisak kao da je u diskrepanciji sa njihovim "zahtevnim" poslom. Deluje možda na prvi pogled paradoksalno, ali realno to njihovim rizičnim životnim stilovima pruža iluziju ravnoteže i harmonije. Žestoki momci sa asfalta uglavnom žive hazarderskim i opasnim životom, posebno oni koji imaju "uspešne" kriminalne karijere. Porodica je mesto sigurnosti, osećanja pripadnosti i pruža iluziju "mirnog" života. Niko ne može da bude u situacijama visokog psihološkog intenziteta i pod adrenalinom kontinuirano – postoji i potreba za opuštanjem i mestom gde vlada "red i mir" kakogod ga oni definisali. To psihološko utočište najčešće pruža porodica. Nezavisno od ove, da kažemo, psihološke i egzistencijalne "dobiti", postoji i "socijalna" koja nije za zanemariti. Kriminalci i mafiozi, u socijalnim interakcijama koje nisu nužno i isključivo sa kriminogenim okruženjem, mogu biti percipirani kao solidniji i mogu biti procenjeni kao osobe u koje se može imati više poverenja u "poslovima" ukoliko imaju status *pater familiasa*. Na taj način se uklapaju u stereotip socijalne poželjnosti koja uključuje brak i porodicu. Kao što je dobro poznato, sprega biznisa, estrade, prostitucije i kriminala je dosta složen i nedovoljno naučno istražen fenomen. Međutim, svakodnevna zbivanja koja u vidu izveštaja (nezavisno od toga

koliko su oni pouzdani i objektivni ili ne) stižu do nas preko medija predstavljaju neku vrstu "prirodnih eksperimenata" čiji smo svedoci gotovo svakodnevno. U svim poslovima, pa i kriminalnim, kažu istraživanja, prednost prilikom dogovora, pregovora i sklapanja "poslova" se daje osobama koje žive tzv. "socijalno poželjnim" načinom života koji uključuje porodični život, imanje dece i slično. Videli smo rezultate Referenduma o braku u Hrvatskoj. Kod nas bi verovatno bili slični. Svetske statistike sugerišu da je homofobija najfrekventnija u Hrvatskoj, Rumuniji, Bugarskoj i Srbiji. Kao što je dobro poznato, visok procenat homoseksualne populacije, ne samo kod nas već i posmatrano globalno, maskira svoje seksualne preferencije tako što sklapaju heteroseksualne brakove i imaju decu budući da su procenili da će tom socijalnom maskom jednostavnije napraviti uspešnu karijeru, naročito ukoliko ne pripadaju umetničkom ili svetu modne industrije gde homoseksualizam ima sasvim drugačiju, uglavnom pozitivnu recepciju. Naravno, tu gde je intimni i afektivni život u šizofrenom rascepu sa imitacijom srećnog porodičnog života nema sreće ni za koga i često dovodi do destruktivnih ili tragičnih posledica na različitim planovima, a pre svega po decu koja rastu u okolnostima licemerja i fundamentalne laži.

7. NOVI FEMINITET I EROTSKI IDENTITET ADOLESCENTNE POPULACIJE

Doživljaj sopstvene seksualnosti kao najuspešnijeg sredstva za postizanje afirmacije u izvesnom smislu je psihološki ekvivalentno izgradnji i osnaživanju samopouzdanja adolescentskih muškaraca kroz inicijaciju nasiljem. Tako se seksualnost paradoksalno i groteskno pojavljuje kao oblik nasilja nad prirodom, fiziologijom a često i estetikom u cilju sticanja željenih društvenih pozicija. Kriterijumi formiranja ovako shvaćenog ženskog identiteta posredovani su u najvećoj meri diktatom "estetike" koju definiše tržište, ali i mediji kao promoteri narcističke i hedonističke potrošačke kulture. Tako se i femininost pojavljuje kao robni imidž koji se percipira kao atraktivan sa stanovišta ostvarivanja moći i prednosti u aktuelenoj utakmici ponude i potražnje. Duhovni i emocionalni doživljaji, solidarnost i razumevanje sopstvene

pozicije u datoj realnosti odbacuju se kao suvišni i čak se doživljavaju kao slabost koja se ne isplati i biva neminovno kažnjena kao nepotrebna popustljivost. Ovakva socijalna percepcija femininog podržava filozofiju "kučke" u kojoj se svesno potiskuje emocionalnost, izbegava afektivno vezivanje, a mladalačka nesigurnost, spontanost i zbunjenost kao nešto prevaziđeno i staromodno. Tako se prerana "zrelost" koja je u psihološkom, socijalnom pa i fiziološkom smislu artefakt kao i uzrastu neprilagođena grubost i resigniranost pojavljuje kao prateći efekat novog feminiteta. Seksualno iskustvo i praksa se percipiraju kao sticanje veština i znanja u funkciji osvajanja muškarca iz ciljne grupe koja se definiše kao poželjna i dominacije u vršnjačkoj grupi pri čemu su otuđeni od emocionalne suštine koja je *conditio sine qua non* za istinski doživljaj sreće i životne radosti. Melanholija ili simptomi depresije se manifestuju preko upadljivog nedostatka životne radosti i "elan vitala" u sred celog senzacionalističkog spektakla i performansa spoljašnje situaciono determinisane lepote, erotskog naboja, fizičke privlačnosti, seksualne ekscitacije i "modne" i potrošačke kompulzije. Moda se specifično doživljava kao opsesivni pritisak za uniformno oblačenje, pri čemu izbor pada na one delove garderobe koji ističu ženske attribute i brendove ili kopije brendova za koje postoji subkulturalni konsenzus da su "in".

Poseban problem nastaje kada se ovako formirane "konzumerske mašine" nađu u situaciji nemogućnosti da finansijski zadovolje imperATIVE koje zahteva ovako konstruisani feminitet. Žene i devojke funkcionišu kao preduzeća čiji uspeh

na tržištu zavisi od ulaganja u adekvatnu opremu, pri čemu se izbori i ciljevi svode na izbor muškarca kao poslovnih partnera koji mogu da održavaju i finansiraju ustanovljene obrasce ali i donesu dobit koja se standardno stiže u nekom kasnijem dobu i na drugačije načine (kola, stan, skupa putovanja). Ukoliko se uzme u obzir da nije izvršena fundamentalna dekriminalizacija srpskog društva, ima osnova za zaključak da se "nova ženstvenost" generiše preko uticaja kriminogenih elemenata kakvi su se mogli susretati u srpskoj estradi, popularnoj modi i kulturnim uzorima iz devedesetih godina prošlog veka. Ergo, novi feminitet u Srbiji jeste produkt uticaja globalnog tržišta korporativnog kapitalističkog tržišta o čemu se sve više piše u inostranoj stručnoj literaturi, ali i lokalnog konteksta koji uključuje estradno-kriminogenu subkulturu kroz koji je ovo tržište ulazilo u ekonomski i kulturno blokiranu Srbiju devedesetih.

U srpskom društvu se može uočiti zanimljiva koegzistencija tradicionalnog patrijarhata i za njega karakterističnog koncepta feminiteta i "nove ženstvenosti" koja se pojavila kao deo neoliberalne kulturne matrice koja dominira u razvijenim zapadnim društvima koja u srpskom društvu, opet, ima sopstvene specifičnosti iz već spomenutih razloga. Ta sinergija proizvela je, između ostalog, i specifičan tip ženstvenosti srpskih devojaka koji se nalazi "negde između" palanačke smernosti i pornografskog doživljaja seksualnosti i partnerskih odnosa.

8. SOCIJALNE I PSIHOLOŠKE IMPLIKACIJE HIPEREROTIZOVANOSTI

U okviru potrošačkog *Weltanschauung*-a¹⁰ devojke i žene su u subkulturi kojoj pripadaju pozicionirane kao moćni građani koji kupuju proizvode firmirane brendove obuće, odeće, kozmetike ili luksuznih artikala čime stižu željeni status. Sociološki posmatrano, povratak ženstvenosti i uživanja u izrazito ženstvenim proizvodima pojavljuje se kao nova tema za analizu u "takozvanom trećem talasu feminizma". U citiranom kontekstu potencira se prenaplašena upotreba šminke, ekstremno visokih štikli i seksualno provokativne odeće kao načina da mlade žene negiraju društveno-istorijske konotacije ženske slabosti i podređenosti (Baumgardner i Richards, 2004: 62.). Mlade žene traže da se konzumerizam ne odbacuje, već da

¹⁰ *Weltanschauung*, apstraktna nemačka reč koja označava pogled na svet, sliku sveta kao i fundamentalnu kognitivnu orijentaciju.

se on upotrebi kao mogućnost da ostvare ono što žele, da budu nezavisne, jake, pametne i seksi u jednom "paketu".

Seksualizacija se odnosi na ekstremnu proliferaciju rasprava o seksualnosti kroz sve medijske forme kao sve češća estetska prezentacija devojaka i žena i tela muškaraca u javnom prostoru (Gill, 2007). Seksualizacija se odvija ne samo u domenu svakodnevnog života medijskog gledaoca, već u kulturi slavnih koju konzumiraju devojčice, gde su slavne žene prikazane u obliku ekstremizovane seksualnosti u okviru narativa koji će bolje prodavati proizvode (Liaing 2011, Shinkle, 2008, Shugart, 2003, prema Lamb, 2013). Mek Robi tvrdi da mediji imaju dominantnu snagu u definisanju seksualnih normi i da oni "donose presudu i utvrđuju pravila igre i da često omalovažavaju feminizam" (McRobbie 2004:258). Devojke su pozvane da učestvuju u onome što se označava kao "nepriključna kultura" "pornografikacija" i striptiz kultura (Levy, 2005, McNair, 2002) sa pratećim pozivom da kupuju i troše proizvode koji čine "postfeminističku" seksualnost. Generalno, ove medijske predstave o seksualnosti, njeni izdanci, reprezentacije i proizvodi postaju eksplicitniji i uobičajeniji deo života adolescentkinja nego što su ikad ranije bili (Atwood, 2006, Lamb, 2010). Samoseksualizacija se odnosi na izbor devojke ili žene da bude u skladu sa postavljenim standardima zavodljivosti u partikularnoj kulturi i da za to bude nagrađena (Coy and Garner, 2010). Samoseksualizacija je termin koji je zamenio samoobjektifikaciju jer ukazuje direktnije na seksualne aspekte objektifikacije. Za razliku od samoobjektifikacije koja referira na pasivnost koja je povezana sa starijim verzijama ženske seksualnosti,

samoseksualizacija opisuje neoliberalni subjekt koji je aktivniji, samouveren i autoerotičan (Evans et al. 2010:115). Diskurs osnaživanja putem samoseksualizacije je promovisan u medijima i obožavanju slavnih od strane mladih žena kojima su kao fanovi izložene i na koje se naknadno ugledaju. Taj diskurs je povezan sa samopoštovanjem i podseća na mušku heteroseksualnu fantaziju (Gill, 2007).

Ova okolnost je, sa jedne strane osnažila mlade žene i predstavila kao agente, te je u tom smislu, pozitivna, ali se ona pojavljuje i kao "nova tiranija" – obaveza da se bude seksualan na visoko specifičan način (Gill, 2008:53).

Samoseksualizacija iziskuje ispoljavanje neustrašivosti, ona je osnažena, ali i ograničena pretežno na one koji su beli, heteroseksualni, bogati i sposobni. Bazično neslaganje postoji između stavova da takva interpretacija reprezentuje devojke kao oruđe čiji se sužen izbor odražava u suprotnosti sa pretpostavljenim slobodnim izborima muškosti, i sa druge strane, stavova u sklopu postfeminizma i trećeg talasa feminizma da osnaživanje proizlazi iz izbora da se bude seksi bez obzira koliko je stereotipna ta zavodljivost, i da je preforming seksualnosti namenjen kako muškarcima tako i njima samima u cilju povećanja samopouzdanja (Gill, 2007).

Seksualizacija i hipererotizovano ponašanje sve mlađih devojaka predstavlja čestu temu rasprava eksperata iz oblasti mentalnog zdravlja koje uključuju brigu, sve do "moralne panike" zbog preranog gubljenja ne samo fizičke nevinosti već i nevinosti duha, negiranja važnosti afektivnog vezivanja i visoko

rizičnog ponašanja po zdravlje koje uključuje involviranost u slučajne seksualne odnose (one night stand), prerane trudnoće i učestale prekide trudnoće (Nauert, 2013).

Porno-šik kao oksimoron i kao seksualno osnažena nepriličnost popularne kulture je podvrgnuta regulatornom oku društva i kulture. Uprkos tome što su slobodne da eksperimentišu sopstvenim telom i eksponiraju se kroz seksi odeću devojke podležu riziku da budu označene kao obespravljene "drolje" (Lamb, et al., 2013). Dvostruki standardi i dalje nose rizik od etikete prostitutke i kučke pri čemu postoji visoki stepen klasne prirode ove vrste regulacije feminiteta koja je povezana sa klasnom pripadnošću. Ekscesna seksualnost radničke klase i respektabilna seksualnost srednje klase prepoznatljive su u popularnoj kulturi i klasifikuju praksu i žensku seksualnost u sadejstvu sa heteroseksualnom matricom (McRobbi, 2009).

Izražavanje identiteta devojaka kroz odeću koja se može čitati putem seksualnih značenja u svakodnevnom životu, oslanja se na Fukoov rad u pokušaju da razume artikulaciju postfeminističkih rasprava u popularnoj kulturi kao kulturni resus koji čini dostupnim određenu manifestnu "verziju" bića žene ili devojke (Jackson, 2012). Emocije i afektivne komponente seksualnosti su neraskidivo isprepletene u kompleksnoj mreži socijalnih interakcija, što je čest izvor frustracija devojaka i mladih žena koje svoj izgled i telesnost redukuju na porno objekte.

9. ŽENE U ZONI SIVE EKONOMIJE

*Haut facile emergunt quorum virtutibus opstat
res angusta domi.*

Juvenal¹¹

Tranzicija definisana kao prelazak ka tržišnoj ekonomiji je u postsocijalističkim društvima, kakvo je i Srbija, dovela do pojave novih oblika ženskih identiteta na socijalnom, fenomenološkom i psihološkom planu. Dok se novi identiteti formiraju u skladu sa tržišnom ideologijom, razvojem potrošačkog kapitalizma, širenjem zapadnih potrošačkih standarda i načina života, svakodnevna praksa i dalje nudi ekonomski opstanak kroz neformalno poslovanje koje vrši uticaj na formiranje ženskog identiteta. Motivacioni faktori učešća žena u neformalnoj ekonomiji i teškoće u formiranju ženskog identiteta potiču od otežanog prilagođavanja tržišnoj privredi. Tradicionalna objašnjenja češće uključuju

¹¹ Nije lako vrlini kada se suočava sa siromaštvom.

psihopatološke faktore kada je u pitanju kriminal žena umanjujući racionalne izbore i racionalnost kao atribut žene. Kao i u drugim oblastima kriminala ili društvenog života žena se ne smatra bićem koje deluje racionalno, pa čak ni kad je u teškoj materijalnoj potrebi. U tom smislu ekonomska motivacija se u tradicionalnim objašnjenjima ženskog, posebno imovinskog kriminala ne pojavljuje kao dovoljno istražen faktor.

10. ISTORIJSKI KONTEKST : POTROŠAČKA KULTURA I NEFORMALNA EKONOMIJA U PERIODU SFRJ

Često se sećanje na period jugoslovenskog socijalizma pojavljuje u vidu nostalgije koja period života u SFRJ evocira kao život u državi blagostanja, posebno u odnosu na vreme nakon njenog raspada. Za razliku od drugih istočnoevropskih socijalističkih država u kojima je dominirala ekonomija oskudice i lišavanja, potrošačko sivilo i zatvorenost za kulturne i medijske sadržaje koji su dolazili sa Zapada, samoupravno jugoslovensko društvo su karakterisale konkretne društveno-ekonomske privilegije. Uticaji zapadnog konzumerizma pojavljuju se već tokom pedesetih godina, i to posebno u populaciji žena koje su prve načinile prodor u pravcu obećanja o političkoj emancipaciji u socijalizmu i prilagođavanja zahtevima za poboljšanjima u

svakodnevnom životu koji su otvorili budući prostor za konzumerizam (Dimitrijević, 2005:210, prema Malešević, 2012:109). U Jugoslaviji se potrošačka kultura razvijala u meri koju su dozvoljavali specifični politički uslovi, ali je evidentan prodor popularnih proizvoda sa Zapada koji su u nekom smislu postojali sastavni deo identiteta. Razvoj potrošačkog društva uslovio je da se kupovna moć smatra merom standarda građana. Postojalo je uverenje da je kvalitet života potreba savremenog doba, ali i čovekovo pravo (Vučetić, 2012:281).

Kada govorimo o položaju žena u SFRJ, može se reći da su one u periodu nakon oslobodilačke borbe dobile veliku podršku u ostvarivanju prava i jednakosti u privatnoj i javnoj sferi. Međutim, u vrlo kratkom periodu ekonomska i rodna nejednakost će se uspostaviti kao latentno stanje društva, uspešno prikrivano ideološkom propagandom, kao i političkom i društvenom moći. Iza proklamovane rodne ravnopravnosti ženskost se ostvarivala kroz nekoliko prilično neravnopravno pozicioniranih društvenih i porodičnih uloga: uloge majke, žene koje privređuje i "private" ličnosti. Privatna sfera je, u najvećoj meri, bila rezervisana za ispoljavanje ženskosti prema predstavi koju je nudila potrošačka kultura Zapada. Konzumerski način života žena koji se intenzvira od šezdesetih godina dvadesetoga veka implicirao je značaj mode kao potrebe za praćenjem trendova u ženskom ulepšavanju, organizovanje domaćinstva prema potrošačkim standardima zapadnih zemalja ali i novi kvalitet u provođenju slobodnog vremena. Potrošačka sposobnost postaje mera statusnog prestiža i socijalnog raslojavanja. Rigidni ideološki sistem je popuštao pred "buržuaskom dekadencijom" i potrošačka kultura sedamdesetih i

osamdesetih postaje integralni deo svakodnevice. Teme kao što su "slobodno vreme" i "briga o sebi" postaju značajne na planu "ostvarivanja" ženske uloge. Uprkos tome tzv. ženska uloga ostaje omeđena patrijarhalnim mentalitetom koja je se ispoljavala u profesionalnoj, pravnoj i erotskoj pozicioniranosti žene. Pored rodne nejednakosti bila je prisutna i unutarrodna nejednakost u okviru koje su se pripadnice "crvene buržoazije" isticale po izrazito ekstravagantnom stilu života i pojavljivale u ulozi modnih i statusnih ikona.

Jugoslovenski konzumerizam je bio deo društveno-ekonomskih privilegija u odnosu na druga komunistička društva koja su ga činila naizgled najboljim "srednjim rešenjem" između eksploatatorskog kapitalizma i rigidne komunističke kontrole. Rast standarda oličen je kroz uspon potrošačkog društva koji je činio korak ka modernizaciji. Takav hibrid socijalističke potrošačke kulture i značajno zastupljenih elemenata društava kapitalističkog Zapada, činio je jugoslovenski socijalizam daleko atraktivnijim od drugih socijalističkih društava. Socijalistička realnost je, međutim, ograničavala domete ostvarenja potrošačkog sna. Njoj nisu bile nepoznate oskudice, nestašice pojedinih vitalnih dobara, ograničena ponuda luksuzne robe, strogo privilegovana potrošnja i drugi oblici ekskluziviteta najatraktivnijih proizvoda i usluga koji su reflektovali nejednakost, a ujedno razvijali neformalne mreže i različite načine snalaženja da se do njih dođe. Politička elita se značajno odvajala kao malobrojni sloj koji uživa u mogućnostima lagodnog života kreiranom prema standardima ekskluzivne potrošnje.

11. UTICAJ TRANSFORMACIJE REŽIMA NA FEMININI IDENTITET

Socijalna stabilnost je opstajala u socijalističkoj Jugoslaviji kao svojevrsni pakt između građana i političkog rukovodstva Komunističke partije na bazi konzumerizma, samoupravljanja i značajnije kupovne moći u odnosu na druge socijalističke zemlje. Međutim, duboka ekonomska kriza koja je počela osamdesetih godina prošlog veka izazvala je nestašice i ograničenja koja su se prevazilazila prećutnim popuštanjem države pred alternativnim sredstvima opstanka i strategijama prevazilaženja strukturnih nedostataka posustalog ekonomskog sistema. Pokušaji da se nastavi sa relativno lagodnim životom u uslovima potpune ekonomske neefikasnosti reflektovali su se kao prikrivena nezaposlenost, niski radni etos, siva ekonomija, neformalne lične mreže i prekograničnu kontrabandu. Povrede propisa, savijanje pravila i izvrđavanje širokog spektra regulativa postalo je

normalno i dobilo jednu vrstu socijalne afirmacije kao legitimno ponašanje unutar krizom pogođenog društva. Cinizam, ravnodušnost prema državnom i pravnom poretku i sklonost ka kršenju normi postaju prevlađujući oblici "kvarenja društva". Oni su omogućili nizak nivo izražavanja društveno-ekonomskog nezadovoljstva, ali su rezultirali krizom državnog legitimiteta i trajnim problematizovanjem odnosa prema legalitetu.

Tokom devedesetih godina u Srbiji dolazi do regulatornog kolapsa i gotovo apsolutne inverzije u kojoj dominira neformalna ekonomija. Alternativne strategije opstanka se revalorizuju na moralnom planu i uspostavlja se širok društveni konsenzus o njihovoj neophodnosti. Siromaštvo i društveni kaos i sve izraženija socijalna nejednakost u kontinuitetu gubljenja poverenja prema državi uslovlili su usvajanje strategije preživljavanja i ogroman porast sektora neformalne ekonomije.

Nakon socijalne transformacije, uspostavljena iluzija jednakih mogućnosti za žene osporena je dramatičnim promenama koje su istakle rodne, strarodne, regionalne i obrazovne mogućnosti. Psihološke promene u doživljaju svoje pozicije, u percepciji svoje uloge i očekivanja koje imaju drugi od nje kao i žena od sebe samih determinisale su i promene socijalnog i psihološkog identiteta i donele neke nove oblike uslovno rečeno patološkog prilagođavanja. Otvorena polarizacija društva razotkrila je sve oblike nejednakosti i srušila iluziju jednakih rodničkih mogućnosti. Žene su u statistički značajnom broju "otpadale" sa tržišta rada, a socijalistički ozvaničena jednaka prava žena procesu retradicionalizacije,

repatrijarhalizacije i klerikalizacije društva osporena su i u javnoj i u privatnoj sferi. Patrijarhalne ideologije u suštini imaju latentnu funkciju disciplinovanja žena, odnosno podsticanja da prihvate svoje često veoma nezahvalne uloge unutar određenog rodnog režima. Onda žene mogu sebe da dožive ne kao obične "žrtve" "(Blagojević- Hjuson, 2012), već pre kao "heroine" unutar ideološkog poretka koji kodifikuje žrtvovanje kao smisao života.

Međutim, to "herojsko" vreme iznedrilo je i novi tip "uspešne ženskosti" koja se poput trijumfalne muškosti tog vremena rađa u sferama neformalne i crne ekonomije. Reč je o poslovnim ženama koje uspevaju da ostvare finansijski uspeh u fundamentalno kriminalizovanoj privredi tog vremena kreirajući jedan potpuno novi standard u ostvarivanju socijalno poželjne ženskosti. Nova konstrukcija ženskosti podrazumeva drugačije snalaženje u okolnostima revitalizovanog patrijarhata, u kojem se njegove centralne karakteristike faktički iskorišćavaju u ostvarivanju ženskog uspeha definisanog materijalnim ciljevima. Neformalna ekonomija se pojavljuje kao dvostruki fenomen, sa jedne strane, kao mizerija feminizacije siromaštva u kome se žene pojavljuju kao preovlađujući društveni viškovi. Sa druge strane, ilegalne aktivnosti u neformalnoj ekonomiji pružaju mogućnosti zarade u kojoj, znatno manji deo kolača mogu uzeti i žene spremne na rizik. U posttranzicionom periodu novi tip ženskosti se pojavljuje kao konstrukt koji sve više trpi uticaj konzumersko-materijalističke vrednosne orijentacije zadržavajući određene elemente formirane u "doba bezakonja". To praktično znači da se

normativna i dominantna ženskost razilaze. Dok je prva obeležena dominacijom uloge majke, supruge i sferom porodičnog, druga je oličena u uspešnoj poslovnoj ženi čija je femininost mešavina izrazite ženske seksualnosti, karijerizma svhaćenog u muškom ključu i spremnosti na hazard u poslovanju koji ne isključuje ilegalne aktivnosti.

Treba imati u vidu da tradicionalna objašnjenja koja su dugo vladala u kriminološkoj literaturi koja se bavi ženskim kriminalitetom postaju uveliko prevaziđena aktuelnom društvenom praksom. Tradicija u kojoj se čak i privredni prestupi žena objašnjavaju njihovim seksualnim frustracijama ne može biti adekvatna. Žene prestupnice se ne tretiraju kao racionalna bića već kao histerične, "sensation seeking personalities" iracionalne, kao ličnosti nesposobne da budu u potpunosti odgovorne za svoje zločine usled polnih i bioloških razloga (Davies, 1999). Njihova sklonost kriminalu se tumači predmenstrualnim tenzijama, hormonskim poremećajem, seksističkim stereotipima, psihološkim i fiziološkim karakteristikama žena kao biološkim defektnim ili muškobanjastim. Žene koje su involvirane u kriminal se tretiraju kao koruptivne i manipualtivne ličnosti sklone devijantnom. Ženski kriminalitet se sagledava kao spontan dok se muški često stereotipno tumači kao aktivnost sa razlogom i predumišljajem.

Kriminološka literatura koja se bavi neformalnom ekonomijom još uvek se u zanemarljivoj meri bavi kriminalnom karijerom žena. Žene prestupnice su gotovo isključene iz tipologija neformalne ekonomije u kojima dominiraju muški

delinkventi, posebno kao predstavnici profesinonalnog kriminala. Postojeće definicije i kategorizacije neformalne i kriminalne privrede se moraju proširiti na žene i istraživanje njihove motivacije iz koga će biti isključena seksistička i neadekvatna objašnjenja za uključivanje žena u kriminal. One mogu imati vrlo jake razloge za involviranost u privredni kriminal u cilju postizanja ekonomske dobiti. Postoji jasna sugestija da su neke vrste kriminalne aktivnosti u koje su uključene devojke i žene strogo finansijski motivisane i predstavljaju racionalan odgovor na nedostatak prilika da se do novca dođe na legalan način. On po pravilu nije povezan sa "broken home" temom bekstva iz nasilne ili razorene porodice ili nepodnošljivog ekonomskog stanja. Rodno diferencijalni pristup u tumačenju ženskog kriminala vrlo često prenebregava utilitarističke motive žena da počine kriminalno delo. Umanjeno prisustvo racionalnog ponašanja i izbora kod devojaka i žena pripisuje se različitim emocionalnim specifičnostima ženske prirode, te se aludira na pojačanu moralnu senzitivnost duboko osećanje krivice i stida, kao i relaciju dimenziju (Gilligan, 1982). Atraktivnost koje predstavljaju kriminalne i ilegalne mogućnosti jednako je potencijalan mamac i za žene (Davies, 1999). Priroda njihovih kriminalnih uloga, okolnosti koje dovode do umešanosti u kriminal i motivacija da se on počini, podjednako su, kao i kod muškaraca, povezane sa težnjom ka udobnijem životu i finansijskom uspehu koji dovodi do njega.

12. KRIMINALIZOVANI FEMINITET KAO AMANET DEVEDESETIH

Video sam hladni prostor našeg sveta.

Kafka

U poslednje vreme se mnogo govori i piše na temu privlačnosti opasnih tipova, mafijaša i žestokih momaka sa asfalta (Pavićević, Kron, Simeunović-Patić, 2013; Kron & Pavićević, 2014). Naravno, nisu u pitanju žene kao populacija ili kategorija, nego konkretna grupa devojaka i mladih žena za koju su pripadnici subkulture kriminala, posebno oni "najuspešniji" u tom poslu privlačni kao ciljna grupa pogodna za "osvajanje", po mogućnosti na duži rok. Naravno da privlačnost "antiheroja modernog doba" nije samo u novcu kojeg poseduju i pripadnici nekih drugih esnafa, ali i oni od ženske populacije imaju

drugačija očekivanja od onih koje imaju kriminalci i mafijaši. Direktor banke najverovatnije neće biti trajno privučen devojkom koja svoje životno vreme strukturira isključivo oko bavljenja svojim izgledom koji se seksualizira do krajnjih mogućnosti i koji se ponekad svodi isključivo na vulgarni eros lišen bilo koje druge komponente. Nekom manje obrazovanom momku sa asfalta ili mafijašu može biti dovoljno društvo "štancovanog" seks simbola sa kojim lako može ući u neku vrstu kupoprodajnog ili biznis aranžmana. Na žalost, živimo u vreme kada je nasilje postalo ne samo deo psihopatologije svakodnevnog života, već se, naročito u poslednje dve dekade etabliralo i kao jedan od unosnih "zanata". Nasiljem se može zadobiti ugled, moć, politička ili lična, eliminisati protivnik, imaginaran ili stvaran. Mlade devojke koje, kako izveštavaju stručnjaci koji se time bave, sve ranije stupaju u seksualne odnose (Anđelić et al., 2008) i oni se percipiraju kao jednostavan način da se dođe do brendirane garderobe, skupih putovanja, kola, stana ili estradne slave. To nije klasična prostitucija, ali uključuje doživljaj i upotrebu sopstvenog tela kao "preduzeća" u koje se ulaže da bi se prećicama stekla što veća dobit, brzo i lako. Naravno, psihološke posledice toga su često nepopravljive, često i zdravstvene (broj pobačaja kod mladih devojaka počevši od četrnaeste ili čak dvanaeste godine je u porastu) naročito ako se sa tim stilom života počne u ranom i ranjivom adolescentnom dobu. Moglo bi se se reći da nam je to amanet po zlu čuvenih devedesetih kada je kriminal kao unosan zanat dobio snažnu socijalnu afirmaciju. Heroji ulice i žestoki momci pružaju iluziju udobnog i raskošnog života koji sebi

može obezbediti atraktivna mlada devojka ili žena kojoj je stalo do statusnih simbola onako kako su oni određeni u toj subkulturi kojoj i sama pripada.

Kriminal kao polje u koje se izmeštaju socijalni konflikti postaje mesto u kome žene, posebno mlade devojke transformišu tradicionalne rodne uloge.

Identitet "loše devojke" koji se uglavnom odnosio na žensku seksualnost i njene moguće aberacije, proširuje se na njihovu potrebu za sticanjem nezavisnosti i zahteva nove odgovore na pitanje kako se ženskost izražava kroz delinkvenciju, kriminal i ilegalne aktivnosti. Iz ove perspektive, učešće devojaka u bandama nudi put ka testiranju normativnih rodnih uloga ili "istaknute ženstvenosti" (Connell, 1987). Etabliranje ženskosti u ključu "loše devojke" čini kulturološki konstrukt koji se tumači faktorima kao što su pripadnost radničkoj klasi i nižim servisnim profesijama ili nerealnim ženskim aspiracijama ka popularnim zanimanjima u oblasti manekenstva, estrade i šou-biznisa (Campbell, 1990; Joe and Chesney-Lind, 1995; Kron & Pavićević, 2014).

Adolescentski period je vulnerabilno doba u kojem se sukobljavaju fiziološka zrelost *versus* psihološke i socijalne nezrelosti težnje i skoro univerzalna težnja za osporavanjem autoriteta preko nekog oblika pobune kao želja za nezavisnošću. Poricanje normativne ženstvenosti koja se definiše kao pasivnost, poslušnost i čednost počinje rano u životu devojaka. Adolescencija često teži ka subverzivnoj ženstvenosti. Kontradiktorna pozicija mladih devojaka koje ulaze u fazu

zrelosti nisu opozicioni već kulturalni oblik otpora koji nudi ekskluzivni i privatni prostor za samodefinisanje i izbor u traženju odgovora na pitanje šta je ženskost (Mc Robbie, 1981). Alternativni oblici ženskosti takođe uključuju pregovaranje mladih žena oko pitanja "respektabilnosti" koje je u suprotnosti sa očekivanjima i pritiscima koje izaziva normativna ženskost konstruisana u interakciji sa patrijarhalnim rodnim režimom. Ova kontradikcija je posebno vidljiva u ponašanju devojaka koje ekscesivno konzumiraju alkohol i drogu na žurevima kao način da potvrde svoju pripadnost i svoj "ugled" u vršnjačkoj grupi. Agresivnost i prihvatanje izgleda loše devojke tumači se i kao razbijanje "duplih standarda" koji uključuju nejednaki tretman žena i muškaraca. Devojke vrlo rano shvataju da se moraju suočiti sa nizom opštih pretpostavki o kategorijama žena koje su seksualno određene konvencionalnim stavovima ko su "dobre", a ko "loše" devojke. Praktično iskustvo pokazuje da se mogućnosti uspeha i sticanja različitih ugodnosti na strani onih loših, što podstiče tendenciju prihvatanja ženskosti koja donosi nezavisnost, "prestiž" i materijalnu dobit. Konzumeristički oblici životnog stila odredili su rodne identitetske politike izvan procesa unutrašnje emancipacije. Novi menadžment moći uspostavlja odnose bespoštedne konkurencije u kojoj se privilegije stiču bez brige za drugog, u odsustvu solidarnosti, a uspeh zavisi od adekvatne samoreprezentacije. Koktel sazdan od hipererotizovane lepote, lošeg, aberantnog ili kriminogenog ponašanja (koje naravno ne podrazumeva lošu osobu) i spremnosti da se "iskoriste prilike" u najkontroverznijem smislu

predstavlja konture kriminalizovanog feminiteta koji se pojavljuje kao "trijumfalni" feminitet u srpskom društvu.

U opisanom kontekstu ideali lepote se menjaju i s tim u vezi pojavljuju i neki novi psihopatološki fenomeni kao što je to zavisnost od estetske hirurgije ili, u statističkom značajnom smislu, raste incidenca nekih ranije poznatih dijagnostičkih kategorija kao što je to Anorexia Nervosa. Anoreksija je mentalni poremećaj udružen sa ozbiljnim metaboličkim, fiziološkim i psihološkim posledicama (Crisp, 1980; Grilo, 2006; Fairburn & Cooper, 2011). Karakteriše ga, prema dijagnostičkim kriterijumima u DSM-V (American psychiatric Association, 2013) izgladnjivanje, perfekcionizam, preterani kritičizam, osećanje bespomoćnosti, neadekvatnosti, bezvrednosti, ekscesivni gubitak težine praćen poremećajima telesne šeme kao i stava da im je život promašen ukoliko nisu savršeni. Anorexia nervosa je destruktivni pokušaj da se stekne kontrola nad sopstvenim životom i emocijama (Fairburn & Cooper, *ibid.*) U ideji da se adaptiraju na kompetitivne okolnosti u sticanju poželjnih partnera koji im mogu omogućiti status i prestižan položaj u konzumerističkom svetu mnoge mlade devojke i žene pribegavaju kozmetičkoj hirurgiji koja sve češće dobija karakter zavisnosti. Disformični poremećaj tela (Body Dysmorphic Disorder, skraćeno BDD) odnosi se na hronični mentalni poremećaj koji uključuje intenzivnu opsesiju telesnim imidžom i spoljašnjim izgledom koji najčešće vodi u zavisnost od kozmetičke hirurgije (Hewitt et al., 2007; Sarwer et al., 1998; Wilhelm et al., 2008). Prema nekim novijim istraživanjima dve trećine pacijenata koji inkliniraju plastičnoj hirurgiji su "recidivisti" (Sperry et al.,

2009). Prema Američkom udruženju estetskih hirurga (American Society of Plastic Surgeons), broj kozmetičkih procedura je u poslednje dve dekade porastao za 77 % što ukazuje na kulturološki fenomen opsesije fizičkim izgledom.

Psihoterapija je dug i zamoran proces čiji je ishod neizvestan. Logično je da u slučajevima kada aberacija nije dobro učvršćeni i ekskluzivni oblik ponašanja, postoji veća verovatnoća da će doći do poboljšanja. Takođe, psihoterapija ima mnogo više izgleda da bude uspešna u situacijama kada je pojava anksioznosti, depresivnosti ili osećanja krivice znak da osoba ne prihvata svoj poremećaj ili da se u nekom smislu oseća nelagodno u toj ulozi. Ali, ako simptom pribavlja mnogo uživanja i predstavlja trajan način da se strukturira vreme u formi koja obezbeđuje bekstvo od dosadne svakodnevnice, obezbeđuje pažnju i potvrdu postojanja, onda je tretman često otežan ili nemoguć budući da osoba u toj situaciji ne vidi svoju aberantnost kao problem i neće sama tražiti pomoć (što je, kao što je poznato, nužan preduslov i najelementarnijeg kliničkog poboljšanja). U slučajevima kada postoji individualna potreba za promenom, grupna terapija je pokazala izvesne rezultate. Bihevioralni terapeuti često izveštavaju o uspesima svojih metoda, ali za sada ne postoji pouzdana evaluacija ni komparativna analiza efikasnosti različitih terapijskih programa. Ponekad se pokazala uspešnom i manipulacija sredinskim varijablama (obično kod onih koji nisu devijantni u striktnom smislu definicije već se taj oblik ponašanja pojavio u uslovima dugotrajne deprivacije).

U kontekstu srušene piramide vrednosti koja nam je takođe i amanet i krst devedesetih, te mlade žene možemo smatrati žrtvama jednog anerantnog sistema vrednosti. I one same često izgledaju groteskno uniformisano, bez ikakvog ličnog pečata i stila, slepo prateći standard koji je kao nekim konsenzualnim slaganjem postignut, ali se već sutra može drastično promeniti i postaviti nove diktate. Kad se standard promeni, one su spremne da gotovo "religiozno" prate novi, ulazeći pri tom u oštru, hostilnu i nezdravu kompeticiju sa prijateljicama i poznanicama ko će pre i bolje ili upadljivije izvršiti neku estetsku ili hiruršku intervenciju koja je često opasna ne samo po fizičko već i po mentalno zdravlje (može voditi u zavisnost od "svemoćnog" hirurškog noža), ali to je već druga priča koja izlazi iz okvira ove teme. Nadamo se da na ovom prostoru više neće nicati cveće zla kao ovo koje već više dve dekade generišući poseban duh vremena truje naš svakodnevicu (Kron & Pavićević, 2014).

Izuzetna studija o značenju i transformacijama ženskog kriminaliteta kroz istoriju ruskog društva (Katz and Pallot, 2010) daje veoma značajne analitičke uvide koji se mogu primeniti u analizi srpskog društva i aktuelne dinamike konstrukta ženskosti. Alternativna značenja ženskosti u studiji postovjetskog društva razmatra novu rusku kriminalnu ženskost kao izazivača porodičnih vrednosti koji nije u skladu sa remasikulinizacijom te kulture (Kay, 2006, prema Katz and Pallot, 2010:119). Uobičajeno je shvatanje da normalna ženskost nije agresivna ili anticocijalna. Smatra se da sa prirodom ženama koje se bave kriminalom nešto nije u redu. U sovjetsko vreme žena kriminalac je bila izuzetak od pravila, a turbulencije nakon devedesete

godine pokazale su da žene mogu biti rivali muškarcima u kriminalu. Specijalizovana sfera u kojoj se koncentriše ženski kriminalitet je sve rasprostranjeniji sektor trgovine i servisnih usluga koji ženama pruža prilike da varaju mušterije i klijente. Najčešće se ilegalne podzemne ženske aktivnosti odnose na prevaru, podizanje ilegalnih kredita, ilegalne bankarske aktivnosti i izdavanje lažnih dokumenta. Specijalnost ženskog kriminaliteta se zasniva sa jedne strane, na feminizaciji relevantnih profesija, posebno na nižim nivoima na kojima žene imaju pristup prestupničkim prilikama, a sa druge strane, na diskriminaciji koja se ispoljava kao razlika između mogućnosti muškaraca i žena da se uključe u novu ekonomiju. Preuzimanje rizika se sagledava u okviru šire slike društva slobodnog tržišta u kojoj muškarci imaju više mogućnosti da se domognu kapitala. Žene imaju znatno manju mogućnost da obezbede kapital za biznis što ih vodi ka odluci da ga obezbede na ilegalan način. Kriminalno podzemlje ženama služi da iskoriste ženske vrline u smanjivanju rizika oslanjajući se na svoje "ženske talente". Nove društvene prilike, takođe, menjaju životne ciljeve žene. Oni su sve više definisani sebičnim prioritetima podizanja ličnog standarda konzumerske materijalističke kulture što se pojačava medijski prikazanim imidžima uspeha, utakmicom u dostizanju skupih i prestižnih statusnih simbola i luksuznog života. Smrtni gresi zavisti, osvete i ljubomore su glavni uzroci koji vode ruske žene u kriminal (Shotkinov, 2004, prema Katz and Pallot, 2010:129). Devojačka pobuna protiv stanja u kome roditelji ne mogu da im obezbede konzumerski formiran identitet završava se u fascinaciji

koja slavi sjaj novca i droga, noćnih klubova i "tamnu stranu života" kao novi kulturni model.

Međutim, zabranjene ekonomske aktivnosti mogu biti privlačne ženama na isti način kao i muškarcima, tj. kao svesna racionalno izabrana aktivnost sračunata na postizanje prosperiteta i sticanje materijalnih dobara. Neformalna ekonomija i različiti varijeteti u kojima se ona pojavljuje mora se posmatrati kao složeni problem nasleđa iz socijalističkog društva oskudice, ali i nove dinamike globalne ekonomije koja različite vidove polulegalnih ili ilegalnih mogućnosti čini gotovo legitimnim izborom u okviru "kognitivnog pejzaža" poznog kapitalizma. U tom smislu se mora uvažiti rodna rekonfiguracija u kojoj se žene biraju između novih identiteta konstruisanih u dinamiци susretanja globalnih uticaja i lokalnih tradicija. Naizgled otvorene mogućnosti izbora se u stvarnosti ispoljavaju kao višestruko ograničene mogućnosti za realizaciju tih izbora. U poslednje vreme, zapadni kriminolozi daju značaj psihološkim, socijalnim, političkim i ekonomskim uzrocima koji opredeljuju žene da se uključe u kriminalne i nelegalne aktivnosti. Sve više se uvažava tumačenje ženskog kriminaliteta kao kompleksnog problema koji nije samo individualni već socioekonomski i kulturni problem.

13. NEFORMALNA EKONOMIJA KAO FAKTOR INVOLVIRANOSTI ŽENA U KRIMINALNE AKTIVNOSTI

Neformalna ekonomija obuhvata mnoštvo značenja u različitim kontekstima. Ona se različito definiše u različitim disciplinama uključujući i neke druge termine kao što su: "nezvanična ekonomija" (Heertje et al. 1982), "siva ekonomija" (Mattera, 1985), "podzemna ekonomija" (Bawly, 1982), "ekonomija iz senke" (Smith, 1986). Učešće i kvalitet ilegalnih aktivnosti neformalnu ekonomiju manje ili više približavaju kriminološkom okviru koja je, između ostalog, predmet ove kratke analize. Step en njenog krivičnog potencijala se razlikuje na širokoj skali ekonomskih sfera u kojima se ispoljava, tako da možemo govoriti o neformalnoj ekonomiji u sferi tržišta rada koja podrazumeva neformalnu zaposlenost

(crno tržište rada), u fiskalnoj ekonomiji (izbegavanje plaćanja poreskih i drugih obaveza), ali i u krivičnoj sferi organizovanog i profesionalnog kriminala. Ekonomski i kriminološki aspekti neformalne ekonomije su često isprepleteni i nedovoljno jasno razgraničeni oko linija formalnosti i neformalnosti, između rada i zapošljavanja, zakonitosti i nezakonitosti čineći granicu između sivog i kriminalnog veoma problematičnom.

Neformalne aktivnosti u bivšim socijalističkim društvima su predstavljale strategiju preživljavanja, kao i "distribuciju restursa" u privredama koje su višedecenijski funkcionisale na bazi razmene usluga (Ledeneva, 1998). U nekada socijalističkim društvima važili su nepisani kodeksi, tradicije i rituali u vidu "neformalne formalnosti" koje su podjednako sledili elita i narod. Kada su ti sistemi formalno uništeni u procesu transformacije, poznati rituali više nisu funkcionisali, a stanje privremenog bezakonja je moralo biti zamenjeno regulacijom koja podrazumeva društveni protokol. Lišavanje poznatih obrazaca i struktura je ljude učinilo veoma zbunjenim i udaljenim od formalnih funkcija i odgovornosti u novom "kapitalističkom okruženju".

Neformalni sektor u manje razvijenim zemljama kakva su postkomunistička društva se odlikuje niskim primanjima, malom akumulacijom, radno intenzivnom i niskom tehnologijom. On predstavlja isključivo sektor opstanka u kome intenzivan rad daje malu akumulaciju i time dovodi do začaranog kruga iskrivljene raspodele sredstava i dovodi do produbljivanja a ne ublažavanja socijalnih nejednakosti (Ditton

and Brown, 1981; Ferrer , Carbonell & Gerxhani, 2011). Bolje razumevanje njegovih osnovnih mehanizama je važno sa stanovišta istraživanja nejednakosti u tim društvima. Međutim, treba imati u vidu da su formalni i neformalni aspekti društva povezani i da to nisu odvojeni entiteti. Javna birokratija se kombinuje sa neformalnim praksama i birokratija i njena antiteza sadrži dijalektiku formalno/neformalno koja je produkt rata između birokratije i naroda. Prvobitna ideja nije podrazumevala ovakvo stanje. Moderna birokratija, prema Veberovom tumačenju, izmišljena je kao deo demokratskog političkog projekta koji treba da pruži građanima jednak pristup u ostvarivanju onoga što je njihovo pravo. Ona i dalje ima sposobnost da koordinira javne usluge na skali koja je van domašaja većine pojedinaca i grupa. Dakle, ono što je obeshrabrujuće je činjenica da se birokratija (moć javne funkcije), sada obično vidi kao negacija demokratije (snage naroda) a ne kao njenog prirodnog saveznika (Guha-Khasnobis, Kanbur and Ostrom, 2006). Identitet forme koji povezan sa dominantnim oblikom birokratije nacionalne države slabi i u suočavanju sa neoliberalnim poretkom svetske privrede i digitalne revolucije u komunikaciji (Hart, 2001, prema Guha-Khasnobis, Kanbur and Ostrom, 2006).

Kriminalna privreda se može uporediti sa regularnom privredom u smislu ostvarivanja profita i poslovanja koji je važan deo bruto nacionalnog proizvoda (Chambliss, 1978). U tom smislu, postoji raznorodnost okolnosti, prilika i motivacija za ulazak u neformalnu ekonomiju i njene različite sfere. Nastojanje da se društvo organizuje po formalnoj liniji na

osnovu ideje o univerzalnom pravilu koje organizuje društveni život, nije osujećeno isključivo iracionalnim principima neformalnih mreža koje se tumače kao afektivne relacije srodničkog karaktera, već se može govoriti o izboru racionalne ekonomske aktivnosti koja je usmerena na zarađivanje novca i minimiziranje rizika koja stoji u osnovi kriminalne aktivnosti (McIntosh, 1976: 265).

U okviru globalne političke ekonomije postoji trajan legat binarne konstrukcije roda koji žene i ženskost suštinski razlikuje od muškaraca kao inferiorne, te sledstveni stereotipi devalvirane ženstvenosti produkuje rodne dihotomije javnih i privatnih sfera (Peterson 2003:9). Feminizirani rad i aktivnosti u okviru porodice koji se održavaju kao neplaćeni, nekvalifikovni, reproduktivni i "prirodni" stoje nasuprot valorizovanju muške aktivnosti u javnoj sferi kao plaćene, vešte, produktivne i političke. Sagledavanje globalnih procesa iz perspektive svakodnevnog života kao i njihova lokalna rekonstrukcija podupiru raspodelu plaćenog i neplaćenog rada u kojoj su žene smeštene u sferu niskih plata i niskih statusa. Novi globalni procesi uspostavljaju i artikulišu nove ženske identitete na lokalnom nivou. Reforme su imale šansu da uspostave pozitivne trendove koje bi vodile ka većoj jednakosti, ali potencijali otvorenog društva nisu iskorišćeni. Preovladali su negativni aspekti eliminisanja veze između žena i države kakva je postojala u socijalizmu. Ta veza je ženama nudila širok spektar društvenih usluga i servisa. Uvođenjem slobodnog tržišta došlo je do rodne rekonfiguracije i novih ženskih identiteta. Napuštanje državnog paternalizma i kolaps sistema

društvene zaštite prouzrokovan krajem društvenog ugovora između radne žene i države gurnula je žene u traganje za novim životnim strategijama i novim identitetima. Masovna kultura ponudila je već postojeći "komplet" zapadnjačkih identifikacionih modela u rasponu od napredne poslovne žene do idealne domaćice (Zhurzhenko, 2001). Ostvarivanje novih identiteta i emancipacija žene u odnosu na socijalističku državu umesto otvaranja novih mogućnosti dovela je do još veće marginalizacije žena usled nejednakih mogućnosti za uključivanje u sfere međunarodne poslovne elite koju pretežno čine muškarci. Žene u velikom obimu ostaju u sferi niže plaćenih i statusno neatraktivnih pozicija, ali sa podignutim nivoom aspiracija da ostvare identitete ponuđene novom kulturnom paradigmom. Privatizovan kapital je koncentrisan u rukama muškaraca, a masovni ulazak žena u neformalnu ekonomiju povezan je sa njihovom despecijalizacijom, deprofesionalizacijom i razvlašćivanjem. Pretežno muško upravljanje tržišnom privredom onemogućava uspešno pozicioniranje žena i čini ih zavisnim. Na taj način se uspostavljaju nove nejednakosti i hijerarhije. Deregulisani javni i privatni sektor rezultat je ekonomske metamorfoze koja je "tržište iz senke" ponudila kao iznuđenu strategiju za opstanak u "kaubojskom kapitalizmu". Život žene je postao rizičan sa emfazom na nesigurnosti u svakodnevnoj borbi za opstanak. Ženama više niko ne garantuje ličnu i finansijsku sigurnost. Između realnosti marginalizacije i identiteta poslovne žene kao novog društvenog konstrukta uspešne ženskosti postoji ogroman jaz ispunjen različitim vidovima nejednakosti i

ograničenja. Paralelno sa tranzicionim nasleđem, neformalna ekonomija u postsocijalistička društva prodire kao neraskidivi deo globalne ekonomije, ali i kao deo globalnog kriminala predstavljajući atraktivnu egzistencijalnu alternativu.

14. ŽENE U KRIMINOLOŠKIM TEORIJAMA

Duga tradicija rodno diferencijalnog tretmana ženskog kriminaliteta potiče još od ranih kriminoloških teorija u kojima su žene tretirane kao "drugačija bića" čiji su motivi za ulazak u kriminal određeni biološkim, psihološkim i patološkim karakteristikama. Kriminal žena se tumačio kao odstupanje od normativnog feminiteta koji podrazumeva izostanak tipičnih ženskih osobina (materinstvo, samilost, manja fizička snaga, nerazvijena socijalna inteligencija, pasivnost, plašljivost, nisko samopouzdanje, emocionalnost i odstustvo agresivnosti). Žene koje stupaju u kriminal posmatrane su kao preterano muževne, poremećene ili kao nemoralne. Preterana muževnost i višak muških karakteristika (Lombrozo i Ferraro, 1895) bili su deo bioloških objašnjenja (darwinizam, fizička antropologija, fiziognomija) koja su kriminalitet žena pripisivali anomaliji izražene "muškosti" ili kompleksa muškosti kod žena. Lombrozo

je na osnovu antropometričkih merenja, stvorio koncepciju "rođene prestupnice" i "rođene prostitutke" dokazujući, na osnovu autopsije, da su neke žene prema strukturi kostiju lobanje i drugih fizičkih karakteristika predodređene za vršenje određenih tipova zločina. Kao takve, one su prestupnice, i kao žene, i kao bezočna čudovišta (Konstantinović Vilić, 2013).

Prema Frojdu ženski kriminalitet potiče i rezultat je kompleksa maskuliniteta koji proizlazi iz zavisti prema penisu. On je tvrdio da u ako sve žene pate od zavisti zbog penisa, one koje ne mogu da se na zdrav način prilagode toj spoznaji, preterano će se identifikovati sa muškarcem i verovatno delovati na kriminalan način. Psihološka orijentacija ka muškosti predstavlja uzrok ženskog kriminaliteta (Frojd, 1933). Kompleks inferiornosti vuče žene ka egzibicionizmu i narcisoidnosti, umesto da budu zainteresovanosti za pitanja pravedne civilizacije. Vilijem Tomas (William I. Thomas, 1907) je tvrdio da su muškarci i žene potpuno drugačijih crta ličnosti usled biološki uspostavljene prirode, koja muškarce čini aktivnim, a žene pasivnim i usled toga daleko manje sposobnim za krivično delo. Žene imaju veći kapacitet da vole i pate u slučaju kada ne ostvare socijalnu afirmaciju i naklonost. "Neprikladne devojke" su one koje koriste svoju seksualnost da na društveno neprihvatljiv način dobiju ono što žele od života, tražeći uzbuđenje, bogatstvo i luksuz mimo konvencionalnih normi (Thomas, 1923).

Ženska seksualnost je tumačena kao generator kriminalnih sklonosti žena koja, u osnovi, potiče od razuzdane seksualnosti čije karakteristike izlaze iz okvira društveno očekivane ženske

pasivnosti. Smirivanje i zauzdavanje ženske seksualnosti bio je siguran način da se izbegne žensko posrtanje u kriminalitet. Lombroso je smatrao da se "normalni" ženski kriminalitet drži pod kontrolom preko ispunjavanja ženske uloge majke čime se potiskuje seksualnost (Lombroso and Ferraro 1895). Kroz materinstvo se seksualni nagon dovodi u stanje mirovanja, žene drži pod kontrolom i čuva od puteva koji vode u kriminal. Društvena i pravna definicija ženske seksualnosti kroz istoriju medicinske i pravne literature zasnovana je na paradoksalnoj slici ženske seksualnosti u kojoj su istovremeno prisutne seksualna pasivnost i agresivnost. Iako je krivično zakonodavstvo trebalo da štiti žene od agresivne muške seksualnosti, u praksi su se žene često smatrale zavodnicama opasnim po stanje društvenog morala. Kontradiktorna slika žene prikazivala je kao biće koje je istovremeno čedno i bludno, dobro, i opasno, netaknuto i raspusno. Kontrola, a ne zaštita, seksualnog ponašanja žena bila je cilj krivičnog prava iz devetnaestog veka (Edwards prema Gavian, 1987). Medicinska, a posebno ginekološka percepcija seksualnosti uticali su na sve nivoe krivično-pravnog sistema. Žene su se retko označavale kao kriminalne, one su pre, definisane kao "bolesne", a poreklo bolesti je smešteno u sferu ginekologije (menstrualni sindromi, menopauza, trudnoća, postporođajni sindrom). Pretpostavka da fiziološki faktori doprinose ženskom učešću u kriminalitetu, gotovo da nikada nije napuštena, niti je izgubljena intimna veza u razumevanju ženskog kriminaliteta sa urođenom ženskom prirodom (Gavian, 1987).

U prvim kriminološkim teorijama ženska seksualnost je, takođe, bila presudna u određivanju tipa njihove devijantnosti. Prostitucija i njoj slične aktivnosti se navode kao tipične ženske devijacije. U osnovi ženskog kriminaliteta stoji odstupanje od odgovarajuće ženske uloge i tradicionalnih stega (Newburn, 2007). Neprilagođenost žene je tretirana kao individualni neuspeh u prihvatanju tradicionalne ženske uloge sagledane na paternalistički način. U potpunosti se ignorisala činjenica da je položaj žene determinisan strukturnim ograničenjima svojstvenim patrijarhalnom društvu. I pored veće učestalosti muške urođene sklonosti ka kriminalu, Lombrozo i Ferero su tvrdili da je kriminalitet žena u većoj meri zao po prirodi i nužno odstupa od normalnog obrasca ženske pasivnosti (Newburn, 2007). Prestupnice imaju više muških zločinačkih osobina, ali i loše osobine žene, kao što su iracionalnost i lukavstvo. Prepredenost i osvetoljubivost žena potiče od svojstava ženske biološke prirode kojoj je zbog pasivnosti prirođena prevara, obmana i saučesnički karakter u vršenju kriminalnih dela. Fizičke razlike između muškaraca i žena, kao i ukazivanje na nivo testosterona i neurohemije povezane sa impulsivnošću, predstavljaju početke, rane biološke teorije (Pollock, 1999). Međutim, elementi ovakvih objašnjenja prisutni su u mnogim novijim istraživanjima o čemu će kasnije biti reči.

Na prikriveni karakter ženskog kriminaliteta skrenuo je pažnju Oto Polak koji u prvoj kriminološkoj analizi posvećenoj ženskom kriminalitetu izneo stav da je ženski kriminalitet najveće područje neprocesuiranog kriminaliteta u društvu

(Polak, 1950). Skriveni karakter ženskog kriminaliteta čini ga manje vidljivim od muškog. Tipični oblici ženskog kriminaliteta su sitne krađe, krađe koje su počinile prostitutke, kućne krađe, rizični abortusi u poodmakloj trudnoći, krivokletstvo i trovanja. To su kriminalna dela koja se lako skrivaju i u tom smislu su manje vidljiva u statistici o kriminalitetu. Čak i kad se prijave, žene će ređe nego muškarci biti uhapšene ili krivično gonjene. Žene obično imaju saučesničku ili manje istaknutu ulogu u kriminalnim delima koja su počinile zajedno sa muškarcima. Kao kriminalni partneri muškarci su aktivni i time u većem riziku da budu otkriveni i kažnjeni. Razlog za mali broj žena u statističkim podacima o kriminalitetu, Polak, pripisuje muškom viteštvu, što je široko osporavano u kasnijim feminističkim izučavanjima ženskog kriminaliteta. U krivičnim sudovima dominiraju muškarci koji su inhibirani osećanjem i konceptom viteštva u situacijama kada je potrebno da sprovedu pravdu nad ženama. Kulturne norme žene štite predstavljajući ih kao "čiste, pasivne i zavisne", kao bića koja retko čine zločine. Polak je tvrdio da su muškarci socijalizovani da tretiraju žene na očinski i zaštitnički način, kao da su žene prestupnice njihove majke ili supruge. Žene su zbog toga zaštićene, njihove kriminalne aktivnosti se detektuju u minimalnoj meri, kao i prijavljivanje, gonjenje i osuđivanje tih aktivnosti. Žene su inspiratori, a ne počiniozi zločina. Polak je takođe, smatrao da su žene podložne specifičnim mentalnim bolestima poput kleptomanije i nimfomanije.

Feministička kritika Polakove teorije o ženskom kriminalitetu osporava njen doprinos u razumevanju ovog

fenomena, jer je on dao kredibilitet hipotezi o "viteštvu" po kojoj muškarci (u okviru policije i sudova) popustljivo tretiraju žene, te usled toga, one češće prolaze nekažnjeno. Žene i devojke počiniteljke, nasuprot muškarcima počiniteljima su nisu predstavljale mnogo više od iritacije za policiju, sudove i kazneni sistem i konsekvantno tome bilo je malo uslova ili podrške za studije ženskog kriminaliteta (Smart, 1977). Iako je, Polak uočio negativan uticaj dominantno muške kulture na život žena, nije bio kritičan prema rodnoj neravnopravnosti smatrajući je samo jednim od faktora uzroka u svojoj studiji. On je dijagnostikovao rodno diferencijalni tretman prisutan u suptilnim procesima koji se reprodukuju u pravosuđu, ali ga nije razumeo kao posledicu različitih okolnosti u kojima se nalaze muški i ženski počinioci na osnovu različitog mesta koje zauzimaju u društvu. Istraživanje tih pretpostavki su prvo od čega kriminologija mora da pođe (Eaton, 1983). U razumevanju i pokušaju da objasni maloletničku delinkvenciju devojčica i dečaka, Polak je ukazivao na njeno zajedničko ishodište u istovetnim pokušajima adolescenata da nadoknade neuspehe u porodici ili školi, pri čemu seks oblikuje pravac ženske krivične karijere. Socijalni i kulturni faktori duplog standarada vladajućeg seksualnog morala, ekonomski i profesionalni položaj žena i uticaj modernog oglašavanja, prema Polaku, predstavljaju tri glavna faktora koja doprinose ženskom kriminalitetu (Steffensmeier i Schwartz, 2004). Ograđujući se od apsolutnog biološkog determinizma ukazao je na značaj porodice u struktuiranju aktivnosti žena i istakao rasprostranjenost dvostrukog standarada seksualnog ponašanja kao specifično teškog

problema za žene. Najznačajni aspekt Polakove analize ženskog kriminaliteta odnosi se na njegovo razmatranje moguće korelacije između formalne rodne jednakosti i kriminalnog ponašanja. Iako, je kritikovan od strane feministkinja, Polak je pokazao zdrav skepticizam u razmatranju pouzdanosti zvanične statistike i doveo u pitanje njenu sposobnosti da adekvatno meri kriminalne aktivnosti (Gavian, 1987).

Nema sumnje da je seksualizacija devijantnosti žena i devojaka centralna istorijska konstrukcija i odgovor na žensku delinkvenciju (Carrington, 1993). Pravosudni sistem je u tretmanu devojačkog i ženskog kriminala bio pod značajnim uticajem širokih društveno-političkih i verskih očekivanja o tome šta znači "odgovarajuće" žensko ponašanje. Nastavnici, socijalni radnici, službenici uslovnih kazni i aktivisti iz dobrovoljnog sektora uticali su na odluke unutar tog sistema podizanjem zabrinutosti zbog devojačke seksualnosti i njihove nezavisnosti u pravcu sputavanja ženske strastvenosti i samovolje (Alder, 1998). Uloga devojaka unutar porodice je bila posebno važna za regulisanje njihovog ponašanja i seksualnosti pojavljujući se kao stalni izvor duplih standarada u koje su devojke bile uključene, na način na koji dečaci nisu (Gelsthorpe and Sharpe, 2006). Delinkventno ponašanje devojaka je, u mnogo većoj meri, pripisivano psihijatrijskoj uznemirenosti, nego što je to bio slučaj sa dečacima, što je dobro odražavalo normalne diskurse patologije kojima je žensko ponašanje definisano (Worrall, 1990).

15. DOMINACIJA MASKULINITETA U KRIMINOLOŠKIM TEORIJAMA

Različito tumačenje efekata osvajanja rodne ravnopravnosti na ženski kriminal se odnosi na promene koje dovode do njegove veće vidljivosti, gubitka skrivenog karaktera i potencijalnog stvarnog porasta ženskog učešća u kriminalu. Reč je i o promeni percepcije kriminaliteta kao "muške stvari" u kojoj žene imaju marginalno ili incidentno učešće. Kriminološka teorija, kao i pravni, medijski, pa i feministički obrasci komentarisanja ženskog nasilja imaju dugu istoriju esencijalizacije nasilja kao kapaciteta koji asocira prvenstveno na muškarce, ignorišući kapacitete žena da učestvuju u nasilju i počine nasilje (Carrington, 2013). Veza između muškosti i kriminala koja dugo opstaje u fokusu brojnih kriminoloških istraživanja kritički je komentarisana u feminističkim studijama (Messerschmidt 1993, 1997; Newburn and Stanko, 1994).

Odustvo žena iz ove oblasti imalo je za posledicu to da su mnoga kriminalna ponašanja čije su žrtve žene ostajala van kriminoloških proučavanja ili su proučavana na način koji je odgovornost prenosio na žrtvu često više kriveći nju nego učinioca za ono što joj se dogodilo. Istovremeno je ignorisana uloga zakona i ponašanja organa društvene kontrole (policija, tužilaštva, sudije, zatvor) kako u kriminalizaciji, tako i u viktimizaciji žena (Konstantinović Vilić, 2013).

Nedostaci se vide kao dejstvo hegemonijskog maskuliniteta koji je inkorporiran u same kriminološke studije, pri čemu je, mesto žena određeno principom koji analitičari dele sa svojim ispitanicima. Insistiranje na muškim kodeksima kao načinu realizacije "žilave" muškosti sledi istu logiku isključivanja žene kao pasivnog subjekta, pri čemu se istovremeno ogrešuje i o muškarce i ne obraća dovoljno pažnje na muške strahove i uzbuđenja (Morgan, 1992).

U osnovi ovih kritičkih zapažanja stoji primedba da nije samo u pitanju "delovanje" muškosti kroz kriminal kao resurs, već i da kriminologija nudi resurse za delovanje muškosti (Walklate 1995:76). Kritika kriminološkog diskursa muškosti odnosi se na prisustvo patrijarhalnog maskuliniteta u tumačenju uzroka kriminaliteta pri čemu rodna uloga muškarca zauzima preveliko i neopravdano značajno mesto u analizi. Klasici kriminologije se optužuju za seksistički pristup u kriminološkoj analizi jer analitički tretman muškosti postavlja muškost kao aktivan element u odnosu na žensku pasivnost. Delinkvent postaje simbol nesputane tradicionalne muškosti koja ima auru

glamura i romantike. Na Koenovo upozorenje da je hegemonijski maskulinitet sa tvrdo definisanim karakteristikama muškosti sadržan kao "podzemno" svojstvo u organizovanim sportovima, fantaziji igara, u filmovima, televiziji i stripovima, Naffine dodaje da je prisutan i u kriminologiji (Naffine, 1987). Činjenica je da su kriminalitet i muškost povezani, jer u njihovom delovanju ima mnogo toga zajedničkog. Demonstracija fizičke snage, određena vrsta agresivnosti, vidljiv i spoljni dokaz postignuća bilo legalni ili ilegalni, to su aspekti koji čine idealnog muškarca i u sebi sadrže mnogo kriminalnog ponašanja. Nekada je vrlo tanka linija razdvajanja između onoga što je muževno od onoga što je zločinac (Box, 1983: 175). Kriminalno ponašanje može da posluži kao resurs za određeni tip muškosti (Messerschmidt, 1993:27).

Međutim, rodni odnosi u kriminalnoj margini su podložni dinamici promene rodni odnosa u društvu. Oni su, takođe, pod uticajem promena u kulturnoj dinamici jer se krivično ponašanje ne može razumeti izvan kulturnog konteksta u kome se pojavljuje, isto kao što generalizacije koje nastaju oko kriminalnog ponašanja moraju biti svesne prisustva kulturnih i subjektivnih vrednosti onih koji se bave njima (Beirne, 1983:372). Na kraju, razmatranje veze između roda i devijantnosti ostaje dinamički određeno promenama u rodnim strukturama sagledanim kroz konfiguraciju društvenih struktura.

Ženski kriminal u javnom diskursu ne izaziva strah, poput muškog, a stereotipi rodne podeljenosti su ispoljeni kao

rasprostranjeni stav da je reč o uzgrednom i incidentnom, a ne strukturnom problemu. Sa feminističke tačke gledišta kritikovana je pretpostavka da je emancipacija žena odgovorna za porast ženskog kriminaliteta i da u sebi sadrži dodatne elemente za potčinjavanje žena i održavanje represivnih stereotipa. Studije ženske viktimizacije predstavljaju najznačajnije područje koje je feministička teorija ponudila kriminologiji. Otvaranje privatne sfere života žena, ostvarilo je veliki uticaj na javnu politiku i tretman žena žrtava nasilja u porodici i šire. Iako, sadrži raznovrsna, nekad i suprotstavljena gledišta, feministička kriminološka teorija je umanjila rodno slepilo u toj disciplini i ojačala njenu validnost u tumačenju učešća žena u kriminalitetu kao veoma važan deo kriminologije u celini.

Međutim, postoje mišljenja da tretiranje ženskog nasilja u feminističkoj teoriji i samo pati od nekih stereotipa i pristrasnosti koji su zasnovani na kontinuiranom isticanju nesrazmere između ženskog i muškog nasilja (Carrington, 2006). Stoga feministkinje nerado govore o problemu upotrebe nasilja od strane žena i radije pozicioniraju žensko nasilje u kontekst relacione agresije u okviru porodice i vršnjačke mreže, za koje tvrdi da ima manje ozbiljne socijalne posledice (Renzetti, 1999; Alder i Vorrall, 2004). Žensko nasilje se najčešće povezuje sa nužnom odbranom od nasilnih partnera. Prisutno je poricanje kapaciteta žena da počine nasilje, koje bi mnoge feministkinje radije pripisale muškarcima. U tom smislu Keri Karington tvrdi da, feminizam ima tendenciju pojačavanja ženskog konstrukta žrtve i tako pozicionira akcije ženskog

nasilja u kontekst smanjene odgovornosti. Poricanje postojanja "pravih" ženskih nasilnica predstavlja proizvod zastarelog rodnog esencijalizma i feminističkog idealizma zasnovanog na ideji o ženskoj pasivnosti (Alen, 1998 prema Carrington, 2006). "Feminizam žrtve" idealizuje značenje "dobre žene" kao bespomoćne žrtve i projektuje agresivnost, kompetitivnost i nasilje na muškarce i patrijarhalnost, gotovo potpuno ignorišući taj kvalitet kod žena (Wolf, 1993). To je često, razlog da nasilne prestupnice izostaju iz feminističke analize ženskog kriminaliteta, te se njihovo kriminalno i nasilničko ponašanje prikazuje kao posledica medijske reprezentacije, društvenih shvatanja, ili širenja politike kriminalizacije agresivnog ženskog ponašanja. Postavljanje žena na "pijedestal moralnosti i socijalne superiornosti" onemogućava ravnopravnu podelu odgovornosti koju podrazumevaju podjednaka prava, a nasilje vidi kao isključivo "rodni", a ne kao, ljudski problem (Renzetti, 1999). Neesencijalistički pristup analizi nasilja i kriminaliteta uključuje rodnu dimenziju, ali ne treba da bude determinisan rodno-binarnim polazištem. U tom slučaju se žene koje vrše nasilje sagledavaju kao žene koje se ponašaju kao muškarci. U neesencijalističkom okviru ne postoji ništa inherentno muško ili žensko u nasilju (Carrington, 2006). Optužbe koje proglašavaju feminizam odgovornim za porast ženskog nasilja oslanjaju se na teoriju maskulinizacije ženstvenosti koja ima dugu tradiciju osporavanja kapaciteta žena da učestvuju u ritualima nasilja. U tom smislu, pojave brutalne ženske agresije konzervativni antifeministički komentatori doživljavaju kao feminizaciju nasilja, rodni eksperiment u kome žene postaju moćne i zle.

Neesencijalistički pristup nasilje oslobađa rodne odrednice kao društvenog konstrukta koji usmerava naša očekivanja ka "prirodnim" (muškim) i "neprirodnim" (ženskim) nasilnicima. Nije reč o nadmetanju i pobeđi u ostvarivanju prava na ulogu nasilnika ili ulogu žrtve, već o sagledavanju i osmišljavanju rodnih politika koje bi uvažavale okolnosti na čijem temelju se nasilje intenzivira kao jedan od najvećih društvenih problema današnjice. Senzacionalistički pristup ženskom nasilju kao pitanju roda, prenebregava uzroke, suštinu i posledice koji su prevashodno sadržani u pojavi normalizacije nasilja prisutnoj u vidu univerzalnog fenomena. Odnosi moći i rodne politike umesto traganja za uzrocima nasilja, postaju poprište u kome se izbegava odgovornost za akte nasilja u kome se žene pojavljuju, i kao počinioци i kao žrtve (Renzetti, 2013). Činjenica da muško nasilje daleko nadmašuje nasilje za koje su odgovorne žene i devojke, ne isključuje potrebu za sofisticiranom teorijom ženskog nasilja koje analizira kontekst, politiku, odnos snaga i dinamiku rodnih relacija u specifičnim slučajevima ženskog nasilja. Zadatak sofisticirane feminističke analize ženskog nasilja, između ostalog, znači osporavanje svepristunih antifeminističkih objašnjenja koja kruže u popularnoj kulturi i kreiraju javno mišljenje o devojkaма koje su počele da se ponašaju kao mladići. Glavni izazov budućih feminističkih istraživanja je kako da ubedljivije objasni istorijske smene u rodnim obrascima nasilja, a ne samo da ih negira, racionalizuje ili ih, jednostavno ne vidi. Feminističke teorije nasilja treba da budu stavljene u kontekst, one ne smeju ostati apstraktne i esencijalističke. One treba da se pozabave specifičnostima

konteksta u kome žene posežu za nasiljem, da otkriju kako se ono kreće i šta znači (Renzetti, 1999:51). One se u novoj seriji kvalitativnih istraživanja moraju suočiti i izboriti sa aktuelnom društvenom brigom oko rastućeg ženskog nasilja i kriminaliteta, učestvujući u javnosti i relevantnim kulturnim, političkim i kriminološkim raspravama.

16. O NEKIM NOVIJIM TEORIJSKIM PRISTUPIMA ŽENSKOM KRIMINALU

Može se zaključiti da je tretman žena i devojaka u ranim kriminološkim teorijama izrazito konzervativan u poređenju sa onim koji se odnosio na muškarce. Te teorije odražavaju ideološki obojene verzije biološkog determinizma, kulturne koncepcije psihološkog funkcionisanja žene i socijalno-strukturalno utvrđenih očekivanja u odnosu na žensko ponašanje (Gelsthorpe i Sharpe, 2006). Rane kriminološke teorije obiluju stereotipima rodne nejednakosti u poimanju muškog i ženskog kriminaliteta ističući žensku isključenost iz društvenog života kao što to ističe Bonger ili socijalnu nesamostalnost žene na kojoj insistira Saderland (v. u Konstantinović Vilić, 2013).

Kao objašnjenje za malu prisutnost žena u činjenju krivičnih dela navodi se njihova veća moralna osetljivost, altruistička

osećanja, empatija, kao i o njihov plašljiviji i rezervisani karakter, odvratnost prema zločinu, slaba fizička konstitucija, pomanjkanje sklonosti ka uživanju u alkoholu i drogama.

Prema potkulturnoj teoriji, žene su dominantno orijentisane prema dostižnim ciljevima kakav je brak i takav izbor ih skreće od društvenih izvora devijacije i odvraća od kriminalnih putanja (Downes i Rock, 1982). Karakteristike ženskosti u tradicionalnom ključu stabilizuju psihi žene i odvraćaju je od kriminalnog ponašanja. Teorija anomije (Merton, 1957; Feely and Little, 1999) manju prisutnost žena u kriminalitetu, takođe, pripisuje tradicionalnoj orijentisanosti žena na brak i materinstvo. Dok je muškarcima glavni životni cilj poslovni, finansijski uspeh, ženama je ideal porodica. Zbog svoje veće vezanosti za dom i porodicu, a manje za spoljni svet, žene su manjoj meri izložene stresovima, frustracijama i izazovima nego muškarci. Ako se idealna žena doživljava kao "kućni anđeo" moralne snage društva i roditelji će ulivati više moralnih inhibicija u ćerke, nego u sinove.

Teorija etiketiranja (Lemert, 1951; Becker, 1950) polazi od pretpostavke da žene izmiču stereotipnom maskulinom tumačenju kriminaliteta i da se na njihova dela gleda kao na manje ozbiljna, sa potcenjivanjem, pa, čak, i sa podsmehom.

Ženska pripitomljenost i pasivnost je postavljena nasuprot muškoj ambicioznosti, agresivnosti i otvorenosti u okviru odgovarajuće podele rodni uloga od čije uspešne realizacije zavisi verovatnoća ulaska u kriminalitet. Razmatranje odnosa javnog i privatnog prostora u kome se odvija socijalizacija

devojaka i mladića postulirana je u teoriji društvene kontrole. Teoretičari društvene kontrole tvrde da postoji veći broj mehanizama neformalne društvene kontrole namenjenih ženama nego muškarcima, što sledstveno, inhibira njihovo kriminalno delovanje. Teorijsko objašnjenje je fokusirano na diferencijalnu socijalizaciju žena i muškaraca tokom koje su ženska deca češće objekat intezivne i difuzne kontrole u privatnoj sferi što umanjuje njihovu sklonost ka devijantnom ponašanju (Hirschi, 1969; Hagan, 1985).

Novija istraživanja u velikoj meri uvažavaju široke karakteristike načina života devojaka i žena, njihove strukturne pozicije, ranjivost u odnosu na siromaštvo, brigu o deci, nasilje i viktimizaciju u detinjstvu (Gelshtrope, 2004). Neki važni uvidi u problem ženskog kriminaliteta mogu se dobiti iz teorija životnog kursa (Sampson i Laub, 1993), teorije diferencijalne asocijacije i društvenog učenja (Varr, 2002), socijalnog vezivanja (Shover, 1996) istraživanja baziranih na promeni identiteta (Maruna, 2001), kao i drugih kriminoloških teorija koje iz različitih uglova rasvetljavaju fenomen kriminaliteta. Međutim, za većinu, ostaje prisutan zajednički problem nedovoljno izoštrene istraživačkog fokusa na ženski kriminalitet, kao i, manje ili više, prisutna ograničenja njegovog tradicionalnog tumačenja.

Čuvena Bandurina (Bandura, 1978) teorija socijalnog učenja koja u početku nije bila primenjivana na ženski kriminal u poslednje dve dekade ima veliki uticaj na njegovo izučavanje. Teoretičari koji pripadaju ovoj školi mišljenja (Agnew, 1994; Akers et al., 1997; Conger & Simons, 1995 i

drugi) smataju da je socijalno oblikovanje (modeling) od centralne važnosti za pojavu i širenje nasilja i dobro dokumentuju nalaze da nasilne žene imaju veću verovatnoću pretrpljenog nasilja u porodici u odnosu na nenasilne prestupnice, bilo da je nasilje počinjeno od strane članova porodice, ili van porodice. Kao mlade, ove žene su se suočile sa nasiljem kao odnosom moći i kontrole koji se ostvaruje kroz fizičku silu i naučile da opstanak zavisi od dominacije u kojoj jači dominiraju nad slabijim članovima društva (Artz, 1998). Shodno tome, se pojavljuje i objašnjenje zašto su najčešće žrtve ženskog nasilja partneri, druge žene i deca (Pollock i Davis, 2005). Nakon ponovljene izloženosti nasilju, pojednici mogu postati neosetljivi na njega, smatrajući ga normalnim i sastavnim delom svakodnevnog života. Postizanje željenog cilja, za tako formiranu individuu podrazumeva nasilje, što čini velike izgleda da će ga ponovo primeniti u budućnosti. Pretrpljeno nasilje vodi ka njegovoj rutinizaciji i kod devojčica i kod dečaka. Žene koje su počinile nasilnički kriminal neguju antisocijalne stavove u mnogo većoj meri nego nenasilne prestupnice, pogrešno interpretirajući signale okoline kao neprijateljske (Leschied, Cummings, Van Brunschot, Cunningham, i Saunders, 2001).

Za razliku od teorija socijalnog učenja koje ističu ulogu kognitivnih procesa, feminističke teorije žensko nasilje pretežno sagledavaju kao reakciju na mušku dominaciju i zlostavljanje - kao reakciju na patrijarhalne vrednosti koje devalviraju ulogu žena. Seksualna represija i ekonomska zavisnost unutar tako determinisanih odnosa predstavljaju

kritične determinante ženskog nasilja koje je najčešće usmereno ka partnerima (Kurz, 1993).

Feministički ekološki model podvlači značaj konteksta u izvršenju nasilnih akata od strane žena (Ballou, Matsumoto, & Wagner, 2002). Uvažavajući složenost fenomena ženskog nasilja kao interakcije društvenih, istorijskih, institucionalnih i individualnih nivoa, ovaj model sagledava različite dimenzije identiteta (etnička i klasna pripadnost, uzrast) kao skup specifičnih karakteristika spoznaje, temperamenta, socijalizacije i interakcije pojedinca sa značajnim drugim (Ballou, Matsumoto & Wagner, 2002). Drugi nivo izučavanja je mikro sistem (porodica i neposredno okruženje), a treći je ekosistem, koji podrazumeva širu zajednicu uključujući školu i susedstvo. Konačno se ispituje makro sistem ili društvo u celini sa njemu svojstvenim faktorima koji potiču iz sfera kulture, socio-ekonomskih grupa, nacionalnosti, medija. Svaki od ovih sistema je u interakciji, oblikujući živote pojedinaca (Bronfenbrenner, 2005). Takođe, na svakom od ovih nivoa postoje faktori rizika za nasilje kako, mladih i odraslih, tako i, muškaraca i žena. Zanimljivo je da su na nivou individualnih faktora - kognitivni deficiti i poremećaji ličnosti i u novijim istraživanjima pokazali veći procenat kod nasilnih ženskih prestupnika (Babcock et al., 2003; Carlen, 2002; Ogle et al., 1995, prema Bottos, 2007). Faktori rizika u mikro sistemu presudni za žensko prestupništvo povezani su sa nasiljem u porodici (Batchelor, 2005). Vršnjačko nasilje i negativni vršnjački uticaji prevladavaju u sferi ekosistema, a medijsko prikazivanje nasilja predstavlja faktor rizika u vezi sa makro nivoom (Anderson et al., 2003;

Huesmann, Moise-Titus, Podolski, i Eron, 2003 navedeni prema, Bottos, 2007). Faktori rizika su kumulativni i više faktora prisutnih u interakciji sistema povećava verovatnoću devojaka i žena da se angažuju u nasilnom ponašanju.

Rodne specifičnosti u kriminalnom ponašanju muškaraca i žena, posebno adolescenata i adolescentiknja, moraju imati u vidu značajne promene koje su se odrazile na strukturu porodice, na pad porodične socijalne regulacije, socijalne veze i odnose. Društvene promene koje uključuju izraziti materijalizam, razvoj globalnog tržišta narkotika, prolongiranu tranziciju u odraslost i finansijsku nezavisnost predstavljaju izuzetno značajne aspekte u razumevanju ponašanja devojaka - uključujući njihovo nasilno ponašanje i socijalnu reakciju na to nasilje (Gelsthorpe and Sharpe, 2006). Društvo i kultura rizika povećava svest i strah od kriminala, naročito od zločina koji su počinjeni od onih od kojih društvo to ne očekuje u smislu rodnih društveno kulturnih očekivanja.

17. PORAST NASILJA U ŽENSKOJ ADOLESCENTNOJ POPULACIJI

Nemo repente fuit turpissimus

Juvenal¹²

Porast stope ženskog nasilja u zemljama poput Australije, Kanade, Velike Britanije i SAD predstavlja "vruću temu" koja se objašnjava uticajem novih politika, promenom kulturnog konteksta, procesom kriminalizacije i pojačane društvene kontrole nad mladim ženama. Sa druge strane, može se razmatrati teza da su mlade žene zaista postale nasilne, da u sve većoj meri učestvuju u potkulturnim omladinskim aktivnostima, uključujući bande, trgovinu drogom i sajber-kulturnim aktivnostima koje podstiču i nagrađuju nasilje mladih devojaka (Carrington, 2013). Mlade žene, sve češće, aktivno učestvuju u prodaji i konzumiranju droge, krađi i sitnom kriminalitetu što

¹² Niko ne postaje loš u jednom koraku.

povećava porast nasilja i čini ih drugačijim od njihovih vršnjakinja iz prošlosti. Paralelno sa tim, se odvijao proces u kome se sa seksualizacije delinkvencije devojaka prešlo u kriminalizaciju ženskog antisocijalnog ponašanja (Carrington i Pereira, 2009).

Objašnjenja porasta ženskog kriminaliteta nisu dovoljno istražena, ostaju vrlo sporna i pokreću brojna pitanja (Alder i Vorrall, 2004; Carrington i Pereira, 2009). Mere koje su u prošlosti služile da skrenu većinu devojaka iz krvičnog pravosudnog sistema su u potpunosti zamenjene ranom intervencijom kao i oštrim porastom primene kaznenih mera što je rezultiralo nesrazmernim povećanjem broja devojaka u pritvoru, u poređenju sa dečacima. Sveobuhvatno objašnjenje mora uzeti u obzir kompleksan odnos između kulture, socijalne sredine i bihejvioralnih odgovora na politike koje su doprinele porastu ženskog nasilja. Povećan procenat mladih žena koje učestvuju u trgovini drogom, vožnji pod uticajem nedozvoljenih supstanci ili alkohola, krađi i nasilju ne može se objasniti jednostranim i jedinstvenim uzrokom. Neophodno je istražiti diskurzivan prostor u kome se adolescentno žensko nasilje pojavljuje kao posledica pojačane društvene kontrole, manje tolerantne kriminalne politike i novih kulturnih obrazaca i na osnovu takve analize doneti zaključke o stvarnom porastu ženskih kriminalnih aktivnosti.

Sužavanje rodnog jaza u odnosu ženskog i muškog kriminaliteta je argumentovano statističkim podacima o kriminalnim trendovima koji pokazuju da je procenat

uhapšenih žena mladih od osamnaest godina u periodu od 2000-2009. godine u SAD porastao za skoro 18 % u poređenju sa samo 0.2% kod muškaraca sa sličnim karakteristikama (US Department of Justice, 2010, prema Carrington, 2013:63). Procenat žena koje su uhapšene zbog nasilnog ponašanja porastao je za procenat, dok je kod muškaraca istog uzrasta smanjen za isto toliko procenata. Takvi, i slični podaci prisutni su i u nekim drugim razvijenim zemljama. Broj mladih žena prestupnica u Velikoj Britaniji raste aproksimativno 18% u poslednjih nekoliko fiskalnih godina, a broj nasilničkih krivičnih dela maloletnih devojaka se udvostručio u tom periodu (Arnull and Eagle, 2009:40, 47). Takođe, podaci u Australiji pokazuju da se rodni jaz sužava, trend koji se pojavljuje u poslednje 52 godine (posmatran je period od 1960-2012. te godine) pokazuje da se odnos mladića i devojaka koji se pojavlju pred sudovima smanjen sa 1:14 na 1:4 u 2012 u korist devojaka (Carrington, 2013:64). Trend koji se tako dosledno pojavljuje ne može se jednostavno pripisati statističkom artefaktu. Debata oko razloga zbog koga nasilje raste brže kod devojčica nego kod dečaka se vodi u dva suprotstavljena tabora.

Dok zvanični izveštaji i statistike o kriminalu ukazuju na smanjenje rodnog jaza u poslednje dve decenije, neki autori smatraju da je u pitanju promena politike koja za posledicu ima povećanje hapšenja devojaka zbog ponašanja koja u prošlosti nisu bila procesuirana. To znači da se ne radi o stvarnom povećanju broja devojaka koje su počinile neko krivično delo, već je reč o porastu devojaka koje ulaze u maloletnički pravosudni sistem. Takođe, devojke su, u proseku, u mlađem

uzrastu osuđivane u odnosu na muškarce (Steffensmeier et al, 2005). Ovi autori smatraju da obrazac ovog trenda rasta neizostavno treba pratiti, ali da većina krivičnih dela kod devojaka u stvarnosti, i dalje ostaje na niskom nivou. Takvo stanovište zasnivaju na činjenici da prikazani statistički trendovi porasta ženskog nasilja nisu evidentirani u longitudinalnim self-reported izveštajima (Steffensmeier et al., 2005).

Nasuprot ovakvom stavu, postoje mišljenja da je sužavanje rodnog jaza stvarno, iako se donekle zasniva na smanjenju stope muškog kriminaliteta. Ostaje nerešeno i otvoreno pitanje koje izaziva kontradiktorne zaključke istraživača o tome da li je rodni jaz u trendovima počinjenih nasilnih dela smanjen ili sužen vremenom zbog povećanja stope ženskog nasilnog kriminaliteta ili izazvan padom stope muškog kriminaliteta (Lauristen, Heimer and Lynch 2009). Svakako bi bilo neverovatno da promene u životima muškaraca i žena u protekle tri i po decenije nisu dovele do promena u proporcijama rodnog jaza njihovog prestupničkog ponašanja.

Stav da je povećanje stope okrivljenih žena i devojaka realno ilustruju podaci o rastu pojedinih tipova krivičnih dela. Najveći procent zastupljenosti u ženskom kriminalitetu imaju dela krađe i baratanje ukradenim stvarima, zatim, dela nasilja, i na kraju, sva druga dela (Arnall and Eagle, 2009:5). Devojke u svakoj od ovih grupa imaju različiti spektar potreba i kriminogenih faktora. Krivična dela nasilja kod devojaka imaju zajednički obrazac, a to je relacioni odnos sa žrtvom i čest doživljaj da je žrtva učinila nešto čime je "zaslužila nasilje".

Upotreba alkohola je tesno povezana sa delom koje su počinile devojke. Indikacije da su rizik i zaštitini faktori dosta slični i za dečake i za devojčice, ne odnose se na odrasle ženske prestupnice. Ono što je zajedničko i u ženskoj i u muškoj adolescentnoj delinkvenciji jeste da rad usmeren na kriminogene potrebe pokazuje najviše rezultata u istraživanju efikasnih intervencija, i u jednom, i u drugom slučaju (Arnull and Eagle, 2009).

Ključno pitanje koje ostaje otvoreno jeste da li je porast ženskih krivičnih dela generisan razotkrivanjem skrivenog ženskog kriminaliteta koji usled promena u krivičnoj politici i radu policije nesrazmerno podiže njihov broj ili je proizvod nekih drugih faktora. Objašnjenja se kreću oko pretpostavki o uticaju novih oblika društvene kontrole, promene načina skeniranja i beleženja informacija u krivičnoj statistici i promena koje su nastale u stavovima javnosti prema ženskim počiniteljicama. Stavovi javnosti se odnose na tvrdnje o izmenjenom ponašanju devojaka i žena koje se doživljavaju kao pojačano nasilne, pri čemu se povećava neto-efekat širenja dela koja se definišu kao nasilna (Chesnei-Lind i Sheldon, 2004; Steffensmeier et al., 2005). Kulturni konstrukt u novim načinima percepcije ženskog nasilja povećava njegovu vidljivost u javnim prostorima, a u stvarnosti ono permanentno zaostaje u ozbiljnosti, težini i društvenim posledicama u poređenju sa muškim delinkventnim nasiljem. Reč je o kriminalizaciji manje ozbiljnih oblika ženskih poremećaja ponašanja koje devojke upražnjavaju da bi zauzele javni prostor izražavajući svoj identitet kao žestok i buntovan. U tom smislu, se mora poći od

društvenog odgovora na pitanja: Šta podrazumevamo pod pojmom "devojka"? i Šta podrazumevamo pod pojmom "nasilje"? (Alder i Vorrall, 2004:2). Kao odgovor na ta pitanja, u svetlu razumevanja odnosa na relaciji devojke - kriminal i postizanja rezultata u smanjivanju ženskog kriminaliteta, prvo se mora izazvati naša kulturna opsesija produkcijom "dobrih" devojaka koja ide u susret kulturnim očekivanjima o tome šta znači prikladni feminitet (Chesney-Lind i Jones, 2010). Odrasli moraju da razumeju pozadinu ženskog nasilja izbegavajući, posebno medijsku, produkciju strahova i fantazija koji u osnovi podstiču individualno i kolektivno nasilje.

Regulisanje prihvatljivog rodnog ponašanja je dugo bila ključna karakteristika odgovora sistema krivičnog pravosuđa na antisocijalno ponašanje devojaka, a takva regulacija postoji i dalje, i u retorici i praksi. Analiza ponovljene moralne panike u vezi sa ponašanjem devojčica pomerila je svoj fokus u poslednjih nekoliko godina sa povreda u sferi "seksualnosti" i "statusa" na njihovo očigledno sve veće nasilje i upotrebu alkohola u sklopu strožeg kaznenog zaokreta ka devojčicama i mladim ženama (Gelsthorpe i Sharpe, 2006).

Intezivne promene u sferi definisanja i procesuiranja maloletničke delinkvencije i shodne promene u obrascima maloletničkog kriminaliteta reflektovale su se kroz zvaničnu statistiku, uključujući i nasilnički kriminalitet koji su počinile devojke. Politika "nege i zaštite" je u značajnoj meri zamenjena politikom kriminalizacije koja mnoga dela koja su se smatrala prekršajem definiše kao ozbiljan zločin. Izmena u kategorizaciji

statusa počiniteljke svrstava veliki procenat nasilnih sukoba u okviru porodice u otvorena dela nasilja čime se povećava njihova vidljivost. Devojke koje učestvuju u porodičnim, ne tako ozbiljnim i stalnim sukobima unutar porodice, dobijaju kriminalni status (Chesney-Lind i Belknap, 2004). Paralelno, pogled na žensko adolescentno ponašanje ponavlja obrazac popustljivosti prema viktimiziranim devojkaama, u odnosu na devojke koje svesno preuzimaju rizik i time postaju najudaljenije od pozitivne društvene percepcije, što svakako utiče na njihov tretman – čineći ih nemim (muted) (Alder i Vorrall, 2004). "Bezrazložno" žensko nasilje izaziva najburniju, gotovo preteranu društvenu reakciju i sledstveno tome intervencionistički odnos. Šarp (Sharpe) sugerše da je opsesija novim "nasilnim ženskim počinocima" postala zamena za istoriju politike brige obuzete seksualnom delinkvencijom devojaka (Sharpe, 2012).

Keri Karrington, smatra da je promena u načinu tretiranja ženske delinkvencije u najvećoj meri izazvana promenama u načinu nadzora, praćena i izveštavanja o kriminalitetu. Uporedo sa tim, u istom pravcu je delovala promena stavova prema devojkaama koje su počinile nasilje kao posledica izmene stausa dela prouzrokovanog nestankom politike socijalne brige i blagostanja u periodu osamdesetih i devedesetih godina prošlog veka (Carrington, 2006). Tokom ovog perioda odigrale su se socio-kulturne promene koje su izmenile društveno-kulturni i pravosudni kontekst koji uslovljava karakteristike i menja krivične kategorije ženskog nasilja, izazivajući značajne promene na relaciji feminitet-nasilje.

Sagledavanje šireg konteksta u istraživanju kriminaliteta devojaka treba da uključi istraživanje koje razume društvenu stvarnost kao proces i koristi shodne metode istraživanja, uz istovremenu političku posvećenost društvenim promenama, otvorenost i kreativnost u razmišljanju o proizvodnji i vrednovanju znanja, kao i ličnu i teorijsku reflektivnost sadržanu u epistemološkim, metodološkim i etičkim izborima. To su tačke u kojima se feministička perspektiva u kriminologiji poklapa sa perspektivom kritičke kriminologije (Sttubs, 2008).

"Uprkos različitim teorijskim stavovima, svi feministički autori/autorke imaju isti cilj izučavanja: razumevanje rodne neravnopravnosti i zastupanje pokreta za osnaživanje žena. U okviru feminističke kriminologije posebno se razmatraju teorijski okviri rodne neravnopravnosti i drugih neravnopravnosti, koje proizilaze iz pripadanja određenoj rasi, nacionalnosti, klasi ili godinama" (Konstantinović Vilić, 2013:96).

18. DEVOJKE U RIZIKU

*Tolerance becomes a crime when applied to evil.*¹³

Thomas Mann

Varijabilnost u individualnoj spremnosti mlade osobe da se uključi u rizična ponašanja potiče i od rodni razlika koje se procenjuju kao značajne u različitoj percepciji rizika i procenjivanju ishoda rizičnog ponašanja koje se razlikuje kod muškaraca i žena. Brojne hipoteze odnos žena prema riziku ocenjuju kao veću verovatnoću u očekivanju negativnih ishoda praćenu većom emocionalnom uznemirenošću i širim sagledavanjem posledica nego što je to slučaj kod muškaraca. Žene se opserviraju kao generalno više averzivne u odnosu na rizik (Eckel and Grossman, 2002). Veća verovatnoća u proceni negativnih ishoda kod žena povećava njihov averzivan odnos prema riziku. Rodni efekti rizika kod dece ispitivani su u studiji

¹³ Tolerancija postaje zločin ako se primeni na zlo. (prev. L.Kron)

o percepciji i proceni fizičkog rizika kod dece pokazali su da devojčice u većoj meri procenjuju opšti rizik nego dečaci, uključujući mogućnost većeg broja povreda, ispoljavajući veću sklonost ka izbegavanju rizika i rizičnih situacija ukoliko ocene da su te povrede ozbiljne (Hillier and Morrongiello, 1998). Rodne odrednice rizika značajno zavise od kulturnog konteksta, te se bitno razlikuju u tradicionalnim patrijarhalnim društvima, u kome su žene manje kompetitivne u odnosu muškarce, od razvijenih društava Zapada u kojima je to obrnut slučaj (Gneezy and Rustichini, 2004).

Rodna specifičnost rizičnog ponašanja ukazuje da su neka od njih, intenzivnija kod mladih muškaraca (nasilne tuče, vožnja pod uticajem alkohola, smrtonosne automobilske trke, posedovanje oružja), dok su kod devojaka prisutniji samopovređujući oblici rizičnog ponašanja (nezdrava dijetetska ponašanja, ideje o suicidu, pokušaji suicida, izraženiji depresivni simptomi kod rizičnog ponašanja¹⁴). Uključenost rodnog aspekta rasvetljava mnoge trendove koji se pojavljuju u sferi rizičnog ponašanja i njegovih efekata na životne putanje mladih žena i muškaraca. Rodne uloge i rodna diskriminacija imaju svoj udeo i u efektima faktora rizika i to zahteva preciznu analizu čiji rezultati treba da osvetle rodni odnos u distribuciji rizika kod mladih izbegavajući rodne stereotipe (Booth and Nolen, 2009; Hutton, 2006). Uloga dominantnog maskuliniteta i očekivanog

¹⁴ Iako su antisocijalno ponašanje i njemu shodni poremećaji prisutniji kod adolescenata, pokazalo se da adolescentkinje brinu više od dečaka i da su kod rizičnih ponašanja indikativnije za skrining depresije (Balding 2006, u Coleman i Hagell, 2007)

feminiteta, kao i njihove varijacije se značajno reflektuju kroz diskurs rizika, jer se on pojačava u procesu rodne identifikacije kao i u pokušajima preispitivanja nametnutih rodnih uloga.

Analizirajući vezu između obrazovanja, nejednakosti i socijalnog identiteta Connell je pokazao kako ličnost može biti shvaćena kroz organizaciju socijalno strukturirane prakse metodom zasnovanom na istraživanju savremenih promena u maskulinitetu (Connell, 1993:92). Pokazalo se da su u slučaju radničkih porodica veze sa obrazovnim sistemom izrazito otuđene, ali isto tako, su i dečaci iz imućnijih slojeva svedočili o pritisku i otuđenosti u nekim aspektima obrazovanja. Kao odgovor na strukturu autoriteta koji škola predstavlja, u doduše mekoj formi, od strane mladih muškaraca ispoljen je otpor u modelu ponašanja "upadanja u nevolju" (getting into trouble), ponašanja koje je konstantno definisano relacijom prema institucionalnoj moći (Connell, 1993:94). Tuča sa drugim dečacima, svađe sa nastavnicima, krađa, loše učenje, konflikti sa roditeljima pripadaju istom modelu ponašanja. Idilični momenti, za te dečake, rezervisani su za školski toalet koji predstavlja granični zaklon od represivnog autoriteta. Model "upadanja u nevolje" za dečake, je u isto vreme i atraktivan i donosi im privilegije. Etika osвете definisana kao muški ponos izrazito je seksualno i rodno obojena čineći otpor dečaka delom održavanja postojećeg patrijarhalnog poretka u kome subordinacija žene predstavlja način ispoljavanja muškosti (Connell, 1993: 94).

Kako Conell zaključuje gubitak finansijske moći i detinjstvo obeleženo siromaštvom i zloupotrebom stvara socijalne autsajedre. Oni su stavljeni pred izbor da sopstveni interes prilagođavaju zahtevima nove ekonomije prilagođavajući svoju ličnost preduzetničkim zahtevima post-industrijskog koncepta ili prihvate marginalnost i sa njom se suoče ratoborno i destruktivno (MacDonald, 1997). Ispadničko ponašanje mladih ljudi iz siromašnih društvenih slojeva ogleda se u sukobu sa školskim vlastima i napuštanjem školovanja, neprestanim konfliktima sa okolinom (vršnjačkom, porodičnom), zlostavljanjem i batinanjem drugih učenika, hapšenjima, fizičkim ili mentalnim nasiljem, mrcvarenju žena ili gej muškaraca, različitim koketiranjem sa smrću od kojih je prebrza vožnja nosi najveći stepen tragičnog ishoda (Connell, 1995:99). Ishodi takvih ponašanja kao što su izuzetno loš uspeh u školi, isteravanje pojedinaca iz škole, njeno svojevoljno napuštanje i hapšenje ovi mladi ljudi prepoznaju kao znak i simbol otpora koji im donosi benefite ukinute od strane socijalnog i institucionalnog sistema – donosi im ugled, značaj i poštovanje u miljeu koji oni samovoljno proglašavaju za važan (Pavićević, Kron, Simeunović Patić, 2013).

Nevidljivost devojaka u kriminološkim i kulturnim i subkulturnim analizama kritikovana je u okviru tumačenja subkulturnih značenja koje za devojke nosi seksualno ponašanje, konzumiranje droga, noćni izlasci po klubovima i preuzimanje rizika- generalno (Hutton, 2006). Autorka smatra da je svestan izbor uživanja u uzbudljivoj strani rizika koji nose ova ponašanja zasnovan na potrebi i težnji mladih žena da

razbiju ograničenja i izazovu stereotipe očekivanja vezanih za tradicionalni feminitet. Javno učešće mladih žena u klubskoj kulturi izaziva kulturne i subkulturne hijerarhije koje se zasnivaju na suptilnoj snazi relacija moći u kojima je rod značajan (Hutton, 2006). Individualne relacije u odnosu na rizik i neizvesnost povezane su sa pitanjem koliko individua ima kontrole nad rizikom koji ga okružuje.

Mlade žene preuzimaju rizik pojačavajući rizična ponašanja u begstvu od zahteva koje postavljaju porodica, škola i različiti vidovi posvećivanja prema tradicionalnom shvatanju ženskosti. Bežanje ima pozitivnu konotaciju i donosi zadovoljstvo i uzbuđenje na nivou unutrašnjeg doživljaja, dok se žensko prihvatanje rizika na društvenom planu doživljava kao amoralnost i promiskuitet. Individualizacija rizika kao uspostavljanje "novog feminiteta" ima velikog značaja u rizičnom izboru mladih žena koji se mora shvatiti kao deo šireg konteksta rodne nejednakosti.

Veće prisustvo žena u nasilničkom ponašanju je dovelo do potrebe za boljim razumevanjem faktora rizika kao važnog elementa u preventivnim i korektivnim politikama i praksama. Identifikovani višestruki rizici za nasilničko ponašanje žena od kojih su mnogi različiti u odnosu na muške počinitelje nasilnog ponašanja, kao i na nenasilne žene prestupnice. Mlade žene sa niskim primanjima koje žive u turbulentnim uslovima siromaštva i zlostavljanja uz nedostatak obrazovanja i ostvarivanja karijere doživljavaju ekonomsku i socijalnu marginalizaciju često učvršćuju svoju poziciju pristupanjem

manjim kriminalnim grupama u cilju opstanka i osećanja prihvatanja i sigurnosti (Campbell, 1991).

Faktori visokog rizika se mogu naći u porodičnom okruženju. Žene žrtve porodičnog fizičkog i seksualnog zlostavljanja usvajaju agresivne načine rešavanja problema. Porodično oblikovanje ima izuzetnu ulogu u socijalizaciji žena (Gilligan, 1982), te su žene posebno osetljive na nasilničko ponašanje u kontekstu izgradnje budućih ličnih odnosa. Disfunkcionalno porodično okruženje podrazumeva i veći procenat izloženosti devojaka roditeljskoj bolesti zavisnosti, a nasilni stavovi roditelja, takođe utiču na formiranje ženskog odnosa prema upotrebi nasilja (Leschied et al., 2001). Individualni nivo faktora rizika se odnosi na internalizaciju roditeljskog stava koji podražava nasilje kod mladih žena, posebno kada majka podržava ta disfunkcionalna uverenja. Neprijateljski doživljaj okoline i selektivna pažnja usmerena na agresivne impulse čine individualne faktore rizika za žensko nasilno ponašanje (Leschied et al., 2001). Negativna osećanja i orijentisanost na neprijateljske namere u međuljudskim kontaktima pojačavaju sklonost ka agresivnim i antisocijalnim ponašanjima. Veoma je često traženje krivice za nasilničko ponašanje u spoljnim uzrocima (nasilničko ponašanje partnera). Istaknuti individualni faktori rizika za nasilničko ponašanje žena su narcisoidni, granični i psihopatski poremećaji ponašanja (Putkonen et al., 2003; Weizmann-Henelius et al., 2003, 2004 prema Botts). Emocionalna nestabilnost, niska tolerancija na frustracije, visok nivo impulsivnosti karakteriše žene sklone nasilju kao karakteristike nedostatka regulacije impulsivnog interpersonalnog raspoloženja (Leschied et al.,

2001). Depresija, posttraumatski reaktivni poremećaji i zloupotreba supstanci su dokumentovani kao faktori rizika u literaturi o ženskim nasilnim prestupnicama (Batchelor, 2005; Bell, 2004; Pollock et al., 2006). Dugotrajne bolesti zavisnosti ispoljavaju nasilje kao pouzdanu posledicu. Uprkos, generalno oskudnim istraživanjima faktora rizika za nasilje počinjeno od strane devojaka i žena postoji slaganje da se ono ne može razumeti bez značajne pažnje posvećene interakciji individualnog nivoa i širih porodičnih, socijalnih i kulturnih nivoa.

Faktori rizika koji su identifikovani u britanskom istraživanju ženskog delinkventnog ponašanja su: iskustva zlostavljanja u porodici, izrazita žalost zbog gubitka bliske osobe, prisutvovanje scenama nasilja u porodici, uključenost članova porodice u kriminalne aktivnosti, odsustvo značajnih odraslih u ispoljavanju brige i u komunikaciji i iskustvo korišćenja socijalnih usluga (Arnull i Eagle, 2009). Polovina ispitivanih devojaka u istraživanju živi, ili je živela u prihvatnim domovima, druži se sa prokriminalnim vršnjacima sa kojima učestvuje u besprizornim aktivnostima i konzumira alkohol. Većina devojaka je procenjena kao impulsivna sa velikom tendencijom ispoljavanja agresivnosti prema drugima i slabom kontrolom besa. Rezultati se poklapaju sa faktorima rizika koji su utvrđeni u drugim istraživanjima, ukazujući na posledice viktimizacije i porodične disfunkcionalnosti kao značajne za prestupništvo devojaka. Analiza je pokazala i da se devojke koje vrše različita dela značajno razlikuju jedne od drugih, te se moraju izolovati specifični faktori rizika u korelaciji sa određenim vrstama kriminaliteta. Devojke koje su počinile nasilne prekršaje sklone

su da konzumiraju alkohol i vrše nasilna dela usmerena ka drugim devojkama (Arnold i Eagle, 2009). Mlade žene koje su počinile krađu u većoj meri odgovaraju tipičnom pojmu ženskih prestupnica koje su pod uticajem višestrukih faktora kao što su neadekvatni uslovi života, poremećeni odnosi sa značajnim odraslim, nedostatak obrazovanja i iskustva zapošljavanja. One su okružene prokriminalnim vršnjacima sa ispoljenim sklonostima ka lagodnom životu i dosadi.

19. STARI OKSIMORON U NOVOM ODELU: "MUŠKOBANJASTA" ŽENSKOST

Okretanje devojaka i žena svetu svetu nasilja koji je pripadao muškarcima dobija veliku zastupljenost u popularnim medijima (Brown et al., 2007; Muncer et al., 2001). Devojke se pojavljuju u novoj kulturnoj slici kao konfliktne i sklone antisocijalnom ponašanju koje je praćeno otvorenom agresivnošću. Njihova osnažena borbenost se povremeno kombinuje erotskom zavodljivošću dovodeći je do gotovo sadističkog izraza. Kao takva, nova nasilna ženskost je kritikovana sa stanovišta antifeminizma kao napad i uništavanje skromnosti i pristojnosti koja priliči mladim ženama (Letts, 2009 navedeno prema Carrington, 2013). Prema nekim feminističkim polazištima nasilna ženskost se ne tretira kao nešto više od kulturnog i medijskog imidža (Brown et al., 2007; Muncer et al. 2001). Međutim, za druge autore, popularna medijska reprezentacija

ženske agresivnosti ima značajan efekat na podsticanje nasilnog ponašanja devojaka u povratnom i posrednom oblikovanju savremenih adolescentnih praksi (Brown i Tappan, 2008).

U tom smislu, je veoma važno razdvojiti faktički porast ženskog nasilja od njegove kulturne i medijske konstrukcije. Kulturna redefinicija ženstvenosti koja prikazuje nasilje kao poželjno, pa čak, i neophodno svojstvo ženskosti oblikuje poželjni karakter devojaka i žena menjajući ga u pravcu ženskog prisvajanja ponašanja koja su tradicionalno rezervisana za dečake. Devojkama je dozvoljeno stvaranje novih identiteta koja su istovremeno izazov i reprodukcija podređenog položaja u odnosu na dečake" (Brown i Tappan, 2008:55). Pretpostavke rodne ženske agresivnosti koja se ispoljava kao "ženska moć" predstavljene su kao sredstvo koje omogućava devojkama da u svakodnevnom životu izmiču stereotipima u kojima se ženska nasilnost tradicionalno ignoriše ili minimizira na osobine lukavosti, prepređenosti i podmuklosti. Borba za opstanak, postizanje moći, zadovoljstva, poštovanja i statusa teži da prevaziđe rodnu polarizaciju agresije i fizičkog nasilja. Devojke preuzimaju ulične kodove osporavajući normativne pretpostavke rodne ženske agresije kao relacione, manipulativne i tajne. Za razliku od mladića koji nasilje koriste u ispoljavanju muškosti, žensko nasilje nije povezano sa bilo kakvim definisanjem karakteristika ženskosti, već je sredstvo za postizanje cilja (Jones, 2008).

Žensko, a posebno nasilje adolescentkinja se objašnjava emancipacijom koja njihov bes usmerava ka kršenju normi

normativne ženskosti i prodiranjem u dominantno muške svetove. "Nasilje devojaka je višestruko i višedimenzionalno, one izražavaju bes zbog pretrpljene viktimizacije, braneći se od postojeće i sprečavajući buduću" (Irwin i Cehesney-Lind, 2008:848). Nasuprot mišljenjima koje žensko nasilje vide kao oslobađanje od tradicionalnih stega i kontrole nad ženama, pojedinim oblicima nasilnog ponašanja devojke održavaju *status quo* nastavljajući i održavajući sopstveno ugnjetavanje. Devojke često pribegavaju horizontalnom nasilju koje se pojavljuje kao posledica sveprisutne rodne nejednakosti ispoljavajući izrazito neprijateljstvo prema drugim devojkama. Kao mete nasilja se pojavljuju "ružne" ili "droljaste" devojke koje zauzimaju niske pozicije u hijerarhiji moći koja se uspostavlja u ženskim grupama (Artz, 1998). Novi obrt u patrijarhalno determinisanoj rodnoj perspektivi u poslednjoj dekadi je izražena kao nasilje devojaka prema pripadnicama iste ili druge potlačene grupe oličeno u horizontalnom nasilju (Irwin i Cehesney-Lind, 2008).

Teorije rodne razlike koja žensko nasilje prevashodno tumače identifikovanjem suštinskih razlika između žena i muškaraca preterano se fokusiraju na rizike rodne neravnopravnosti pri čemu se žene sagledavaju isključivo kao nemoćne žrtve rodne viktimizacije. Prenaglašena perspektiva rodne viktimizacije i rodni razlika ima tendenciju da ignoriše šire motive i nagrade za učešće žena u zločinu (Miler, 2001). Adekvatan pristup kriminalitetu žena i devojaka, po Milerovoj, pored rodnog mora uvažavati i širi kontekst celokupnog života adolescentkinje, posebno kada ulaze u bande. Treba razmatrati

motive mlade žene da uživajući grupni identitet ganga prisvaja pretnju, poštovanje i prednosti postajući "jedna od njih" (Miler, 2001). Fizička zaštita od drugih postoji kao motiv ulaska devojaka u bande, ali ima dokaza da devojke nisu samo njihovi pasivni članovi, već su direktno umešane u tuče i ohrabrivanje nasilja. One provode vreme sa članovima grupe postičući status i smisao pripadnosti, često izražavajući svoju seksualnost na taj način (Batchelor, 2009). Time ulaze u rizik od seksualne eksploatacije i seksualnog nasilja od strane muških članova bande.

Nasilje koje čine devojke i žene uvek je u određenom odnosu sa dominantnim uverenjima o identitetu žene. One kroz nasilje istovremeno ispoljavaju snagu, moć i otpornost, ali nesigurnost, frustraciju i anksioznost. Nasilje devojaka može biti reakciono i proaktivno, instrumentalno i izražajno, zaštitničko i osvetničko, racionalno i iracionalno.

Popularizacija nasilnih žena potrošačke potkulture zhatveva nova istraživanja u oblasti kulturne kriminologije. Veća ekonomska i seksualna sloboda mladih žena koje sve više otvoreno ispoljavaju agresiju demontira neka ograničenja i smanjuje uticaj neformalne društvene kontrole zasnovanu na tradicionalnim ulogama polova (Campbell, 1981). Rekonstrukcija modela ženskosti i društvenih očekivanja povezanih sa njim, kreće se ka popularizaciji nasilne ženskosti i normalizaciji "ladette" kulture. Maskulinizacija ženskosti u "ladette" kulturi podrazumeva kulturnu promociju žestoke i nasilne devojke čija je povećana anksioznost, u poslednjih nekoliko decenija, pretočena

iz seksualnog promiskuiteta u nasilni i agresivni profil "loše devojke" (Brown i Tappan, 2008; Sharp, 2012). Međutim, nema osnove da se pomeranje devojaka u "muške zone" kulturnih i potkulturnih aktivnosti razume kao njihova pojačana sklonost ka kriminalnom ponašanju, jer su u te promene uključene i različite kulturne aktivnosti, kao i stil života, generalno. U posleratnom dobu kulturna revolucija je dovela do eksplozije omladinskih potkultura kao metafore modernosti. One postaju simbol pobune i označitelj društvene promene, haosa i nemira kao i odgovor na gubitak sigurnosti (Hebidge, 1997). Slobodne aktivnosti mladih postaju mesto otpora poretku koja često znači sukob sa zakonom, a uključivanje devojaka u ulične omladinske potkulture koje su smatrane tipično muškim (bajkeri, fudbalsko huliganstvo, ulične tuče i bande, surfovanje) raste nakon osamdesetih godina prošlog veka (Miller, 2004). Pojačana vidljivost devojaka koje su izašle iz "kulture spavaćih soba" (Frith, 1983) zamenjena je ženskom adolescencijom koja je organizovana oko vankućnih aktivnosti. Izazvana je gotovo moralna panika oko promene devojačkog ponašanja koja je podstaknuta novim životnim stilovima adolescentkinja u kojima dominira nekontrolisana potrošnja, obilje slobodnog vremena ispunjeno zabavom koja se odvija u "pabing" i "klabing" i uličnim ambijentima. Približavanje rodno forminarog identiteta adolescenta uključuje maskulinizaciju ponašanja adolescentkinja oličenu u "ladette kulturi", "kulturi zlih devojaka", kao i kulturi "ženske moći". "Ladette" ženski profil je povezan sa elementima sirove muškosti radničke klase, prekomernim pušenjem, psovanjem, tučom, konzumiranjem alkohola, školskom nedisciplinom, nepristojnošću ispoljenoj

prema nastavnicima i otvorenim odnosom prema seksu. U istraživanju školskog ponašanja, Džeksonova (Jackson) je izdvojila potrebu za popularnošću kao osnovni motiv prisvajanja ovog identiteta među devojkama (Jackson, 2006).

Širi socio-kulturni pristup identitetu može da pruži šansu za razumevanje žestokog i nasilnog ponašanja devojaka kroz razlikovanje odnosa između društvenog i ličnog identiteta. Slika nasilne, agresivne i loše devojke koja uključuje rasne i klasne stereotipe najavila je pomak u definiciji ženskosti (Brown i Tappan, 2008). Kasnih devedesetih, "pobunjenički" devojački pokret kritički se postavio prema socijalnoj nepravdi i seksizmu birajući rekonstrukciju ženskosti kao sredstvo za osvajanje lične i političke slobode. "Devojačka moć" koja je preuzela čitav niz značenja, simbola i poruka u okviru popularne kulture, pre svega redefinišući seksualnost, vrlo brzo je postala sama redefinisana u novoj seksualizaciji, komodifikaciji i tržišnom konceptu. Bogate bele devojke postale su nova verzija loših devojaka imitirajući adolescentne medijske zvezde (Aapola, Gonick, i Harris, 2005). Komercijalizacija i banalizacija ženske agresivnosti u različitim medijskim popularnim sadržajima izražena je kao brutalno ponašanje devojčica čiji rečnik postaje pun izraza kao što su "kučke", "drolje", i u pravcu još vulgarnijih verbalizacija. Kreiranje novog ženskog identiteta kao samorefleksija i samopoimanje nije isključivo individualna, subjektivna koncepcija uspostavljanja "esencijalnog sopstva". Ono je deo unutrašnjeg sukoba u povezivanju ličnog i društvenog identiteta u akciji i interakciji koje se odvijaju u sociokulturnom kontekstu, a žive kroz aktivnosti i praksu (Holland et al. 1998. prema Brown i

Tappan, 2008). Dinamična tenzija u formiranju identiteta kao subjektivnog osećanja koje podrazumeva jedinstvenost i kontinuitet (Erikson, 2008) zahteva razumevanje i analizu socijalnih i kulturno-ekonomskih procesa koji posreduju u njegovom formiranju. Jedinica analize u takvom pristupu je smisljeno ljudsko delovanje, a ne unutrašnje stanje, a fokus pažnje treba da bude usmeren na istraživanje delovanja kulturno-istorijskih resursa i posredujućih značenja kao ideoloških alatki u izgradnji identiteta tokom konkretnih aktivnosti (Brown i Tappan, 2008). Značenja ideologija kao kulturnih alatki nisu fiksna i nepromenljiva. One su sazdate i uronjene u raznoliko mnoštvo posredujućih sredstava i simbola, i u tom smislu, identitet može biti zamišljen kao otvoreni varijetet značenja i podešavanja koje pojedinac može da bira da bi ga konstruisao i izrazio (Penuel and Wertsch, 1995). Konceptija identiteta kao posredovanih akcionih linkova u osnovi ih čini nestabilnim, poput uloge u predstavi koju akteri moraju da ponavljaju u drugačijim kontekstima i za različitu publiku da bi obezbedili određeni stepen izvesnosti i stabilnosti. Identitet je oblik posredovane akcije koja povezuje socijalno i lično koja se ponavlja u različitim kontekstima i nužno podrazumeva korišćenje kulturnih alata i posredovanih sredstava, posebno ideologije (Brown i Tappan, 2008). Razumevanje ženskog identiteta u slučajevima kada one preuzimaju određena ponašanja podrazumeva razumevanje vrste ideologija koje su devojke prisvojile iz postojećeg socio-kulturnog konteksta. Ideologija hegemonijskog maskuliniteta (Pollack, 1998; Connell, 1987) reprezentuje kulturni resurs koji dečaci koriste da bi posredovali u svojoj predstavi maskulinog rodnog

identiteta koristeći stavove o statusu, čvrstini, antifeminitetu i gruboj moći koja osigurava mušku dominaciju. "Muški kod" (Pollack, 1998) ilustruje način na koji dečaci preuzimaju ideologiju muškog hegemonizma. U slučaju ženskih borbenih identiteta on, takođe, predstavlja kulturni resurs koji devojke prisvajaju (Tappan, 2001). U govoru i ponašanju koje reflektuje fizičku borbu i agresivnost devojke daju jasne dokaze da su prisvojile hegemonijsku mušku ideologiju koja na isti način treba da im pomogne da obezbedile i reprodukuju dominaciju. Prizivanje hrabrosti, čvrstine, srčanosti sugerise da se "devojke mogu tući podjednako dobro kao i dečaci". To je njihovo pozicioniranje unutar muške ideologije u kome se može prepoznati usvajanje mizoginičnih stavova i opaski (Brown i Tappan, 2008). Ideologija muškosti predstavlja važan aspekt posredovanih identiteta kojima devojke oblikuju "hegemonijsku ženskost". Međutim, postavlja se pitanje da li postoji, i kakva je mogućnost kreiranja drugačijih kulturnih resursa i kulturnih alata koji bi devojkaama mogli doneti osnaživanje i popularnost. Savremeni mediji su prožeti slikama o žestokim devojkaama koje se reflektuju na ponašanje školske ženske populacije i njihovu konstantnu borbu za pažnju kroz incidentno ponašanje. Adekvatna edukacija treba da vodi ka razvijanju radoznalosti, traženju odgovora i razmatranju poruka koje šalju mediji u vidu otvorenih dijaloga između vaspitača i adolescentkinja. Tuča, po sebi nije problem, ona može biti izražena kroz sport u kome se ostvaruje puno osećanje fizičke i psihičke snage (Brown i Tappan, 2008). Osećanje moći i odbijanje devojaka da budu svedene na status objekata ima kao rezultat rastuće učešće devojčica u

borilačkim sportovima u cilju podizanja fizičke spremnosti. Često je, ono motivisano osnaživanjem u kontekstu društva rizika i opasnosti koje u nemu vrebaju. Međutim, odnos devojaka prema telu kao projektu, umesto pređašnjeg odnosa prema telu kao objektu, radikalno menja odnos prema spoljnom svetu, mnogo više menja konture romantičnih i prijateljskih relacija i stavove o fizičkom izgledu, a mnogo manje njihovu slobodu izražavanja (Brown, 2003).

Destabilizacija rodnog sistema proizvodi kulturnu anksioznost koja paralelno sa preuzimanjem simbola hegemonijskog maskuliniteta pojačava seksualnu objektivaciju devojaka. Povratak u "prirodni poredak" se ostvaruje trivijalizacijom i erotizacijom besa i agresije devojčica, seksualno provokativnom prezentovanju ženskih tela koje su posegnule za, i osvojile dominantno muške sfere. Iako, su preuzele određene aspekte muške ideologije žene ga ne poseduju na način na koji mladići to rade. Kreiranje različitih tipova ženske ideologije i identiteta koji se pojavljuju i tumače kao izazov reprodukciji podređenog društvenog položaja devojčica u odnosu na dečake ne postiže nužno rezultat oslobađanja od stega rodne dihotomije. Složeni odnos ličnog i socijalnog identiteta uključuje društveno kulturnu perspektivu o identitetu kao posredovanoj akciji u kojoj devojke preuzimaju odgovarajuće forme muške ideologije iz njihovog društveno-kulturnog konteksta i koriste tu ideologiju u akciji i interakciji sa drugim devojka. Analiza koja ima za cilj da razume kulturne procese kroz koje ženskost oblikuje živote devojčica, treba da bude dopunjena razumevanjem načina na koji se oni

transformišu u javno " znanje" o ženskosti" (Currie et al., 2009:53). Rodna priroda ženskih tuča registrovana u svakom sistematskom pokušaju smanjivanja slučajeva maltretiranja u kome učestvuju devojčice ukazuje na činjenicu da su kulturni i medijski sadržaji odgovorni za kultivisanje njihovog ponašanja. U tom smislu, presudno je razvijanje kritičkog odnosa devojaka prema kulturi i praksi, kao i razvijanje odnosa u kome im odrasli pomažu da čitaju njihova značenja, da ih razmatraju, prihvataju ili odbacuju. Bilo kakav oblik rodne hegemonije predstavlja ideološki konstrukt zasnovan na nasilju koje nema stvarni oslobađajući potencijal, već se neminovno završava u represiji, maltretiranju, potiskivanju i drugim oblicima "horizontalnog" i drugog nasilja. Umesto preuzimanja nasilnih obrazaca, devojke treba ohrabrivati u pružanju otpora toksičnoj kulturi u kojoj žive, što ne znači odustajanje od otpora ženskoj subordinaciji koja se, između ostalog, zasniva na medijskom prepakivanju ženske nasilnosti u erotsku i trivijalnu sliku žene koja podstiče muške seksualne fantazije.

Razvijanje kritičkog mišljenja daje mogućnost devojčicama da budu kritički potrošači u svetu u kome je konstrukcija novog feminiteta zasnovana na "kompetitivnoj prednosti na tržištu" (Lovell, 2000 prema Currie, 2009:17). "Estetizacija selfa" (Featherstone, 1991) koja označava uspešnu muškost i ženskost podrazumeva specifične rodne simboličke kodove kojima se izražava i osnažuje individualizam, samostalni izbor i samorealizacija. On je usmeren ka novim potrebama žena, koje su u okviru tradicionalnog feminiteta uvek bile okrenute potrebama drugih. Idealni subjekt kasne modernosti je

individualiziran, fleksibilan, elastičan, sebi-okrenut, i samoizgrađen (Hariss, 2004). Međutim, neki subjekti su u boljoj prilici da se samoizgrađuju od drugih (muškarci - pripadnici privilegovanih klasa). Među ženama, to su heteroseksualne, bele i telesno sposobne žene (Currie at al. 2009). Prilika za osvajanje moći čini devojke metaforom socijalnih promena, mlade devojke simbolizuju nadu novog milenijuma oličenu u nezavisnim naslednicama novog svetskog poretka. Samouverene mlade žene se pojavljuju kao jedinstvena kategorija rukovođena uticajem filozofije "uradi sve sama", ili bar "kupi sve". One se kreću u širokim poljima ženskog obrazovnog uspeha, potrošnje, dokolice, modne prakse, profesionalne ambicije, odloženog materinstva (Hariss, 2004). Odnos između "devojaka budućnosti" kao privilegovanih aktera nove postmoderne kulture i devojaka koje kroz kulturne konstrukte "ženske snage" simbolizuju pobunu protiv odnosa rodne i drugih subordinacija, ukazuje na potencijalnu razliku u odgovorima na pitanja "ko su žene?" i "šta mogu da postanu?" (Currie at al. 2009:19).

Ženski identitet nije monolitan i neizdiferenciran pojam koji stoji nasuprot drugim grupnim identitetima, već je dinamična interakcija između individualnog doživljaja sebe i grupnih, društvenih dominantnih i marginalnih identitetskih formacija. Samoposmatranje sopstva kao proces tipičan za adolescenciju predstavlja potencijal za sticanje novih osećajnosti i intimnih doživljaja posebnosti u kojima devojke treba da budu kritički orijentisani konzumenti koji izbegavaju rizik da se odreknu sebe i svojih rodnih iskustava prelazeći u službu nametnutih kulturnih konstrukata (dominantnih ili marginalnih). Kritična

komponenta u izgradnji identiteta je pitanje moći i pokazalo se da ono ima veći potencijal za stegu, nego za oslobađajući razvoj devojaka (Brown i Tappan, 2008).

Virtuelna eksplozija kulturnih i medijskih sadržaja koji devojke prikazuju kao takmičarke za školsku popularnost koje su spremne da zabodu nož u leđa, kreirala je sliku "zle devojke" koju karakterišu beskrupuloznost, plitkost i seksualna agresivnost. Popularnost devojaka koje karakterišu ove osobine zasnovana je na osporavanju i potcenjivanju, isključivanju i ponižavanju drugih oblika ženskosti. Ovakvim portretisanjem ženskosti završena je duga dekada u kojoj su devojke bile pretežno prikazivane kao ranjive, sa niskim stepenom samopouzdanja i kao žrtve, a vrlo retko kao počiniteljke. Kultura "zatrovanih devojaka" preuzela je robusna ponašanja nekada pripisivana isključivo klasno i raso marginalizovanim devojkama iz gradova. Devojke postaju zle jedne prema drugima, ismevajući telesnu težinu, stil i izgled uz obilato korišćenje makijavelističkih sredstava u uspostavljanju untragrupne hijerarhije. Mnoge aktuelne i popularne televizijske serije ohrabruju devojke da prihvate koruptivni banalni svet odraslih radije nego da ga kritikuju (Wolf, 2006). Iza ovakvog ženskog ponašanja ne stoji kulturna konstrukcija dominantno agresivnih obrazaca kao kod hegemonijskog maskuliniteta, već se radi o evociranju stare teze o zlu inherentnom ženskoj prirodi, po sebi. Shodno tezi, da devojke odbijaju tipično mušku otvorenu agresivnost mlade devojke prihvataju relaciono nasilje koje im omogućuje da izguraju prljave oblike razračunavanja. Relaciono nasilje kao ultimativna forma ženskog nasilja koje se odvija unutar bliskih prijateljskih i

rođačkih krugova čini devojke daleko brutalnijim u njihovom kažnjavanju od dečaka (Simmons, 2003 prema Currie et al. 2009). Međutim ova alternativna forma agresivnosti predstavlja tipično "oružje slabijih" i reflektuje aktuelnu devojačku bespomoćnost u širem društvenom okruženju (Chesney-Lind & Irwin, 2004).

Devojke opisane kao "zle" su bele, heteroseksualne pripadnice srednjih i viših klasa, međutim njihova hiperheteroseksualnost kombinovana je sa agresivnim radikalizovanim kodovima devojaka iz radničke klase. Kombinacija različitih identitetskih sekvenci diferencirala je značenje "ženske moći" na nekoliko podvrsta kao što su alfa ("alphas"; stvarno zle devojke), beta ("betas"; one koje žele da budu zle) i gama ("gamas"). "Gama devojke" su moralno ispravne, orijentisane na produktivne zadatke i podizanje kapaciteta, koje ostvaruju u raznovrsnim aktivnostima ne obraćajući previše pažnje na svoj "seksi izgled"(Currie et al., 2009).

Razmatranje ovih identiteta predstavlja spretno sprovođenje definicija uspeha srednje klase izražene kroz konvencionalne forme akademskog, umetničkog i interpersonalnog dostignuća. Televizijski sadržaji imaju veliki udeo u kreiranju profila uspešne devojke koje će zauzimati liderske pozicije, negovati visoko samopouzdanje i baštiniti plodove ženskog pokreta. Svojim držanjem, izgledom i atraktivnošću ove devojke (kao pripadnice viših klasa) postižu edukativne i profesionalne uspehe bez mnogo napora. One teže perfekciji bez napornog rada, a isticanje fizičke lepote je praćeno velikom potrebom za prepoznavanjem. U

suprotnosti sa idejom slobode i jednakosti, koja je inspirisala feminizam sedamdesetih godina prošlog veka, te devojke su uhvaćene u zamku neprosvećenog etosa "biti bolji" i "biti brži" (Martin, 2006 prema Currie, 2009). "Devojke budućnosti" su u novom neoliberalnom socijalnom i ekonomskom poretku konstruisane kao simbol slobode, personalnog izbora, samounapređenja bez osvrtnja na rodnu i bilo koju drugu nejednakost. To su neoliberalni subjekti *par excellence*. Devojke koje se od ovako uspostavljenih normi razlikuju osobinama rase, klase, seksualnosti ili telesnom tipu, ostaju nevidljive među popularnim diskursima "devojačke moći".

Komentari različitih diskursa robusne, "zle" ili preambiciozne ženskosti kreću se u širokom spektru koji uključuje motive pobune i besa, novi politički senzibilitet, medijsku pompu, preneglašavanje prava ili nove vidove ispoljavanja tinejdžerske anksioznosti. Na osnovu tih, u ogromnoj meri medijski prezentovanih konstrukta, devojke postaju predmet kritike i osude. "Diskursi nude jezik kojim se devojke komentarišu i kategorišu u okvir koji stvara "smisao", osećanje šta je "ispravno" određujući koje su to vrednosti "istina" u našem društvu" (Currie et al. 2009:49). Narativi o devojkama "van kontrole i u kontroli" određuju zamišljeni koncept normalnosti. Razmatranje i analiza diskursa mora da uključi duboku strukturnu analizu koja će joj dati relevantnost i značaj u ostvarivanju socijalne pravde za devojke i žene. Umesto toga, popularna upotreba diskursa zajednički konstruiše problematičnu poruku o devojkama koje se osnažene feminizmom i favorizovane restrukturiranom ekonomijom

postavljaju izvan društva – tačnije izvan roditeljske kontrole (Currie, et al. 2009).

Doroti Smit (Dorothy Smith) smatra da feministička sociologija ne može biti sračunata samo na izučavanje iskustva žena. Iskustvo se mora sagledati u širokom kontekstu relacija vladavine i obrazaca dominacije u društvu. Sociologija koja počinje od ženskog iskustva, ne insistira na totalitarizirajućoj teoriji, već na metodi ispitivanja, koja je uvek u toku, otkrivajući stvari sa naglašavanjem pitanja relevantnih za progresivnu praksu i javne politike žena i drugih ugnjetenih grupa (Smith, 1992). Treba poći od pitanja šta devojke rade i čemu streme, umesto pitanja ko su devojke? Pri tome, analiza se ne može svesti na deskripciju koja će biti puko dokumentovanje i snimanje devojačke prakse. Diskursi koji održavaju ženske aktivnosti kao ulaznu tačku u ono što zovemo "vladajuća pravila", prema Smitovoj, predstavljaju kompleks organizovanih praksi u koje su oni uključeni kao višestruko interpretirane lokacije u kojima moć deluje. Izuzetno važne lokacije su škole i socijalne institucije koje posreduju u sprovođenju vladajućih pravila, ali nisu ispitane na pravi način. Rekonstrukcija socijalnog poretka podrazumeva i rodnu rekonstrukciju i ispitivanje delovanja moći u svakodnevnom životu, pre nego u vanrednim događajima i praksi. Metoda istraživanja koja je posvećena mikro analizi ideologije i konceptualnoj praksi moći ispituje lokalnu praksu moći na mikro nivou otkrivajući lokalne realnosti. To je kako Smit kaže, želja za sociologijom koja je sposobna da istražuje i mapira stvarnu organizaciju i odnose koji su nevidljivi, ali svakodnevni i svakojaki u prostorima koje ljudi ne razumeju kao

poprišta otpora i borbe. Zahvaljujući njima će naše znanje biti prošireno, kao i sposobnost da se organizujemo i delujemo efikasno (Smith, 1992).

Kontekst rodne neravnopravnosti predstavlja značajnu komponentu u kriminalnoj motivaciji i mora se posmatrati na način koji ne marginalizuje rodne nejednakosti izražene kroz seksualnu i fizičku dominaciju u svetu devojaka koji je trivijalizovan i zavistan od dečaka. Takođe, treba razumeti kako su devojke smeštene u konkurenciju sa drugim devojka u borbi za muško odobravanje u klasnom kontekstu. Odnos devojaka prema nasilju je promenljiv, uslovljen različitim motivima koje dele ili ne dele sa dečacima. Postoje fiksni i fleksibilni aspekti roda i rodne nejednakosti koji se moraju shvatiti podjedanako široko kao i drugi sistemi ugnjetavanja. Rod se u fleksibilnim i dinamičnim načinima u određenim kontekstima kombinuje sa drugim elementima kao što su postignuti statusi. Kompleksna kontekstualna analiza nasilja devojaka, takođe, nije potpuna bez razmatranja politike i prakse kreiranih kao odgovor na nasilje devojaka i žena.

20. KOMUNIKACIJE U SAJBER PROSTORU

Novi oblici komunikacije koji se odvijaju preko društvenih elektronskih mreža pojavljuju se i kao mesta kompetitivne, žestoke i nasilne ženske komunikacije, čime se u velikoj meri, nagrađuje i podstiče žensko nasilje (Carrington, 2006).

Mladi koji odrastaju u dvadeset i prvom veku su prva generacija koja kombinuje komunikaciju lice u lice sa "online" komunikacijom kreirajući novu vrstu socijalne interakcije. Implikacije u sferi ovih paralelnih svetova tek treba u potpunosti predvideti i razumeti (Carrington, 2013). Sve je više dokaza da socijalno elektronsko umrežavanje stvara nove mogućnosti, ali i nove rizike za mlade žene. Opasnosti od seksualne viktimizacije predstavljaju realna iskustva nasilja koje devojke mogu da dožive u ovoj oblasti komunikacije i one su već predmet pažnje i proučavanja. Postoji nedovoljno ispitana korelacija između elektronskog društvenog umrežavanja i porasta nasilja među

devojkama. Nova tehnologija je omogućila prodiranje nasilja u sajber prostor, a neka istraživanja su utvrdila da su devojčice u dvostruko većoj šansi da budu i žrtve i počiniteljke sajber maltretiranja (Kowalski et. al, 2008). Maltretiranje je često usmereno ka drugim devojkama što se može pripisati činjenici da devojčice češće postavljaju lične informacije na elektronskim mrežama nego što to čine dečaci. Postavljanje ličnih podataka može biti zloupotrebjeno u izazivanju uvredljivih ponašanja koja razbuktavaju sukobe među devojčicama (Daly, 2008; Jones, 2008; Mullins i Miller, 2008 prema Carrington, 2013). Devojačko nasilje ispoljeno kroz elektronsku mrežnu socijalnu komunikaciju je, prema nekim autorkama, samo još jedan vid uobičajene predrasude o rodnoj relacionoj agresiji žena, poput "kučkastog" ponašanja, manipulativnosti i isključivanja drugih devojaka (Brown, Chesnei-Lind i Stein, 2007). Suviše lako su studije o devojkama koje upražnjavaju sajber zlostavljanje zaključile da je reč o rodno binarnom fenomenu pretpostavljajući da su devojke pokvarene i manipulativne, dok su mladići fizički agresivni. Postoji malo istraživanja o tome kako društveno umrežavanje može biti rasadnik sukoba u paralelnim svetovima mladih žena i kako se angažovanje devojaka na Internet sajtovima promoviše, podstiče i normalizuje nasilje devojčica (Carrington, 20013). Dok mnoge devojke upotrebljavaju Internet na pozitivan način stupajući u prijateljstva i promovišući solidarnost, empatiju i širenje ljubavi, ogroman broj devojaka širom planete koristi Internet da prezentuje nasilje i tuče sa drugim devojkama. Neki od Internet sajtova direktno podstiču nasilje između devojaka kreirajući normativno onlajn okruženje koje ga inspiriše i

nagrađuje. Devojke koje učestvuju u ovim borbama i postavljanju njihove snimke na YouTube, predstavljaju aktivne inspiratorke nasilja u svakodnevnom životu adolescentkinja (Batchelor, 2009). Ne postoji definitivni stručni komentar o meri u kojoj se socijalno-kulturni rast nasilne ženskosti pojavljuje kao reakcija na nedovoljno roditeljsko regulisanje on lajn komunikacije i normalizovanju nasilja pod uticajem tehnologija elektronskih društvenih mreža. Suspenzija društvene porodične kontrole i kontrole zasnovane na delovanju zajednice u ovom domenu, omogućava on lajn komunikaciji da funkcioniše i dejstvuje kao novi prostor normalizacije agresivnosti devojčica u njihovim paralelnim i realnim svetovima. Postoji dosledno poklapanje ovog fenomena sa činjenicom da je žensko nasilje najviše poraslo u ekonomski bogatim zemljama (Carrington, 2013).

Međutim, postoje autori koji tvrde da je masovni pristup devojčica i mladih žena Internetu povezan sa njihovom mogućnošću upotrebe tog prostora za pobunu i realizaciju novih identiteta. Neki veb sajtovi ohrabruju devojke da budu kritične prema konzumerskoj kulturi i steknu identitet kulturnog kritizera (jammer). Druge devojke postižu relativnu sigurnost u Internet prezentovanju svojih kvir identiteta.

21. O ŽENSKOM KRIMINALU

Definicija nasilja je uslovljena kulturnim kodovima i pravnim kategorijama koje se menjaju pod uticajem različitih oblika političke borbe i aktivizma. Moć društvenog i kulturnog konteksta daje značenje i smisao činu nasilja, stvarajući odnos naklonosti i odbojnosti prema određenim vidovima ispoljavanja nasilja. Patrijarhalni kontekst je muškom nasilju nad ženama davao smisao u kome rodno nasilje funkcionise kao oblik moći, vlasti i dominacije (Ferrel, 2008). Razumevanje načina na koji funkcionise nasilje kao oblik moći i vlasti mora da razume sve mehanizme koji su uključeni u njegovu kulturnu produkciju. Pogotovo kada je u pitanju rodno interpersonalno nasilje koje obuhvata dramu, prezentaciju i rodne performace (Buttler, 1990; Miller, 2001). Prema Batlerovoj, kontradiktorni proces socijalnog struktuiranja koji nastoji da izbegne politički voluntarizam, ili suverenu intencionalnost autonomne individue, daje uvid u odnos između ličnog i društvenog identiteta. Prema njenom shvatanju, "performativnost" opisuje

kulturno insceniran karakter identiteta koji generiše moć putem ponovljenih citata normi i njihovog prekoračenja. Hegemonijske kulturne norme proizvode "melanholične" objekte čiji identitet zavisi od isključenosti, marginalizacije i transgresivne subjektivnosti (Buttler, 1990).

Potencijali samospunjivanja društvenih verovanja da je "dramatično" povećano žensko nasilje društveni problem i usklađivanje tih verovanja sa oslobađanjem žena umanjuje realnost u kojoj su žene u sistemu često marginalizovane i žrtve. Menjaju se stavovi o ženskom nasilju, i njemu se pripisuje veći stepen krivice, što dovodi do oštrijeg tretmana, uz istovremni proces "izjednačavanja" u okviru pravosudnog tretmana. Jednakost žena se sagledava kao jednako pravo u odnosu na muškarce, a njihove različite potrebe se definišu, kao različite potrebe u odnosu na muškarce. To navodi na zaključak, da jednaki tretman ili rodno-neutralni tretman ženskog kriminaliteta u pravosuđu, ipak koristi muške standarde, čime mnoge žene gube slobodu (Covington, 2007). Promena stavova i percepcija ženskog nasilja kao narastajućeg, može navesti žrtve/građane da lakše identifikuju žene kao nasilne prestupnike menjajući društvenu konstrukciju nasilja ka pokretanju oštrijih mera kažnjavanja (Steffensmeier, Schwartz & Feldmeyer, 2009). Postoje empirijska svedočanstva koja ukazuju da policija češće hapsi žene za nasilne zločine kada su njihova stvarna ponašanja nenasilna, pretvarajući krađu torbice u pljačku, otpor pri hapšenju u nasilničko ponašanje, dodeljujući oštre kazne za saučesništvo u vidu primamljivanja žrtve, pružanja utočišta pljačkašima ili čuvanja ukradene

imovine (Chesnei-Lind 2004). Identifikovanje "izazivanog" porasta ženskog kriminaliteta objašnjava se, u određenoj meri, promenom kaznene politike i proširenjem socijalnog značenja nasilja što rezultira većom ranjivošću žena. Nasilje, u tom slučaju manje zavisi od toga šta žene rade, a mnogo više od sklonosti da se one sankcionišu i hapse zbog nasilja (Steffensmeier, Schwartz i Feldmeyer, 2009).

Istorijski posmatrano, gotovo u svim društvima, svim društvenim grupama i svim kategorijama kriminaliteta rodne razlike se reflektuju kroz izrazito manji broj ženskih počinitelja. U okviru rodnog sistema nejednakosti ženskost predstavlja idealizovani kulturni obrazac koji podrazumeva neplaćeni rad, pasivnost, pokornost, heteroseksualnost i kontrolu od strane muški centrirane seksualnosti (Jensen, 2012). "Dobra žena" ne osporava ovaj sistem dominacije već traži izlazne strategije pronalazeći sredstva koja on prećutno prihvata kao dozvoljena. Ove rodne norme učestvuju u kreiranju svih ponašanja u društvu, uključujući i kriminalitet. U tom smislu, žene moraju prihvatiti rodno standardizovane forme devijantnosti, jer počinjeni ženski zločin ne sme da odstupa od rodno prihvatljivog obrasca (Jensen, 2012). Rodno determinisana kulturna ideologija obiluje rodnim stereotipima u percepciji zločina. Muška agresivnost označava snagu i moć muškosti, dok se ženska agresivnost tumači kao akt očajanja i frustracije (Gilbert, 2002). Rasprostranjena rodna ideologija kreira u datom društvu norme koje žene često dovode u situaciju duple devijacije, jer one, ne samo što su počinile kriminal, već su devijantne u odnosu na ono što očekivana rodna norma proglašava

prihvatljivim (Jensen, 2012). Žensko nasilničko ponašanje se neosporno tretira kao nenormalno i zahteva dodatna specijalna objašnjenja koja vode u sumnju na mentalne bolesti znatno više nego što je to slučaj sa muškarcima. Žene koje odstupaju od rodni očekivanja tradicionalno se dele na lude ili loše (Wilczynski, 1997).

U poslednjih četrdeset godina, trendovi u ovom odnosu se menjaju, kako u realnosti, tako i u kriminološkoj literaturi. Trenutno, žene prestupnici predstavljaju najbrže rastući segment u krivičnom pravosudnom sistemu. U velikom broju razvijenih zemalja različite institucije pravosuđa procenjuju da je stopa zatvaranja žena dvostruko veća nego što je to slučaj kod muškaraca (Ferraro i Moe, 2003). U medijskim izveštajima je podstaknut imidž rastućeg talasa nasilja među devojkicama i ženama i njihovog ulaska u svet nasilja koji je tradicionalno pripadao muškarcima. Razumevanje trendova u sferi ženskog kriminaliteta, karakter i obim ženskog nasilja postali su značajan sociološki i kriminološki predmet istraživanja.

Posledice društvenih i političkih promena u organizaciji roda i njima determinisane promene u sferi ženskog kriminaliteta tumače se u okviru dve osnovne perspektive normativne i konstrukcionističke (Steffensmeier, Schwartz i Feldmeyer, 2009). Normativne teorije identifikuju promene ženskog ponašanja ukazujući na promenu načina života žena u smeru koji podstiče njihovo nasilje. Nasuprot njima, konstrukcionisti istražuju pomeranja mehanizama kontrole, tvrdeći da su promene u mobilizaciji prava navela na ponovno

otkrivanje nasilja koje je u većoj meri tipično za žene, i samim tim povećale primenu formalne socijalne kontrole nad ženama (Steffensmeier i Schwartz, 2014). Pored ovih suštinskih pitanja, identifikovanje trendova ženskog nasilja ima važnu političku implikaciju jer se zakonski napori usmerni na savladavanje "epidemije" ženskog nasilja razlikuju od rešenja koja pretpostavljaju rodni efekat proširene mreže socijalne politike (Steffensmeier, Schwartz i Feldmeyer, 2009).

Postavlja se pitanje, da li se radi o povećanom nasilničkom ponašanju žena ili o pojačanim zvaničnim i javnim reakcijama koje ono izaziva. Sa druge strane, uporna seksualizacija devijantnosti devojaka i žena ne može više da potisne stvarni porast njihovog učešća u trgovini narkoticima, nasilničkim aktima i potkulturnim i uličnim kriminalnim aktivnostima za koje je ranije bila tipična dominacija muškaraca. Porast stope ženskog kriminaliteta predstavlja najčešće objašnjenje za aktuelno ujednačavanje rodnog jaza u sferi kriminaliteta, ali ostaje nejasno da li je reč o kvalitativnoj ili kvantitativnoj, realnoj ili statističkoj promeni, i u kom pravcu će se ona kretati.

Tvrdnja da je u vezi sa rodnom raspodelom kriminaliteta došlo do realne i značajne promene u obimu ili karakteru nasilja zahteva visok nivo dokaza koji se zasnivaju na različitim izvorima podataka (kriminalistička i pravosudna statistika, izveštaji žrtava, alternativni izvori) (Steffensmeier et al. 2005). Promene u muškom i ženskom kriminalitetu su paralelne, uz održavanje doslednog jaza između polova kada su u pitanju

ubistva, pljačke i teža krivična dela. Međutim, žene dobijaju značajnu prednost u imovinskim krivičnim delima, prevarama, krađi, falsifikovanju, a u poslednjih nekoliko godina, raste broj dela u koja je uključen fizički napad i prekršaji povezani sa konzumiranjem alkohola (Steffensmeier, Schwartz i Feldmeyer, 2009). Statistike govore o tome da najčešća krivična dela koja su žene počinile su krivična dela protiv imovine, zatim dolaze krivična dela protiv života i tela i krivična dela protiv javnog reda i morala. Među imovinskim krivičnim delima najčešće su prevare, a među delima protiv života i tela dominiraju ubistva. Takođe, određeno mesto među počinjenim krivičnim delima zatvorenica zauzimaju i dela povezana s proizvodnjom i prometom opojnih droga (Steffensmeier i Schwartz, 2014). Na nivou analize domena najveće ugroženosti žena koje su počinile kriminal, najizrazitije su lična i emotivna sfera, i zloupotreba supstanci, dok je oblast sa najmanje izraženim potrebama kada su žene u pitanju, domen funkcionisanja zajednice (Bottos, 2008). Model prevencije koji je rodno informisan zahteva potpuno razumevanje žena i faktora rizika koji su povezani sa ženskim nasiljem i kriminalitetom. Veliki broj teorija o ženskom kriminalitetu odnosi se na istraživanja žena koje su uključene u zločin sa oskudnom pažnjom posvećenom nasilnim zločinima koje su počinile žene (Blanchette i Brown, 2006 prema Bottos, 2008). Većina pokušava da objasni zašto su žene ređe počinile krivična dela nego muškarci. Stereotipi o ženskosti koja je lišena nasilja i dalje opstaju u sagledavanju učiniteljki krivičnih dela kao ograničavajuće konstrukcije u razumevanju ženskog

nasilja i kriminaliteta. Pretpostavka da je nasilna reakcija žene van njene kontrole i da taj gubitak kontrole nije u skladu sa stereotipom ženskosti tumači se kao njena nesposobnost da ostane uzdržana (Campbell, 1993). Žene su uvek bile u većoj meri nasilne u odnosu na stereotipe slabosti i pasivnosti koji su im bili pripisivani (Chesney-Lind 2002). Međutim, iako varijabilnost rodnog nasilja povećava ženski udeo u nasilju, ono ostaje manje ozbiljno, sa manjom krivicom počinioca u okviru kriminalnog ponašanja koje se kreće u sferi privatnog i intimnog. Ozbiljne povrede u sklopu primene nasilja u velikoj meri, i dalje, izazivaju muškarci, dok su kod lakših dela nasilja žene izjednačene sa muškarcima (Campbell, 1993; Archer, 2004). Žensko nasilje se obično odvija u kući ili njenoj blizini i češće je usmereno protiv članova porodice ili drugih bliskih osoba, dok muškarci primenjuju nasilje u udaljenim i nepoznatim sredinama (Steffensmeier i Allan 1996).

Analiza ženskog nasilja treba da se fokusira na dislociranje i izazivanje dominantnih diskursa u koje su utkani stereotipi o ženskom i muškom ponašanju i naglašavaju razlike između njih. Oспорavanje preovlađujućih pojmova koji konstruišu sliku žene kao pasivne i nenasilne jačaju njihovu poziciju žrtve, i u tom smislu je neophodno uvažavanje višeslojnosti diskursa žena i nasilja koje će omogućiti ženama da se predstave i govore o sebi na način koji prikazuje složenost i realnost njihovih života (Gilbert, 2002). Ne može se osporiti činjenica da je žensko nasilje češće izvršeno u samoodbrani i izazvano rodnim ugnjetavanjem ili strukturalnim ograničenjima sa

kojima se suočavaju žene i devojke, posebno u siromašnim urbanim sredinama (Miler, 2001).

Normativna perspektiva objašnjava eskalaciju ženskog nasilja kao posledicu ponašanja koje je izazvano promenama u rodnim ulogama u kontekstu povezanosti društvenih činilaca i kriminaliteta (Steffensmeier, Schwartz i Feldmeyer, 2009). Teorije diferencijalne socijalizacije muškaraca i žena ističu da rodne razlike u nasilju potiču od činjenice da su muškarci nagrađeni za nasilje, a žene kažnjene, tako da u procesu socijalizacije uče kako da potisnu svoje agresivne impulse (Campbell, 1993).

Teorije oslobađanja sugerišu da su se socijalizacijski procesi promenili tokom vremena, kao rezultat drugog talasa feminizma i da su žene u navodnom usvajanju muškog ponašanja i netradicionalnih rodnih uloga postale nasilne u znatno većoj meri (Adler, 1975). Društvene promene koje se odnose na položaj žena i rodnu organizaciju, te njima shodno osvajanje slobode, u nekim pristupima se tumače kao odgovorni za maskulinizaciju ženskog ponašanja koje uključuje veću sklonost ka fizičkoj agresiji (Fox i Levin, 2000). Međutim, treba imati u vidu da porast ženskog kriminala ne mora da bude posledica ostvarivanja ženskih prava samo kroz uticaj koji ono ima na žene kojima se obraća. Suprotno teorijama koje se bave rodnom neravnopravnošću u objašnjenju stope nasilničkog kriminala žena, pitanje zašto neke žene pribegavaju takvim zločinima, a druge ne, je u velikoj meri zapostavljeno područje kriminoloških istraživanja. Novi

teorijski i empirijski pristupi ukazuju na smenu duge muške centriranosti u kriminološkim teorijama i problem ženskog nasilja tretiraju kroz njegove socijalne, strukturne, kulturne i rodne dimenzije. Često je takav pristup podudaran sa tradicionalnim sociološkim teorijama kriminala, kao što su teorija diferencijalne asocijacije, socijalnog učenja, anomije, stege, socijalne kontrole, i društvene dezorganizacije.

Rodna ravnopravnost i ženska emancipacija su unapredile status žena i navodno uz povećavanje njihovih mogućnosti u ekonomskoj sferi, potencijalno povećale želju i prilike žena da počine kriminalno delo. Žene hvataju korak sa muškarcima kada je u pitanju umešanost u korporativni i kriminalitet belog okovratnika. Pretpostavka o kriminogenom efektu izjednačavanja rodni uloga bila je predmet snažne kritike. Veća ženska društvena i ekonomska participacija, suprotno takvim tvrdnjama, povećava samopouzdanje žena i umanjuje stres koji proističe iz njihove ekonomske nesamostalnosti (Steffensmeier i Schwartz, 2004). Tome u prilog govore četiri grupe dokaza. Prvi se odnose na podatak da su promene u procentu sitnog imovinskog kriminaliteta žena bile velike i pre početka značajnog efekta koji je ženski pokret ostvario sedamdesetih godina prošlog veka. Drugo, upoređivanje ženskog kriminaliteta prema starosnim grupama za poslednjih četrdeset godina, i u pojedinačnim decenijama, protivureći pretpostavci da trendovi u zapošljavanju vode pojačanom kriminalitetu mladih i sredovečnih žena u odnosu na adolescentkinje i starije žene. Treće, prestupnice (posebno one koje su počinile ulične zločine) imaju malo sličnosti sa "oslobođenim ženskim prevarantkinjama" koje su na meti

komentara o kriminogenom karakteru ženske liberalizacije. Naprotiv, to su obično nezaposlene žene, ili one sa slabo plaćenim poslovima, suočene sa siromaštvom ili manjinskim statusom (Chesney-Lind, 1995). I, na kraju, viši nivo ženskog procenta hapšenja povezan je sa strukturnim uslovima sa kojima se žene suočavaju pre nego, sa povoljnim i poboljšanim ekonomskim okolnostima (Steffensmeier and Haynie, 2000).

Povećana ekonomska marginalizacija žena dovodi do višeg nivoa ekonomske nesigurnosti sa kojom se suočavaju velike podgrupe žena u savremenom društvu, povećavajući pritisak da počine (naročito) potrošački motivisan kriminalitet (Steffensmeier, Schwartz & Feldmeyer, 2009). Veća ekonomska nesigurnost žena praćena je njihovom segregacijom u slabije plaćene poslove, rastom stope razvoda, povećanjem broja samohranih majki, i veće odgovornosti za sopstvenu, i za egzistenciju dece mnogo više nego što je to bio slučaj u prošlosti. Nepovoljni socijalni uslovi života žena čine predikciju za veće učešće u prevarama, proneverama i servisnim krađama. Povećane kriminalne aktivnosti žena u sferi imovinskog kriminaliteta (prevare i krađe) osporavaju tezu o liberalizaciji kao presudnom faktoru jer ukazuju na uticaj pogoršanja ekonomskih uslova. Ekonomska i socijalna isključenost žena, neravnopravnost na tržištu rada, nejednaka plaćenost, kao i činjenica da one nastavljaju da nose teret domaćeg rada i vaspitanja dece predstavljaju faktore koji utiču na ženski kriminalitet i njegov porast. "Marginalizacija, a ne emancipacija žena uslovljava pojačano učešće žena u kriminalnim aktivnostima" (Gelsthorpe, 2002: 22).

Kriminologija i krivično pravo pitanje roda ne mogu tretirati nezavisno i izolovano od društvenog života koji uključuje specifične faktore klase, rase i socijalnog položaja. Razumevanje ženskog kriminaliteta mora biti prošireno na opšti položaj žena u okviru datog društvenog konteksta, kao i strukturne karakteristike u kojima se taj položaj uspostavlja. Strukturni, društveni i kulturni uslovi koji karakterišu moderno društvo generišu pritisak na žene, a nizak socio-ekonomski status karakteriše mnoge žene koje su počinile nasilni akt (Pollock, Mullings, & Crouch, 2006). U obzir se uzima i nedovoljna razvijenost adekvatnih veština za snalaženje u stresnim situacijama i afektivni odgovori žena na njih.

Proširene mogućnosti za tipično ženski kriminalitet povezane su sa smenom u obrascima proizvodne aktivnosti, uključujući povećanu potrošnju i dostupnost robe široke potrošnje, kao i veliko oslanjanje na sistem kreditiranja. Kreditna zasnovanost tih aktivnosti podržava "ženske vidove kriminaliteta" u većoj meri nego "muške". Nivo i karakter ženskog kriminaliteta u datom društvu je pod snažnim uticajem dostupnosti i mogućnosti da se poćini kriminal koji je primeren ženskim interesovanjima i sopsobnostima. Promene u američkom društvu, nakon Drugog svetskog rata, stvorile su nove mogućnosti za prevaru i proneveru, kao i srodna krivićna dela koje obićan ćovek ili žena mogu da poćine (Steffensmeier, 1993 u Steffensmeier, Schwartz i Feldmeyer, 2009). Takva krivićna dela ne zahtevaju fizićku snagu i veštinu mnogih oblika ulićnog kriminaliteta, niti profesionalnih prevaranata. Umesto toga, ovi zloćini zahtevaju minimalne intelektualne sopsobnosti i sopsobnosti samoprezentacije.

Promene obrazaca prizvodnih aktivnosti stvorile su mogućnosti za nove oblike kriminaliteta koje favorizuju žensku umešanost. To su proizvodnja, trgovina i robni marketing, kreditna privreda, socijalna država i njeni programi, konzumerizam i potrošački imperativ. Prilike za krađe i prevare su povećane uslovima u kojima se odvija trgovina u tržišnim centrima, samouslužnim marketima i širenjem kreditne ekonomije. Kreditne prevare i prevare u sferi izmirivanja dugova usluge i servisa povećale su udeo ženskog kriminaliteta u ukupnom kriminalitetu, jer su žene sve češće nositeljke domaćinstva koje iz nužde pribegavaju ovakvoj vrsti prestupa (Steffensmeier i Schwartz, 2004). Prevare u oblasti državnih socijalnih davanja i kredita povezani su sa lažiranjem podataka i nepoštovanjem dogovorenih uslova. Marginalizacija žena, ali i konstantna i dominantna poruka o neophodnosti konzumiranja robe pojačana medijskim podsticanjem prekomerne potrošnje podstiču i ohrabruju različite oblike kršenja zakona. Međutim, ženski kriminalitet se širi ne samo usled promena u sferi potrošnje, već kao nusproizvod mogućnosti stvorenih evolucijom proizvodne aktivnosti (transport, trgovina, finansijski sektor) (Steffensmeier i Schwartz, 2004). Na makro nivou ekonomske nedaće ili siromaštvo u sklopu feminizacije siromaštva, zajedno sa većom ekonomskom i profesionalnom mobilnošću mogu kod žena intenzivirati osećanje uskraćenosti. Ova kombinacija starih i novih stresova pojačavaju predisponiranost žena da se uključe u kriminal.

Promene u kriminalnom podzemlju u pravcu smanjivanja muških učesnika u kriminalitetu usled većih stopa pritvaranja,

kao i novouspotavljena dominacija trgovine drogom, takođe, pojačava izgleda za uključivanje žena u kriminalitet. Trendovi širenja bolesti zavisnosti ostvaruju prihode za oba pola, ali se visok rizik za muške prestupnike pokazuje kao odgovoran za porast ženskog učešća u kriminalitetu povezanog sa proizvodnjom i distribucijom narkotika, kao i učešće u drugim kriminalnim mrežama. Implementacija programa prevencije je usmerena na muške prestupnike, čime je smanjeno njihovo prisustvo u nekim kriminalnim domenima, a samim tim, je smanjen jaz u rodnoj disproportiji kriminaliteta (Steffensmeier i Schwartz, 2004).

Povećana neorganizovanost gradskih zajednica dovodi do situacije u kojoj se manjine otepljuju iz institucionalnog sistema, obrazovanja i zapošljavanja što slabi socijalnu kontrolu i adaptivne strategije, što se pokazalo kao posebno štetno za ostvarivanje ženskog komoditeta (Steffensmeier, Schwartz i Feldmeyer, 2009). Istraživanja gradskih nižih slojeva ukazuje na njihovu isključenost iz mnogih socijalnih institucija, porodice, obrazovanja i tržišta rada. Industrijsko restruktuiranje je dovelo do smanjene potražnje za nekvalifikovanim radnicima, radni i ljudski viškovi se sve više koncentrišu u pojedinim gradskim zonama sa višim nivoom siromaštva i rasprostranjenim brojem domaćinstvima koje vode žene. Izostajanje iz škole, gluvarenje po uglovima ulica sa tinejdžerskim bandama, učešće u delima povezanim sa drogom i nasiljem, mogu se posmatrati kao adaptivna strategija od strane mladih žena i muškaraca koja uključuje pad obrazovanja i školskih aktivnosti, nezaposlenost, kriminal, porodične

poremećaje, kao i slabu organizaciju lokalne zajednice (Steffensmeier i Haynie 2000).

Problem koji je izazivao niz nedoumica i ograničenja odnosi se na pitanje da li se ženski kriminalitet može objasniti korišćenjem istih teorija kojima se objašnjavao muški kriminalitet. Drugim rečima da li su žene prestupnice, iste ili drugačije od muških prestupnika? Povezivanje teorije roda i kriminaliteta se može uspostaviti na različite načine. Neke teorije polaze od generalizacije (generalizability), dok se druge fokusiraju na problem roda. Generalizovane teorije polaze od stanovišta da se muški i ženski prestupi mogu proučavati na isti način, i da se time balansira između preteranog isticanja rodnih razlika i rodnih sličnosti. Prevaziđeni kriminološki teorijski pristupi rodnim razlikama težili su esencijalizaciji razlika između muškaraca i žena, ne objašnjavajući sličnosti u njihovim iskustvima, dok su teorije "rodne sličnosti" dovodile do nedovoljnog opažanja važnosti roda (Miller 2001). Univerzalne teorije kriminaliteta su fokusirane na susedstvo, porodične, školske i vršnjačke kontekste koje naknadno uklapaju u rodne perspektive u pokušaju da objasne kriminalitet preko rodnih linija. Kao presudni faktori u objašnjenju kriminaliteta predlažu se poremećaji u porodici, crkvi, lokalnoj zajednici. To su faktori koji se u dugom nizu teorijskih pristupa smatraju odgovornim za nasilje muškaraca, a sada se smatraju odgovornim i za žensko nasilje (Baskin i Sommers, 1998). Nekoliko smena kriminoloških teorija su razvijene korišćenjem podataka za dečake i muškarce, koje će u kasnijem toku generalizovati i na žene (Irwin i Cehesney-Lind, 2008). Uprkos konsenzusu koji

postoji među feminističkim kriminolozima o inherentnoj ograničenosti generalizovanih pristupa ovaj dihotomni okvir preovlađuje u literaturi o ženskom kriminalitetu, posebno u stavovima koji se pojavljuju u medijima i unutar institucija.

Kontekstualna analiza dijagnostikuje društvene promene koje su dovode do daleko većeg opterećenja i stresa u ostvarivanju uloge žene, kao i fleksibilizacije odgovora na pitanje šta ona predstavlja. Uloga žene postaje složenija, višedimenzionalna, kontradiktorna i uzdrmana u odnosu na kriterijume prikladnog, prihvatljivog i mogućeg za ženu. Studije situacionog konteksta uključuju događaje u okviru srednjeg nivoa (susedstvo) i makro nivoa (strukturalnog) konteksta (Cullen, Wright i Blevin, 2008). Strukturne karakteristike na različite načine oblikuju ženska i muška krivična ponašanja što zahteva kompleksnu analizu odnosa roda i kriminaliteta koja uključuje nekoliko oblasti istraživanja. To su, analiza rodno uslovljenih pravaca koji vode ka kršenju zakona, zatim istraživanje rodno uslovljenog kriminaliteta - otkrivanje specifičnog konteksta i kvaliteta ženskog i muškog kriminaliteta, i na kraju, istraživanje rodničkih života-traženje odgovora na pitanje kakva je rodna organizacija svakodnevnog života muškaraca i žena i na koji način je rodna struktura prisutna u aktivnostima i identitetima pojedinaca i njihovim iskustvima sa kriminalitetom (Daly, et al., 1998)

Važan istraživački cilj koji je podržan u ovoj konceptualnoj šemi jeste razgraničavanje "zamućene granice" između viktimizacije i zločina, kao i proširivanje ove dihotomije

otkrivanjem raznovrsnih putanja koje vode ka kriminalitetu žena. Analiza treba da uzme u obzir rasnu i klasnu marginalizaciju, školsko iskustvo, strukturalnu dislokaciju i konzumiranje alkohola i droga, posebno u objašnjenju delinkvencije adolescentkinja.

Trendovi povećanja stope razvoda i promene u porodičnoj strukturi menjaju društvenu poziciju žene koja se kreće ka većem broju žena kao nosioca domaćinstva, što takođe utiče na žensko nasilje (Popenoe, 1996). Žensko nasilje zavisi od porodičnog angažmana, jer žene sve više dolaze u priliku da pribegavaju fizičkom napadu ili pretnji kao strategiji prevladavanja sukoba sa okolinom koja ih ugrožava, (partnerom, decom, širom porodicom, susedstvom, i drugima) (Anderson, 1999). Promene u instituciji braka, kao i promene u roditeljskim obrascima menjaju očekivna ponašanja majki i očeva izazivajući promene u društvenoj organizaciji, povećavajući viktimizaciju žena i ekonomske teškoće sa kojima se žene suočavaju.

22. KONSTRUKCIONISTIČKI PRISTUP ŽENSKOM KRIMINALU

Konstrukcionistički pristup u analizi ženskog kriminala se fokusira na smene u sprovođenju zakonskih metoda i drugih mehanizama kontrole kriminaliteta koji menjaju pravosudne obrasce. Prisutni su efekti promene svesti i precepcije socijalnih, kulturnih i institucionalnih aktera koji se odnose prema ženskom ponašanju kao "oslobođenom". Prepoznaje se prećutna sugestija u personalnom sprovođenju zakona, da svaka promena u broju optuženih, osuđenih i zatvorenih žena može biti proizvod stava "da ako je jednakost to što ste želele sada ćete da vidite šta ste dobile" (Chesney-Lind, 1995).

Zvanično sankcionisanje može da varira tokom vremena, kroz populacione podgrupe, posebno za manje ozbiljna i u većoj meri varijabilno definisana dela. Promene u zakonodavstvu i kaznenoj politici mogu da povećaju vidljivosti ženskog nasilja i deluju u pravcu njegovog intezivnijeg sankcionisanja. Proaktivna

intervencija i preventivne kazne mogu imati rodni efekat koji stvara sliku povećane sklonosti žena ka kriminalitetu u odnosu na prošlost (Steffensmeier i Schwartz, 2004). Postoje mnogi problemi u vezi sa zvaničnom statistikom o kriminalitetu koji mogu dati izmenjenu sliku o porastu ženskog kriminaliteta. U tom smislu, je moguće da se realan kriminalitet smanjuje, dok registrovani raste. Postoji mnogo faktora koji interveniše između krivičnog dela i momenta dok taj akt ne postane statistika (Gavian, 1987). Teškoće u prepoznavanju značajnih razlika u odnosu na tradicionalne rodne karakteristike kriminaliteta povezane su sa kompleksnim pitanjima preciznog merenja rodnih razlika na osnovu dobijenih statističkih podataka. Distribucija rodne raspodele nasilja zavisi od merenja koje je uslovljeno elastičnošću definicije nasilja i širine u kategorizaciji nasilja čija varijabilnost zavisi od rodne i šire definicije nasilja od strane onoga koji ga definiše. Razumevanje odnosa žena i kriminala nije pitanje samo akademskog interesa jer je kriminologija disciplina koja ima veliku primenu u kreiranju javnih politika i direktan uticaj na kazneno-popravnu praksu (Gavian, 1987). Elastičnost definicije nasilja i uspostavljanje praga između lakšeg i teškog nasilja predstavlja diskrecionu stvar građana, policije i drugih institucionalnih aktera.

U konstruktivističkoj perspektivi veća vidljivost ženskog nasilja se ogleda u pooštavanju kaznene politike i sprovođenju strožih mera što uzrokuje povećanu vidljivosti ženskog nasilja čija je stvarna promena relativna u odnosu na prošlost. Nekadašnje ignorisanje ženskog nasilja koje je ostajalo u sferi neformalnog i skrivenog, i kao takvo, rezultiralo blažim

optužbama, izmenjeno je shodno promenama u procesu registrovanja ženskog nasilja. Reč je o promenama u definisanju prekršajnih kategorija, nivoa krivice, ozbiljnosti dela, i određivanja stepena štete i povrede.

Kriminalizacija manjih oblika nasilja povećava rizik za hapšenje oba pola, sa disproportionalnim povećanjem sankcionisanja žena. Opšti trend netolerancije dovodi do smanjenja rodne razlike u kriminalitetu bez promena u realnom ponašanju žena. Smanjena diskrecija u sankcionisanju porodičnog i partnerskog nasilja, promene u zakonu i podrška za zlostavljane žene pretvorio je privatni problem u javni. Postoje dokazi da je polazni motiv zaštite žena od nasilnika u složenoj realnosti kaznene politike doveo do neproporcionalnog hapšenja žena zbog počinjenog nasilja. Suzan Miler (Miller 2001, 2005) u studijama slučaja porodičnog nasilja ukazuje na uticaj koji ta politika ima na povećanje sankcionisanja žena. Strategija dvostrukog hapšenja (muškarca i žene, roditelja i deteta) smanjuje vidljivost inicijalnog agresora u porodičnom ili partnerskom incidentu (Chesney-Lind 2002). Ovakva praksa delimično odražava strah odgovornih lica od eskalacije partnerskog nasilja u veći incident. Ona, sve češće, dovodi do manipulacije građana krivično-pravnim sistemom kao nove taktike muškarca da proaktivno definišu situaciju porodičnih i partnerskih konflikata demonstrirajući da opasnost potiče od žena. Stroga i rigidna primena zakona dovodi ženu u opasnost da bude optužena za nasilni kriminal i snosi istu odgovornost bez obzira odbrambenu prirodu, manju štetu i posledice koje njeno nasilje ima u odnosu na muško. Veći naglasak na pravnoj

jednakosti polova i promene uloge žene u društvu uz istovremenu pojačanu javnu percepciju da su žene u sve većoj meri nasilne izaziva veću spremnost građana, uključujući i žrtve i svedoke, da prijavljuju osumnjičene žene policiji. Formalni policijski tretmani koji se u takvim prilikama primenjuju pojačavaju elemente pravne krivice žene (Steffensmeier and Schwartz 2004).

Relativni porast stope ženskog nasilja praćen je padom stope nasilja muškaraca koji se objašnjava multi-uzročnim faktorima. Oni su sadržani u procesu kultivisanja muškog ponašanja kroz efekte poruka i reakcija javnih politika usmerenih na neprihvatljivost muškog nasilja prema ženama. Netolerantnost na takvo muško nasilje je izrazito prisutno u socijalom kontekstu pripadnika bele srednje klase (Steffensmeier, 1993 u Steffensmeier, Schwartz & Feldmeyer, 2009). Postoji jak neformalni impuls za odvrćanjem muškaraca od nasilja prema ženama, a visoka moralna osetljivost na takvo nasilje se sprovodi preko "feminiziranih zanimanja" u okviru kojih dominiraju žene uključene u važne obrazovne i socijalne ustanove (nastavnice u školama, savetnice za mentalno zdravlje, zdravstvene i kadrovske radnice). Faktori "civilizovanja" su praćeni i stasavanjem novih generacija muškaraca koji ispoljavaju manje tolerancije prema pretnji i ispoljavanju nasilja (Steffensmeier i Harer, 1999).

Rezultat je otklon od nasilničkog ponašanja koji se poklapa sa pooštrenim formalno-pravnim merama odvrćanja. Promene u kulturnoj percepciji nasilja mogu imati višestruke i složene

efekte na reakcije građana i institucija u pravcu konstruktivnih društvenih promena koje vode smanjivanju nasilja. Međutim, politika nulte tolerancije se pokazala kontraproduktivna u odnosu na problem nasilja nad ženama, kao i ženskog nasilja jer obeshrabruje alarmiranje nasilja u porodici (Henning et al. 2003). Partnersko nasilje zahteva nijansirano ispitivanje sa razumevanjem koje se gubi u novonastalim promenama policijske prakse u odnosu na nasilje koje su počinili žene i muškarci (Miller, 2005). Žrtve i subjekti odgovorni za rešavanje problema viktimizacije moraju donositi odluku o objektivu kroz koji će se nasilje procenjivati (Schwartz, Steffensmeier & Feldmeyer, 2009). Složeni scenariji muško ženskih sukoba i porodičnog nasilja sa heterogenim elementima krivice, u mnogome, zavise od zvaničnika i njihovog tumačenja ko je primarni agresor, ko je inicirao fizički napad, šta je odbrana, a šta samoodbrana. Žensko partnersko nasilje ima tendenciju da bude defanzivno, manje štetno i ređe nego muško (Tjaden i Thoennes, 2000). Sistem krivičnog pravosuđa snosi značajne troškove, ne samo, registrovanjem većeg broja optuženih žena, već i činjenicom da uhapšene žene imaju jedinstvene zdravstvene i potrebe zaštite. Žene pate od emocionalnih i finansijskih troškova vezanih za pitanja starateljstva nad decom (Dagsupta, 2002). Ako se oštra praksa hapšenja nastavi, žene žrtve mogu postati uzdržane da pozovu policiju iz straha od hapšenja (Miller, 2001). Troškove kriminalizacije mogu neopravdano oštetiti manjine i osiromašene žene (Coker, 2004). Nesrazmere statistike hapšenja takođe ukazuju na interseksionalnost pola, rase i ekonomskog statusa u promeni

percepcije žena kao nasilnih, posebno, onih koje su u nepovoljnom položaju (Coker, 2004). Broj uhapšenih žena se povećava u okviru novih policijskih tretmana porodičnog i partnerskog nasilja. Većina istraživanja sugerise da su žene primenjivale nasilje u samoodbrani ili reagovala na fizičko zlostavljanje. Iako žrtve nisu dalje sankcionisane, kao rezultat pritvaranja se pojavljuje gubitak zaštite i komplikovanje pitanja starateljstva, kao i korišćenja prava na programe namenjene ženskoj zaštiti (Coker, 2004).

Efikasnije ili manje pristrasno oficijalno tretiranje kriminala odnosi se na promene u primeni zakona i organizacionom menadžmentu koji se bavi kriminalom. Shodno tome, promene u ispoljavanju registrovanog ženskog kriminaliteta ne uključuju, nužno, stvarne promene ponašanja žena u sferi kriminala. Povećanje procenta ženskog kriminaliteta mereno kroz zvaničnu kriminalnu statistiku povezano je sa promenama u vođenju policijske evidencije i izveštavanjem građana koje utiče na zabeleženi porast stope ženskog kriminaliteta u odnosu na muški. U tome ima udela kompjuterizacija i unapređenje evidencije u policijskim upravama, a time i povećanje efikasnosti i tačnosti praćenja kriminaliteta. Kao rezultat se pojavljuje smanjeni nivo skrivenog ženskog kriminala koji je često bio neprimetan i evidentiran kao muški. Birokratizacija i formalizacija rada policije i uvođenje univerzalnih statističkih standarda odlučivanja reducira efekte roda. Ženski kriminalitet postaje vidljiviji, kako u zvaničnoj statistici, tako i u percepciji građana. Od osnivanja sociološke kriminologije bila je prisutna duga debata o istinitosti zvaničnog rodnog jaza. Svako

ispitivanje stope ženskog kriminaliteta je suočeno sa instrumentima krivične statistike i adekvatnošću instrumenata za merenje promena koje realni kriminalitet žena može da pretrpi u toku dužeg vremenskog perioda (Pollak, 1950 prema Steffensmeier i Schwartz, 2004). Taj ključni problem je ostao aktuelan i sagledava se u utvrđivanju mere u kojoj se rodna pristrasnost u podacima o hapšenju sistematski menjala tokom vremena. Ukoliko je iz bilo kog razloga, kroz duži vremenski period, evidentiranje ženskih prestupnika (u poređenju sa muškarcima) postajalo preciznije, kao i pouzdanost podataka o serijama hapšenja, procena realnih trendova u promeni rodnog jaza postaje sumnjiva (Steffensmeier i Schwartz, 2004). Muška dominacija u kriminalističkoj statistici ispitivana je upoređivanjem podataka zvanične statistike i samo-izveštaja. Upoređivanjem nezavisnih izvora podataka došlo se do zaključka da su zvanični i nezvanični izvori dali približne slike o ženskoj umešanosti u kriminal. Ona pokazuje veću umešanost muškaraca u teška krivična dela (silovanja, pljačke) i veće prisustvo žena u lakšim krivičnim delima (napad) (Hindelang, Hirshi i Weis, 1979; Steffensmeier et al., 2005). Novija istraživanja koja su pratila promene u muškoj dominaciji došla su do rezultata koja ukazuju na trendove približavanja muškog i ženskog kriminaliteta u pojedinim vrstama oblicima krivičnih dela, ali se konvergencija ne može pripisati uzrocima koje su predviđali oslobodilački teoretičari feminizma, poput Adler (Adler, 1975) i Simon (Simon, 1975). Zvanični podaci pokazuju dosledno nižu stopu povratničkog kriminaliteta kod žena i dominaciju muškaraca u težim i upornim krivičnim delima

(Steffensmeier i Allan, 1996). Rodno uslovljeni obrasci kriminalnog ponašanja koji se mogu naći u zvaničnim izveštajima odražavaju izbor i obradu podataka zvaničnih vlasti u sistemu krivičnog pravosuđa, a ne stvarne razlike u kriminalnom ponašanju muškaraca i žena (Chesney-Lind, 1973). Promene u kaznenoj politici i smanjena tolerancija su eliminisali zvaničnu rodnu pristrasnot i povećali vidljivost ženskog nasilja (Steffensmeier et al., 2006).

Promene u krivičnom zakonu koji je proširen na manje ozbiljna kršenja zakona posebno povećava rizik hapšenja za žene koje su u većoj meri uključene u takvu vrstu krivičnih dela. Pojačano kazneno-političko okruženje je važan faktor u procesu rasta ženskog kriminaliteta jer su žene disproporcionalno uključene u manje ozbiljno kršenje zakona, čak i u okviru određenih kategorija krivičnih dela. Manja tolerancija i povećana kriminalizacija devijantnog ponašanja ukazuje na veći stepen kriminalizacije ženskog prestupništva, posebno nasilnog. Redefinisanje kategorija nasilja može biti rezultat delovanja aktivističkih grupa koji preveden na javne politike i formalne institucionalne prakse (obavezna domaća hapšenja u porodici, nulta tolerancija u školskoj disciplini, politike o nasilju na radnom mestu) formira institucionalizovane definicije nasilja koje su prihvaćene od strane građana i zvaničnika. Usvajanje psihološke razvojne paradigme, rast u sektoru bezbednosti i prevencije podstiče ranu proaktivnu intervencionu strategiju (Steffensmeier et al. 2005). Strategija sračunata na pokušaju da se prestupnici kontrolišu pre nego što nasilje eskalira zamagljuje granice između kriminala i antisocijalnog ponašanja, a nasilje se

sagledava kao socijalni problem od velikog značaja. Ključni elementi popularnog razmišljanja (mediji, aktivizam pripadnika srednje klase, lidera zajednice, medicinske i profesija socijalne pomoći) kreiraju javno mišljenje o tome šta predstavlja nasilje koje treba krivično sankcionisati (Steffensmeier i Schwartz, 2009). Sporovođenje zakona vodi pretpostavci da formalni ciljevi prekršajnog gonjenja dovode do manje ozbiljnih krivičnih dela kao bitnih u situacionoj prevenciji kriminaliteta uključujući taktiku koja zaustavlja necivilizovano ponašanje (Garland, 2001). Garlandova konstatacija o dominaciji "kulture kontrole" mora biti obogaćena pitanjem roda, i novim oblicima rodne kontrole koje je utkano u javne politike. Prepoznavanje isključivo "politike reda i zakona" i "teške kriminalne" kontrole prestupa kao izazivača trenda kažnjavanja neopravdano ignoriše ulogu drugih interesnih grupa koje podstiču duboku promenu u kaznenoj filozofiji prema preventivnom kažnjavanju i riziku (Steffensmeier & Schwartz, 2004). Operativne strategije koje se baziraju na brznoj intervenciji obuhvatajući ulogu formalne socijalne kontrole, ne samo kada je nasilje u pitanju, usmerene su na niz "delinkventnih ponašanja" od koji su neka čak i minorna (Schwartz i Rookei, 2008; Zhong & Schwartz 2009). Direktna i indirektna korist od zabrinutosti povodom porasta ženskog nasilja njegovog pretvaranja u rastući "društveni problem" zasnovana je na ekonomskoj-socijalnoj simbiozi profesionalnih grupa koje učestvuju u društvenoj konstrukciji nasilja i promeni kulturne kontrole kriminaliteta, iako se rodna priroda nasilništva nije mnogo, a možda nije uopšte, promenila tokom vremena (Steffensmeier i Schwartz, 2004). Paralelno sa efektima politike prevencije koja povećava

efekat odgovornosti građana spram nasilnih praksi pojavljuje se i efekat proporcionalnog porasta sankcionisanja žena.

Promene u kulturnoj percepciji i toleranciji u odnosu na nasilje i jačanje kaznene politike izazivaju sumnju u pozitivnog uticaja tog pristupa da na smanjivanje nasilnog ponašanja žena. On sadrži mnogo nepravde u odnosu na žene, kao i nesposobnost da razume kvalitativne razlike između muškog i ženskog nasilja.

Pojam rizika je promovisan pojavom Bekovog koncepta "društva rizika" i njegovom primenom u analizi postmodernog društva. To je analitički koncept koji postmoderno doba vidi kroz verovatnoću i mogućnost upravljanja rizikom, i to, prevashodno, u smislu izbegavanja najgorih ishoda u različitim sferama ljudskog života. Koncept rizika je postao centralna karakteristika društva kasne modernosti. Bekova teza o društvu rizika se može definisati kao sistematski način suočavanja sa opasnostima i nesigurnostima izazvanih modernizacijom (Beck, 1992:21). Tako se rizik pojavljuje u sferi proizvodnje odnoseći se na njene globalne ekološke posledice, ali i u sferi potrošnje i svakodnevnog života pojedinaca. "Rizici životnog stila" tiču se svakodnevnih problema izgradnje identiteta individua i njihovog upravljanja sopstvenim životom. Kompleksnost problema rizika potiče od povezanosti njegovih aspekata, od kojih su jedni, potpuno van kontrole pojedinaca, pa i ljudske kontrole generalno, dok su drugi deo kulturnog konteksta i društvene dinamike u kojoj se odvijaju slobodni individualni izbori.

Dominacija diskursa rizika dovodi do preokupacije povezanim konceptima kao što su hazard, strah, zlo i neizvesnost. Zabrinutost je posledica dominacije negativnog aspekta jer se sugerije da "više nije u pitanju ostvarivanje nečeg dobrog, već izbegavanje najgoreg" (Beck, 1992:49). Rizik se pojavljuje kao dvostruka oštrica novog tipa društva (Giddens, 1990). U toj stvarnosti čovekov život je otvoren i obogaćen mogućnostima koje ujedno nose opasnost i nesigurnost.

Prema nekim kritičarima koncept rizika je nejasan i konfuzan, jer se u njemu mešaju snage izvan individualne kontrole sa onima koje su posledice ličnih izbora. Oni pozivaju na promišljeno istraživanje kulturnog konteksta koji uslovljava percepciju, tumačenje i iskustva rizika u svakodnevnom životu (Tulloch and Lupton, 2003). Konfuzija i mnoštvo dezinformacija u javnom diskursu rizika dovodi do emocionalnih reakcija i nedovoljne sposobnosti javnosti da shvati kompleksnost ovog problema (Furedi, 1997). Javno mnjenje koje se formira pod velikim uticajem medija ima važnu ulogu u kreiranju politike rizika. Senzacionalistički medijski pristup je posebno uočljiv kada je u pitanju medijska pokrivenost događaja u koje su uključeni adolescenti/kinje i kriminal. Mediji imaju značajnu ulogu u problematizaciji i satanizaciji mladih pri čemu se u mnogim društvima izjednačavaju problemi mladosti sa drogom, alkoholom, nasiljem i antidruštvenim ponašanjem (Miles, 2000).

Mladi, paradoksalno mogu biti prihvaćeni retorički kao kategorija u "opasnosti", ali se sve više označavaju kao neko kome nije potrebna podrška, već nadzor, kontrola i kazna. Tako

posmatrano, rizik nije samo deo svakodnevnog života, već je ugrađen u političke retorike i političke inicijative. Uočljiv je pomak od intervencija iz oblasti socijalnog rada ka kaznenoj regulaciji koja ima potencijal da kriminalizuje. Mladi ljudi se definišu kao rizični ne samo za sebe, već i za društvenu zajednicu. Oni se smeštaju u prelaznu starosnu kategoriju za koju više nisu odgovorni roditelji, ali koja usled nedovršenog sazrevanja nije sposobna da donosi u potpunosti racionalne odluke. Stenli Koen je društvenu i medijsku fascinaciju kulturom mladih označio kao "moralnu paniku" iza koje stoje specifične ideološke i političke agende koje prestupe mladih sagledavaju kao pretnju društvenom poretku. "Eksploatacija panike", prema Koenu ignoriše dugoročna rešenja koja bi uzela u obzir društvene uslove koji oblikuju živote mladih ljudi. Iako su sa naučne tačke gledišta, odrasli podložni rizičnim stilovima života koji snose veće socijalne troškove, kada je reč o pitanjima krivice i odgovornosti, deca i omladina postaju oslonac javnih kontroverzi i meta represivne i regulatorne retorike (Furedi, 1997).

Društvena perspektiva rizika podrazumeva aspekt koji nije povezan sa mladošću kao rizičnim dobom po sebi, već se rizik posmatra na osnovu promena u društvenom ambijentu. On se izmenio, i kao prostor u kome se odvija prelazak jedne generacije u drugu, i kao individualno sazrevanje. Trajektorije prelaska mladih u odraslo doba su izmenjene, isprekidane i fragmentarne u odnosu na ranije periode. Proces prelaska u odraslo doba predstavlja složeno sadejstvo pitanja agencije i strukture, individualizacije, rizika i regulacije.

Moderno industrijsko društvo nosi raspad institucionalnih ograničenja, destabilizuje društvene strukture i smanjuje stručne izvesnosti. Pojedinci su primorani da tumače različita nepredvidiva iskustva u cilju uspostavljanja svoje koherentne biografije. Nema više regulisanih spoljnih struktura i normi, "biografski projekat" (Giddens, 1991) je tečan i refleksivan. On donosi potencijal za nove slobode i životne izbore. Međutim "životne strategije pojedinaca" čine politiku koja se odvija paralelno sa vladajućom politikom, dizajniranom u skladu sa globalnim pozicijama nekontrolisanih sila međunarodnog kapitala i finansija. Individualizacija postaje usamljen posao pun rizika sa kojim treba da se suočimo i borimo sami (Bauman, 2001). Tranzicija u odraslo doba je prepuna mogućnosti i rizika. Pozitivni pogled na "životnu politiku" potencira činjenicu da mladi ljudi, kao nikada do sada, mogu biti arhitekta svojih života, pregovarati o svojim putevima, uzimati ili izbegavati rizike (Wallace & Kovatchevka, 1998). Identitet postaje polje nesagledive kombinatorike, osoba postaje agent svog ispunjenja, kultura individualizma traži od mladih da budu odgovorni za svoje živote. Međutim, politika lične odgovornosti i mogućnosti za samoostvarenje često nisu u skladu i izazivaju osećanje neuspeha i marginalizacije. Akcije pokrenute sopstvenom voljom i izborima vode u stanje depresije i razočaranja. Jer rizici mogu biti produkt društvenih uslova, ali mi očekujemo da ih procenjujemo i upravljamo njima kao individue (Jackson and Scott, 1999:89).

Priroda i uspeh tranzicije u odraslo doba su pod velikim uticajem klase, kulture, materijalnih i socijalnih resursa. Oni

manje privilegovani su u većoj meri izloženi riziku i postoji veća verovatnoća da će ga preuzeti. Prihvatanje rizičnog i antisocijalnog ponašanja može se tumačiti kao bekstvo od slabih resursa svakodnevnog života. Mladim ljudima je strukturno uskraćena mogućnost da postanu akteri sveta odraslih, ali ohrabreni kulturom individualizma oni veruju da su sami odgovorni. Usled frustracije izazvane neadekvatnim ishodima dolazi do samookrivljanja i okretanja alternativnim izborima i izvorima rizičnog sticanja samopoštovanja i zadovoljstva. Institucionalizovane strukturne nejednakosti su evidentirane kao kompleksni, ali merljivi faktori koji određene grupe mladih stavljaju u poziciju rizika. Na taj način, kultura individualizma postaje izraz tehnologije upravljanja koja mlade u vrlo različitim pozicijama izjednačava pred zahtevom da budu potpuno odgovorni za sopstvenu sudbinu. Interiorizacija samokontrole u nekontrolisanim spoljnim uslovima čini paradoks neoliberalne vladavine. Ona teži da stvori odgovorne građane konstruišući kategoriju "u riziku" koja je izvan njihove kontrole i nije direktna posledica individualnog delanja. Usled toga, imperativ samoregulacije se obrće u težnju za svesnim preuzimanjem rizičnog ponašanja. Pojedinaac bira rizik koji misli da može da kontroliše usled nesposobnosti da upravlja širim društvenim rizikom koji je uslovljen silama izvan njegovog uticaja. Rizična ponašanja postaju begstvo od kontrole ostvarene kroz "normativne inženjerske ambicije i naučne ekspertize koje mogu biti iskorišćene u političke svrhe, *uvek i svuda*" (Bauman, 1990:40).

Kakva će biti percepcija i odgovor ljudi na rizik svakodnevnog života rezultat je delovanja složene konstrukcije koja uključuje subjektivne doživljaje, društvenu strukturu i raspodelu moći. Odgovori mogu biti i pozitivni i negativni. Uvažavanje uticaja društvene strukture ne osporava, već relativizuje centralno mesto savremenih preokupacija rizikom i individualizacijom, posebno kada su u pitanju lokalizovane društvene realnosti. Uprkos dramatičnim socijalnim i ekonomskim promenama, postojeći obrasci nejednakosti, siromaštva, klase, pola i etničke razlike se reprodukuju pojačanim intezitetom (Bourdieu, 1977; Furlong & Cartmel, 1997 navedeno prema Sharland, 2005). Preispitivanje Bekove i Gidinsove teorije o refleksivnoj nesigurnosti zasniva se na potrebi pažljivog razmatranja društvene konstrukcije šta je rizično, a šta nije. To znači, da i ako se, društvo kasne modernosti sagledava kao društvo preokupirano rizikom i neizvesnošću ovi koncepti se moraju posmatrati i kao manifestacija "vrha" (Fuko, 1991). Vladavina označava strategije kojom su norme dizajnirane da regulišu stanovništvo i pojedince tako što se diskurzivno generišu kroz "ekspertska znanja" i raspoređuju kroz raznovrsne institucije i lokalizovane odnose moći (Lupton, 1999).

Ergo, rizik postoji ne kao spoljašna realnost, već kao "proračunata" racionalnost upravljanja, kroz koju određene grupe ili pojedinci mogu biti prepoznati kao entiteti u "opasnosti" ili "visokom riziku". Njima se onda upravlja sa pozicije sprovođenja discipline. Neoliberalna vladavina postavlja samoregulaciju u središte odnosa individue prema sebi

i okolini. Pojedinaac je sa stanovišta moralne odgovornosti rukovođen instrukcijama eksperata da pravi racionalan izbor u načinu na koji kontroliše svoj um i telo. Pripadnici "rizičnih" grupa se prvobitno izlažu dodatnoj podršci za samoregulisanje, ali ukoliko ne ispunjavaju normativne standarde drugi korak su prinudne disciplinske tehnike "zaštitničke birokratije". Time se profesija socijalnog rada kooptira u upravljački aparat (Sharland, 2005).

Neki autori tvrde da postoji široka oblast omladinskih studija (Kelly, 2000a, 2000b, 2003) u kojoj se dovodi u pitanje teza da su mladi, *per definitionem* rizična kategorija. Narativi rizika nude obećanja, opravdanost i tehnike za regulisanje ponašanja mladih, kao i usmeravanje njihovih sklonosti prema "željenoj budućnosti". Trivijalizacija rizika, sa jedne strane, i neumorna težnja ka poretku, redu i eliminisanju raznolikosti, sa druge, predstavljaju dve suprotne reakcije na pitanje rizika i mladosti u savremenom društvu. Unutar te dve krajnosti može se tražiti balans u kontrolisanom riziku koji pruža mogućnost za samoaktuelizaciju mlade osobe.

23. RAZUMEVANJE RIZIKA I PREUZIMANJE RIZIKA

Promene u poznoj modernosti menjaju tradicionalne i ukorenjene putanje u građenju životnih karijera. Odnos novih i brojnijih mogućnosti, ali i novih ograničenja, balansira između svojevrstne slobode u odnosu na tradicionalne putanje sazrevanja, ali i pojačanog osećanja nesigurnosti. Životne putanje više nisu određene usvajanjem ritmičkog obrasca prelaska iz adolescencije u zrelost koja podrazumeva sledstveni tok iz procesa obrazovanja u proces rada, već te putanje u svojoj neizvesnosti i riziku postaju stalni proces donošenja odluka kroz smenjivanje identitetskih sekvenci. Mlad čovek je odgovoran za svoju sudbinu koja je prevashodno određena rezultatima koje može da postigne na promenljivoj tržištu rada. Neizvesnost karijere zahteva menadžment upravljanja rizikom (risk management), kao i stalne promene u raspoloživim sposobnostima, znanjima i samopouzdanju koji mogu doneti pobedu na tržištu rada nove

ekonomije. No, iako samo-reprezentacija, samopouzdanost i fleksibilnost postaju presudni elementi ostvarivanja životnih šansi u poznom kapitalizmu, promene koje su se dogodile nisu osporile nejednakosti koje se odnose na mogućnosti sticanja traženih znanja i veština (Pavićević, Kron, Simeunović Patić, 2013).

Traganje mlade osobe za identitetom i samoaktuelizacijom često je povezano sa izborom rizičnih ponašanja, eksperimentisanjem i ispitivanjem granica. Time se prihvataju, ali i preispituju vrednosti sveta odraslih. Cinizam i neprijateljstvo prema vladajućem vrednosnom i normativnom poretku pojavljuju se kao reakcija na pojačanu individualnu odgovornost za sopstvenu sudbinu u okolnostima povećanog spoljnog rizika. Individua rizik usvaja kao neminovnost, te posebno u slučaju mladih osoba, rizično ponašanje postaje paradoksalan način da se izbori sa njim. U situaciji kakvu čini urbani i potrošački način života pojavljuju se novi oblici socijalnog isključivanja. Oni su zavisni od mogućnosti ili nemogućnosti pojedinca da kroz lični performans prevazilazi finansijski i kulturni ambis čija se pretnja stalno nadvija nad njim. Sa druge strane, disciplina i samodisciplina postaju pitanje društvenog, kulturnog i političkog koncepta rizika kojim se definiše i kontroliše šta je poželjno, a šta nepoželjno ponašanje. Rizična ponašanja se intenziviraju sa jačanjem političkih akcija namenjenih smanjivanju rizika. Umesto da izbegava rizik moderni subjekt ga prihvata. Potreba za osećanjem kontrole i samoaktuelizacije u veoma nestabilnom, i u isto vreme kontrolisanom svetu, čini reflektivni rizik elementom različitih kulturnih i krivičnih praksi mladih (Hayward, 2002).

Koncept rizika se može analizirati na različitim nivoima (društveni, individualni), u različitim sferama produkcije života (proizvodnja, potrošnja), i u brojnim kontekstima, kao što su, klasni, kulturni, politički, kriminološki, psihološki, starosni, rodni i dr. Rezultati psiholoških i socioloških istraživanja ilustruju da značenje rizika i modeli njegovog preuzimanja, kod mladih, zavise od njihovih materijalnih, kulturnih i relacionih svetova, kao i resursa i uzora koji im stoje na raspolaganju. Takođe, dobit i rizik su raspodeljeni prema načinu na koji su mladi povezani, podržani i prepoznati.

Traganje mlade osobe za identitetom i samoaktuelizacijom često je povezano sa izborom rizičnih ponašanja, eksperimentisanjem i ispitivanjem granica. Time se prihvataju, ali i preispituju vrednosti sveta odraslih. Promene kulturne paradigme u poznom kapitalizmu dovele su do gubitka osećanja ukorenjenosti, ali i do svojevrsne slobode u odnosu na tradicionalne putanje sazrevanja. Odnos novih i brojnijih mogućnosti, ali i novih ograničenja predstavlja nestabilni balans koji dovodi do nesigurnosti, straha i rezignacije. Cinizam i neprijateljstvo prema vladajućem vrednosnom i normativnom poretku pojavljuju se kao reakcija na pojačanu individualnu odgovornost za sopstvenu sudbinu u okolnostima povećanog spoljnog rizika. Konvencionalni normativni poredak nema jaku etičku valorizaciju, a preterano racionalna, birokratska i standardizovana rešenja čine da mladi ljudi i njihovi problemi postaju deo statističke kalkulacije o riziku. Cinizam kao preovlađujući odnos prema društvenom poretku predstavlja odraz distance i nerazumevanja koji postoje između individue u

procesu sazrevanja i autoriteta institucija koje treba da poštuje. Rezniranost mladih se pojavljuje kao "moralna tupost". Nju sa jedne strane, karakteriše odsustvo uvažavanja konvencionalnih normi, a sa druge, nedostatak delatne i konstruktivne ideje kako menjati postojeće stanje. Puko ignorisanje društvenih mehanizama usmeravanja i kontrole zasnovanih na ekspertskim proračunima rizika ukazuje na odsustvo dubljeg promišljanja o prevazilaženju krize smisla. Izazivanje kontrolora i njihovih mehanizama ostvaruje se kroz kreiranje carstva ozlojeđenosti, iracionalnosti i kriminala. "To je deo društvenog života nepristupačan onima koji su na vlasti, oni ga čitaju kao nemoralano, necivilizovano, nepristojno i nedokučivo socijalno ponašanje" (Presdee, 2000). Racionalna logika kontrole, proračunata rutina u određivanju prihvatljivog i neprihvatljivog ponašanja izaziva sklonost ka prestupu, povećanu iracionalnost i emocionalnost utkane u senzualnost postmoderne robne kulture. Otuda spirala u ovaj iracionalni odgovor u kome kultura postaje mesto za uzbuđenje i socijalno pobijanje, eksperiment, i disonanca u odnosu na racionalizaciju poteza države. Kriminal u mnogome predstavlja emocije, mržnju, frustraciju, uzbuđenje i ljubav – on se tiče bede, posedovanja i bogatstva (Presdee, 2000). Svet u kome je emocionalnost konfrotirana racionalnom i materijalističkom, i društvo koje je reduciralo razloge na meru kalkulacije, samo u sferi emocija može izraziti povrede, nepravde i ostvariti identitet.

Dok se u zemljama razvijenog Zapada napuštanje od strane države doživljava kao rezniranost u odnosu na njenu racionalnu superkontrolu, u postsocijalističkim društvima

nestanak paternalističke države izaziva slične efekte. Osećanja napuštenosti, dezorijentisanosti i besa potiču od neadekvatne uključenosti većine u sveprožimajuću "materijalističku paradigmu" i velikog rizika da se u novoj socijalnoj hijerarhiji neće adekvatno pozicionirati. Istovremeno, dolazi do značajne "popustljivosti" u odnosu na poštovanje pravila i normi, jer su i one deo relativizirane stvarnosti u kojoj je izbegavanje rizika najtešnje povezano sa poštovanjem rizičnog izbora i ponašanja. Stvoren je "svet pun protivrečnosti, nejednakosti i borbe, ali ipak svet u kome se zadovoljstvo postiže potencijalnim neprijateljstvom prema državi (Presdee, 2000).

Sve je postalo podložno promeni i rekonstrukciji i to je dovelo do potresa u različitim domenima ljudskog života. Do krize muškosti, dekonstrukcije porodice, gubitka interesa za nacionalnu državu. Stalno preispitivanje nestabilnih pretpostavki na kojima počiva svakodnevni život predstavlja cenu za stečenu slobodu u kreiranju identiteta.

Dijalektika između traganja za uzbuđenjem, (samo) kontrolom i prestupom uspostavlja se u društvu kasne modernosti kroz različite prakse (uključujući i kriminal). Tinejdžerske krivične prakse kao što su vandalizam, paljenje automobila, nedozvoljene trke, vršnjačko grupno nasilje i drugi oblici ulične delinkvencije imaju značajne veze sa potrebom mladalačkog samoizražavanja kojim se ostvaruje kontrola kroz nasilje usled toga što su tradicionalni putevi za mladalačku stimulaciju odavno nestali (Hayward, 2002). Uzbuđenje i zadovoljstvo prestupa, traganje za granicama, ushićenje zbog

bezobzirnog razaranja, sve su to ilustracije "emocionalnosti" krivičnog dela koje Kac stavlja u fokus analize kriminaliteta (Katz, 1988). Oспорavajući dominantan značaj strukturalnih i materijalnih faktora, ovo objašnjenje je korisno u sagledavanju uzroka kriminaliteta ekonomski i društveno privilegovanih pripadnika mlade generacije koji učestvuju u različitim kriminalnim potkulturama.

Moralna i senzualna atrakcija u činjenju zla koja proizvodi sklonost ka antisocijalnom ponašanju predstavlja osnov fenomenološke analize kriminalnog ponašanja u kojoj su individualni neutilitarni motivi centralni element. Ovakvo tumačenje osobenosti kriminala važno je, jer istražuje emotivni aspekt kriminalnog ponašanja mladih. Kriminalitet se posmatra sa stanovišta pojedinačnih emocija kao što su poniženje, arogancija, podsmeh, cinizam, ali i zadovoljstvo i uzbuđenje. To su emocionalna stanja koja se smatraju izuzetno značajnim, gotovo ključnim za krivični događaj. Iskustvo kriminaliteta nosi magiju i mistiku koja omogućuje ljudima da postanu akteri svog i društvenog života. Kac tvrdi, da zastranjivanje nudi počincu sredstva samotranscedencije, načine da prevaziđe konvencionalnosti povezane sa banalnim rutinama i pragmatičnostima svakodnevnog, običnog života. Na subjektivnom nivou kriminal je stimulativan, uzbuđljiv i oslobađajući. "Ludički kvalitet" samog čina uključuje spontanost, kaos i hedonizam koji se prema sramoti hapšenja odnose sa pozicije prkošenja rutini i monotoniji svakodnevnog života. "Osećanje superiornosti" za Kaca predstavlja izvor ponosa i loše reputacije kao znaka pripadnosti paralelnom i posebnom svetu

odabranih. Potraga za uzbuđenjem i senzacijom ne isključuje motiv sticanja finansijske koristi, ali najveća dobit se sastoji u sticanju ugleda negativca, tačnije personalnog osnaživanja u odnosu na konvencionalnu društvenost. Povezivanje kriminalnih radnji, kriminalnog identiteta i estetike čini "alternativnu devijantnu kulturu" (Katz, 1988) u kojoj su simboli i značenja kriminaliteta uključuju u stilove kolektivne prakse (potkultura motorciklista, tetovaže, grafiti).

Šta je to posebno u ljudskom iskustvu i socijalnim uslovima koji danas čini potragu za uzbuđenjem tako zavodljivom? To nije više samo pitanje individualnog iskustva kako ga tumači Kac, već preciznije, transgresivno ponašanje postaje zavodljivo kao način povratka kontrole nad sudbinom ljudi koji žive u složenom miljeu savremenog sveta (Hayward, 2002). To nije samo bekstvo od svakodnevnog rutine, već način da se povrati osećanje kontrole nad sopstvenim životom u paradoksalnom sadejstvu neizvesnog okruženja i reakcije društva na tu neizvesnost izraženoj u donošenju niza racionalnih mera za uspostavljanje reda i stabilnosti. Te mere dovode do osećanja "hiperbanalizacije svakodnevnog života" (Hayward, 2002). U zvaničnim mehanizmima socijalne kontrole, kao i kriminološkim analizama, uglavnom, se previđa ovo perverzno sadejstvo kulture i tržišta.

Vrednost života i pitanje finansijske, emocionalne i fizičke sigurnosti određeno je statusom i imidžima koje neprestano emituju marketinška industrija i masovni mediji. Društvena praksa konzumerizma predstavlja "bolest beskonačnih aspiracija" izbacujući individuu iz uporišta koji obezbeđuju kolektivne

moralne granice gurajući ga u anomiju - stanje u kome nema normi, u kome su ugroženi njen integritet i oslonac od vitalnog značaja za opstanak zajedničkog društvenog života (Durkhiem, 1992, 1984 prema Hall 2008). Približavanje vrednosnog sistema tipičnog za kriminalnu potkulturu vrednostima dominantne kulture nastaje kao posledica dominacije etike neoliberalnog kapitalizma i estetike konzumesko-materijalističke kulture. Luksuzna potrošnja, odsustvo društvenosti, hijerarhijski poredak, otuđenost od suštine, nemoralnost, anti-socijalna forma društvene različitosti čine "prokleti udeo" kriminalne potkulture u vladajućoj materijalističkog kulturi (Pavićević, 2013). Ona dovodi do gubitka kontrole u domenima svakodnevnog života, ali i na nivou individualne svesti.

Tema rizika može biti viđena iz druge perspektive, kao način na koji mnogi pojedinci učestvujući u praksi povezanoj sa rizikom postižu privid kontrole ili "kontrolisani osećaj gubitka kontrole" (Hayward, 2002). Svesni i slobodni izbor društveno rizičnih praksi (E, rave kultura, automobilske trke, opijanje, opasni i ekstremni sportovi, nezaštićeni seks i upotreba teških droga) postaju atraktivne u meri u kojoj raste intenzitet rizika.

Nije reč samo o zabranama iskazanim kroz administrativnu kriminologiju i disciplinu, već o kulturnim obrascima koji su deo šireg društvenog i kulturnog angažmana u proizvodnji identiteta mladih. Kriminal ima značajan udeo u ovom procesu jer u novom marketinškom poretku on oličava njegove najznačajnije vrednosti kao što su nepredvidljivost, izuzetnost, različitost, rizik, hazard, posebnost i popularnost. Nigde ove tendencije nisu izražene kao

u savremenoj kulturi mladih. Zločin se pakuje i reklamira mladima kao romantični, uzbudljiv, kul i moderan kulturni simbol. U okviru potrošačke kulture, zločin je estetizovan, a time je i naše iskustvo kriminala pre svega estetsko, to jest, naše kolektivno iskustvo kriminala nam je dato putem masovnih medija. Ovo ne znači jednostavnu uzročnu vezu između slika nasilja i kriminala u potrošačkoj kulturi savremnog omladinskog kriminala, ali je razlika između predstave kriminaliteta i traganja za uzbuđenjem, posebno u omladinskoj kulturi ekstremno zamućena (Hayward, 2002).

U savremenom svetu rizik odrastanja nije više centriran samo na pitanje preživljavanja, njegova raznovrsnost potiče od novih značenja koje on ima u smislu postizanja zadovoljstva i oslobađanja od dosade. Mladi ljudi u odnosu na rizik mogu razvijati dva tipa ponašanja. Jedno se odnosi na pojam "biti pod rizikom" (neizvesnost) , a drugo je svesno prihvatanje rizika (izbor). Sa jedne strane se mladi pojavljuju kao pasivni i nevini, a sa druge kao aktivni, autonomni i samostalni (Jackson i Scott, 1999:91).

Postoji običaj da se mladi doživljavaju kao kategorija u opasnosti (žrtve zlostavljanja ili zapuštanja) ili kao, opasnost za druge (delinkventi i vandali) (Jackson i Scott, 1999). U tom smislu, se mladi posmatraju, kao dragoceni resurs, ali i kao ugrožena i opasna kategorija. Polarizacija ova dva pristupa prenebregava njihov interakcijski odnos u kome postoji uzajamno dejstvo faktora rizika i rizičnog ponašanja, u oba smera. Balansirani pristup problemu rizika kod mladih

predstavlja pronalaženje mere između zaštitiničkog stava koji vodi preteranoj želji da zaštitimo mlade ljude ili sebe. Ta želja, vodi u "pedagoški paradoks" koji zaustavlja mlade na putu ka postizanju zrelosti koje preuzimanje rizika i učenje na greškama mogu pružiti (Sharland, 2005). Druga strana krajnosti, ispoljena je kao preterani strah od prestupa u okviru disciplinsko-kaznenog pristupa koji nepredvidljivost ljudskog ponašanja, sklonosti i interakcije u složenim okolnostima svodi na tehnokratske i racionalizovane programe prevencije mobilisane radi regulisanja opasnosti i uspostavljanja poželjnih scenarija budućnosti (Kelly, 2003). Nedovoljno razumevanje odnosa mladih i rizika u uslovima ograničenih resursa i sužena uloga socijalnog rada menja ideju preventivne i društvene prakse rada sa mladima (Sharland, 2005). Neki autori tvrde da postoji široka oblast omladinskih studija (Kelly, 2003) u kojoj se dovodi u pitanje teza da su mladi, po definiciji, rizična kategorija. Narativi rizika nude obećanja, opravdanost i tehnike za regulisanje ponašanja mladih, kao i usmeravanje njihovih sklonosti prema "željenoj budućnosti". Trivijalizacija rizika, sa jedne strane, i neumorna težnja ka poretku, redu i eliminisanju raznolikosti, sa druge, predstavljaju dve suprotne reakcije na pitanje rizika i mladosti u savremenom društvu. Unutar te dve krajnosti može se tražiti balans u kontrolisanom riziku koji pruža mogućnost za samoaktuelizaciju mlade osobe.

Shodno ovakvim društvenim okolnostima u postocijalističkim društvima, reforme koje se sprovode na političkom i ekonomskom nivou moraju biti praćene reformama u sferi školstva, socijalnih službi i svih društvenih instanci koje su

upućene na rad sa mladima. Istraživanje rizika i mladih se mora postaviti u novi teorijski i metodološki pojmovni okvir koji će pratiti socijalne i kulturne trendove u regionu, kao i nove pristupe u proceni i tretiranju rizika kod mladih.

Dobar primer novih pristupa u istraživanju rizika i mladih, predstavlja češko istraživanje u kome se analizira veza između ekoloških karakteristika urbane životne sredine i rizičnog ponašanja mladih (Spilkova, Dzurova, Pitonak, 2014). Njihovi rezultati su pokazali da u postkomunističkom urbanom životu mladih u Pragu, školska sredina ima mnogo više značaja za rizična ponašanja mladih, nego što je to matična porodična sredina.

Adekvatan pristup mladima i riziku u postkomunističkim društvima mora prevashodno uzeti u obzir postojeću kontradikciju između izražene težnje za bezbednošću nasleđenom iz prethodnog režima, i aktuelne prevage komercijalnih interesa koji ograničavaju mogućnosti javnih politika zdravlja, prevencije i zaštite mladih rešavajući ih na nivou porodice, škole i zajednice.

Fleksibilizacije životnih prelaza u Centralnoj i Istočnoj Evropi dovela je do veće raznolikosti u individualizaciji, ali socijalne nejednakosti imaju dramatični efekat na povećanje jaza između napora i dostignuća. Brz uspeh u poslovnom okruženju nije ekvivalentan uloženim obrazovnim i radnim naporima mlade osobe, a napredovanje ka željenim destinacijama je izloženo specifičnim izazovima i rizicima posttranzicionih društava (kriminalizacija, egzistencijalna nesigurnost, pad obrazovnih i

zdravstvenih standarda, rizično poslovno i socijalno okruženje). Povlačenje države u osmišljavanju dobrih strategija podrške mladima koje će proširiti njihove mogućnosti i smanjiti rizike dovelo je do promena u dovodi problema u ostvarivanju karijere. Oni su skopčani sa faktorima rizika u kontekstu materijalističke vrednosne orijentacije koja uslovljavaja percepciju i preuzimanje rizika, kao i njegovo značenje za mlade. Shodno tome, "kriminalna karijera", "karijera uživaoca narkotika" ili "karijera upražnjavanja dokolice" mogu postati značajne u oblikovanju adolescentne tranzicije (MacDonald & Marsh, 2005).

U potrazi za socijalnim identitetom, samoaktuelizacijom i ostvarivanjem potreba uznemirenog ega mladi ljudi u regionu češće percipiraju rizik kao refleksiju negativnog. Nešto što se može nazvati "problematični kapital" nastaje kao sinteza negativnih iskustava nevolje, nepoverenja i cinizma. Sticanje "problematičnog ličnog kapitala" doprinosi ostvarivanju osporenih mogućnosti individualnog odlučivanja i kreiranja autonomnog identiteta u nepovoljnom ekonomskom, društvenom i kulturnom kontekstu. Hijerarhija rizika je forimirana prema kriterijumima koji učešće u kriminalnim aktivnostima ne tumače kao gubitak ugleda, već obratno.

Kriminalizacija ženskog identiteta povezana je sa njegovom seksualizacijom kao način ženske samoaktuelizacije sklopu rizičnog ponašanja i generisanja problematičnog ličnog kapitala. Siva zona seksualizacije predstavlja i sferu potlačenosti i prostor emancipacije devojaka i žena od tradicionalnih patrijarhalnih stega i obrazaca samožrtvujućeg matrijarha. Devojke stiču ugled i

moć u vršnjačkim grupama, i šire, demonstrirajući hedonistički, samouvereni i bezkrupulozni stav. Brižnost i požrtvovanost su potisnute, a demonstracija čvrstine i neemocionalnosti vrlo često, skriva ranjivost, posebno adolescentikinja. Privlačnost margine je erotizovana, moć se doživljava kroz materijalni status, ne kao sloboda u odnosu na rodne i druge nejednakosti. Modni potrošacki trendovi promovišu privilegovanu ženskost tržišnih centara, dok drugačiji ženski identiteti u velikoj meri ostaju nevidljivi.

24. JEDNO RAZMIŠLJANJE ZA KRAJ

Ideja koja je inspirisala ovo "razmišljanje za kraj" potiče od dela konverzacije koji su vodili Ričard Evans, pisac knjige Graditelji psihologije (1988) i Konrad Lorenz, nobelovac, čija su pionirska istraživanja na polju etologije i provokativno učenje o agresivnosti zadužili nauku 20 veka. Razgovor (op. cit. pp. 23-24) je tekao ovako:

"EVANS: U Sjedinjenim Državama izdvajaju se dva nagona: seks i nasilje. Komisija za pornografiju koju je ustanovio predsjednik (1970) zaključila je da je svako seksualno uzbuđenje izazvano pornografijom relativno neškodljivo, te da pornografiju ne treba zabranjivati. Ali je Komisija za nasilje (1969) našla da prikazivanje nasilja može da bude destruktivan model, i preporučila da pokušamo da sa filma i televizije uklonimo nasilje. Možete li da izmirite ovakve zaključke?"

LORENZ: Slažem se da oslikavanje seksa i nasilja ima dva dejstva. Pre skoro sedamdeset godina, Haksli (Julian Huxley) je pisao da su ove radnje u isto vreme samopodsticajne i samoiscrpljujuće. Naravno, agresivnost je i samozadovoljavajuća.

Vrlo je realno pitanje da li navođenje ljudi da proživljavaju zamensku destruktivnu agresivnost povećava verovatnost pojave takve agresivnosti, ili ta zamenska agresija deluje kao katarza. Mislim da je tu daleko značajnija moguća opasnost uklanjanja inhibicija. Ako se deca naviknu da na TV gledaju ratove, ubistva i tuče, mogu im oslabiti inhibicije prema izvršenju ovih nasilnih radnji. Nije stvar u povećanju potencijala za agresivnost, već u slabljenju inhibicija, stvaranjem jedne društvene klime koja toleriše agresivne radnje.

Ako ste seksualni sadist, možete postati i nasilnik. Ali, glavna opasnost od pornografije je u deromantizovanju sveg polnog ponašanja. Ona je zaboravila na zaljubljivanje, na svu lepotu i svečanu obrednost nastajanja jedne veze, a to je za našu kulturu podjednako opasno koliko i nasilje.

EVANS: Šta tu mislite pod opasnim? Opasna je u drugom smislu nego nasilje, zar ne?

LORENZ: Da. Uništavanje ljudi zvuči krajnje svirepo, ali naša kultura može da podnese svesnu meru surovosti a da ipak opstane. Ali, uništavanje viših emocija, iščezavanje ljubavi i tanano usklađenog odnosa dvoje ljudi spojenih prisnom vezom može po opstanak naše kulture predstavljati veću opasnost nego nasilje."

Nama se čini da ovakvom rezonovanju (čija je veza sa našom studijom možda sasvim indirektna ali su njene implikacije veoma suptilne i važne za temu o kojoj smo raspravljali) ne treba ništa ni dodati ni oduzeti. Shvatanje po kojem su širenje pornografije, perverzije i seksualna nasilja čini dehumanizacije i negacije ljubavi nije ni neobično ni novo. Ono što je, međutim, zanimljivo i važno to je izuzetan socio-kulturni značaj koji mu Lorenc pripisuje i sa kojim bismo se mi bez dvoumljenja složili.

Ne treba zaboraviti da je ne samo kod majmuna, već i kod nekih nemiroljubivih primitivnih plemena, seksualni instinkt tesno povezan sa agresivnošću (na primer prikazivanje erektnog penisa kao znak preteće agresije). Psihopatologija međuljudskih odnosa nas uči da česte i surove batine roditelja mogu biti izvor seksualnog sladostrašća njihove dece od čega je verovatno patio i već pomenuti grof Sacher -Masoch kad je bio mali.

Rajk (Theodor Reik) je prvi psihoanalitičar koji je isticao važnu distinkciju između seksualnosti i ljubavi koju je Freud, po svemu sudeći, zanemarivao. On nas podseća da je čovek horde milenijumima (a primitivne ličnost i do danas) ostao neupoznat sa zagonetkom ljubavi kojoj, kako to kaže Vilhelm Rajh¹⁵ (1988), "svi dugujemo svoje postojanje".

Rajk ističe da seksualno pražnjenje otkočuje mišiće dok ljubav otvara bravu ličnosti u svoj njenoj složenosti i celovitosti. Čovek

¹⁵ Rajh je precizno razlikovao seksualno pražnjenje od intimne povezanosti ljubavlju i tokom seksualnog akta. Kritičari Rajhove "opsednutosti orgazmom" često su ovo gubili iz vida

sklon perverznim radnjama, seksualnim deliktima ili uspostavljanju trivijalnih, bezličnih i neintegrisanih seksualnih interakcija može biti seksualno zadovoljan ali ostaje lišen ispunjujućeg osećanja ljubavi. Na širem planu, kako mudro primećuje Lorenz, to "ugrožava opstanak naše kulture".

Rajh je precizno razlikovao seksualno pražnjenje od intimne povezanosti ljubavlju i tokom seksualnog akta. Kritičari Rajhove "opsednutosti orgazmom" često su ovo gubili iz vida.

Ispoljavanje seksualne agresivnosti i aberantnosti moglo bi se posmatrati i kao neuspeh ega da "proradi" i sublimira (pretvori u viši oblik) ono što je u seksualnom instinktu elementarno, izopačeno, socijalno neprihvatljivo, preterano ili brutalno.

Adler (1964) je smatrao da osobe koje prakticiraju seksualne perverzije manifestuju u svom ponašanju "nesposobnost da se suoče sa izazovom ljubavi". On je parafilije posmatrao kao situaciju u kojoj se "cilj menja usled nesposobnosti da se ostvari" a seksualne perverte je smatrao sebičnim osobama sa odsustvom socijalnog interesa.¹⁶ Adler je (1964 a) isticao da su seksualne "aberantnosti, silovanja ili zloupotreba dece samo različiti oblici sebične masturbacije" koji je, opet, definisao kao "stil seksualnog života izabran da potvrdi izolaciju i izbegne ljubav i brak" (ibid.).

Libido, kao izraz čistog seksualnog instinkta, samo prividno vodi sjedinjavanju ljudi. Ako je neintegrisan, prepušten sam

¹⁶ Nezavisno od toga da li su u pitanju sadisti koji seksualiziraju osećanje neprijateljstva ili pitomi egzibicionisti koji više vole da budu viđeni na distanci nego da se direktno suoče sa seksualnim objektom.

sebi, neplemenjen ljubavlju i bez unutrašnje kontrole on vodi u regresivno ponašanje ili, u svojim drastičnim manifestacijama, u seksualno nasilje čiju štetnost na raznim planovima nije potrebno posebno dokazivati.

Ovo razmišljanje čitalac može smatrati indirektnim zaključkom nad celom ovom raspravom.

25. NOTA BENE ZA KRAJ

*Aunque sepa los caminos
yo nunca llegaré a Córdoba.*

Federico García Lorca¹⁷

Na kraju ove analize, čini se da je moguće postaviti hipotezu o promeni odnosa ženskog identiteta i kriminala u Srbiji koji se ogleda u popularizaciji kriminalizovanog feminiteta. Kriminalizovani feminitet u Srbiji je svojevrsni derivat nekadašnje sprege između konzumerizma i neformalne ekonomije iz vremena SFRJ, temeljne kriminalizacije srpskog društva u devedesetim godinama i konačno, uspostavljanja kulturnog poretka neoliberalnog kapitalizma u kojem masovna kultura i slobodno tržište određuju gotovo sve sfere društvenog života. U pravo izašloj knjizi 1. marta anno currende Bouer

¹⁷ Iako su mi putevi znani,
nikada neću stići u Kordobu

(Bower, 2015) raspravlja o arhetipskim karakterima ženskog identiteta preko svedočanstava koje nalazimo mitovima, legendama, bajkama kao i popularnoj kulturi i promena u dimenziji moći i stepenu identifikacije sa muškim identitetom u jungovskom smislu (anima *versus* animus). U nekom smislu i ova knjiga podržava, premda to nije eksplicitno tako formulisano, ideju o smrti Lolite i rađanju Lilit.

Život se na ovom prostoru fatalnih devedesetih godina prošlog veka odvijao po modelu patologije geta u kojem je cvetao svaki oblik kontrabande pa i trgovina ljudskim životima što je uticalo na promovisanje "antiheroja" u sferi maskuliniteta i usvajanju novih femininih identiteta. Kao što dobro poznato, kriminogeno okruženje je po svojoj prirodi zarazno i širi se mehanizmima socijalne infekcije. Na nesreću, živimo ne samo u vremenu vladavine nasilja - verbalnog, fizičkog i mentalnog, već i u vremenu svojevrzne pohvale ludosti, lišene erazmovskog konteksta. *Tragedija je danas politika*, kako je davno govorio Napoleon.

LITERATURA

1. Aapola, S., Gonick, M., Harris, A. (2005) *Young Femininity: Girlhood, Power and Social Change*, Hampshire UK: Palgrave MacMillan
2. Adkins, L. (1999) Community and Economy A Retraditionalization of Gender? *Theory, Culture & Society February*, vol. 16 no. 1 119-139
3. Adler, A. (1964 a) *Problems of neurosis*. New York: Harper and Row
4. Adler, A. (1964) *Social interest: A challenge to mankind*. New York: Capricorn Rooks
5. Alder, C. (1998) "Passionate and Wilful" Girls: Confronting Oractices, *Women and Criminal Justice*, 9(4): 81–101
6. Alder, C. and Worrall, A. (2004) A contemporary crisis? In Alder C and Worrall A. (eds) *Girls'Violence: Myths*

and Realities. Albany, New York: State University of New York Press:1-20

7. American Psychiatric Association (2014) *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th edition, abbreviated as DSM V), Washington, DC: American Psychiatric Association
8. Anderson, E. (1999) *Code of the Street: Decency, Violence, and the Moral Life of the Inner City*. New York, NY: Norton
9. Anđelić S., Vasić B., & Lukić R (2008) Prevencija prenošenja HIV-a sa majke na dete. U: *Dvadeset godina HIV/AIDS-a u Srbiji* (Eds. Šulović, V; Cucić, V & Ilić, D) pp.61-67. Beograd: Srpska Akademija nauka i umetnosti
10. Andersen B. L. & Cyranowski J. M. (1994) "Women's sexual self-schema". *Journal of Personality & Social Psychology*. 67 (6): 1079–1100
11. Apoliner, (1982) *Izabrane pesme* (prev. Nikola Bertolino). Beograd: Rad
12. Archer, J. (2004) Sex Differences in Aggression in Real-World Settings: A Meta-Analytic Review, *Review of General Psychology*, ol. 8, No. 4, 291–322
13. Arnull E and Eagle S (2009) *Girls and Offending—Patterns, Perceptions and Interventions*. London: Youth Justice Board for England and Wales, Home Office

14. Artz, S.(1998) *Sex, Power, and the Violent School Girl*. Toronto, ON: Trifolium Books.
15. Attwood, F. (2006) Sexed Up: Theorizing the sexualization of culture. *Sexualities* 9(1): 77-94
16. Avgerinos, K. (2006) From Vixen to Victim:The Sensationalization and Normalization of Prostitution in Post-Soviet Russia, *VESTNIK, The Journal of Russian and Asian Studies*. Issue 5, Fall 2006
17. Bandura, A. & Huston, A.C. (1961) Identification as a process of incidental learning. *Journal of Abnormal Social Psychology*. 63:311-318
18. Bandura, A. (1978) Learning and behavioural theoryof aggression. In L. Kutash, S. B. Kutash, & L. B. Schlesinger (Eds.), *Violence perspective on murder and aggression*(pp. 29-57). San Francisco, CA: Jossey-Bass
19. Ballou, M., Matsumoto, A., & Wagner, M. (2002) Toward a feminist ecological theory of human nature: Theory building in response to real-world dynamics. In M. Ballou i L.S. Brown (Eds.), *Rethinking mental health and disorder: Feminist perspectives* (pp. 99-141). New York: Guilford Press
20. Baskin, D., and Sommers, I. (1998) *Casualties of community disorder: Women's careers in violent crime*. Boulder, Co: Westview Press
21. Batchelor, S. (2005) 'Prove me the bam!': Victimization and agency in the lives of young women who commit

- violent offences. *The Journal of Community and Criminal Justice*, 52, 358-375
22. Batchelor, S. (2009) Girls, gangs and violence: Assessing the evidence. *Probation Journal*, 56(4): 391-414
 23. Bauman, Z. (1990) *Modernity and ambivalence*. Cambridge: Polity
 24. Bauman, Z. (2001) *The individualized society*. Cambridge: Polity Press
 25. Baumgardner, J., Richards, A. (2004) "Feminism and femininity: Or how we learned to stop worrying and love the thong." In A. Harris and M. Fine (Eds.), *All About the Girl*, pp. 59-69. London: Routledge
 26. Bern, E. (1989) *Šta kažeš posle zdravo: Psihologija ljudske sudbine*. Beograd: Nolit
 27. Blagojević, M. (1994) War and Everyday Life: Deconstruction of Self/Sacrifice, *Sociologija*, 36(4)p. 469-482
 28. Blagojević M. (2009) *Knowledge Production in Semiperiphery: A Gender Perspective*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
 29. Blagojević Hughson, M. (2012) *Rodni barometar u Srbiji: razvoj i svakodnevni život*. Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj
 30. Blagojević Hughson, M. i Bobić, M. (2014) Towards new understanding of change in gender relations at the micro

level: Serbian case, Zbornik Matice Srpske za društvene nauke, 148/3

31. Beck, U. (1992) *Risk Society*. London: Sage
32. Beirne, P. (1983) Cultural relativism and comparative criminology, *Crime, Law and Social Change*, Volume 7, Issue 4, pp 371-391
33. Borenstein, E. (2000) About That: Deploying and Deploring Sex in Postsoviet Russia, *Studies in 20th Century Literature*: Vol. 24:Iss. 1, Article 4.p.51-83
34. Borenstein, E. (2008) *Overkill: sex and violence in contemporary Russian popular culture*, Ithaca : Cornell University Press
35. Bottos, S. (2008) *Women and Violence: Theory, Risk, and Treatment Implications*, Branch Correctional Service Canada
36. Box, S. (1983) *Power, Crime and Mystification* Routledge
37. Bower, G., J. (2015) *Jane Eyre's Sisters: How Women Live and Write the Heroine's Story*. New York: Bantam Books
38. Bridger, S. Kay, R. and Pinnick, K. (1996) *No More Heroines?* (London: Routledge, 1996
39. Brown, J.D. (2002) "Mass media influences on sexuality". *J Sex Res*, No.39 (1): 42-5

40. Brown, L. (2003) *Girlfighting: Betrayal and rejection among girls*. New York: New York University Press
41. Brown, L. and Tappan, M. (2008) Fighting like a girl fighting like a guy: Gender identity, ideology, and girls at early adolescence. *New Directions for Child and Adolescent Development* 120: 47–59
42. Brown, L., Chesney-Lind, M. and Stein, N. (2007) Patriarchy matters: Toward a gendered theory of teen violence and victimization. *Violence Against Women* 13(12): 1249 – 1273
43. Campbell, A. (1981) *Girl Delinquents*. Oxford: Basil Blackford
44. Campbell, A. and Muncer, S. (1989) "Them and Us: A Comparison of the Cultural Context of American Gangs and British Subcultures", *Deviant Behavior*, 10: 271–88
45. Campbell, A. (1993) *Men, women and aggression*. San Francisco, CA: Basic Books
46. Carrington, K. and Pereira, M. (2009) *Offending Youth: Sex, Crime and Justice*. Sydney: Federation Press.
47. Carrington K. (2006) Does feminism spoil girls? Explanations for rising rates of female delinquency. *Australian and New Zealand Journal of Criminology*. 39(1) p.34-53
48. Carrington, K. (2013) Girls, Crime and Violence: Toward a Feminist Theory of Female Violence, *International*

Journal for Crime, Justice and Social Democracy,
Vol.2(2): 6

49. Casey B. J., Getz S., Galvan A. (2008) "The adolescent brain". *Developmental Review* 28 (1): 62–77
50. Chambliss, W.J. (1978) *On the Take: From Petty Crooks to Presidents*. Bloomington: IN: Indiana University Press
51. Chesney-Lind, M. (1995) Girls, delinquency and juvenile justice: Toward a feminist theory of young women's crime. In Price, B., and Sokoloff, N. (eds.), *The Criminal Justice System and Women*, 2nd ed. pp. 71–88. New York: McGraw–Hill
52. Chesney-Lind, M. (2002) Criminalizing Victimization: The Unintended Consequences of Pro-arrest Policies for Girls and Women, *Criminology & Public Policy*, Volume 2, Issue 1, p. 81–90
53. Chesney-Lind, M. and Belknap, J. (2004) Trends in Delinquent Girls Aggression and Violent Behavior: A Review of the Evidence, in M. Putallaz and P. Bierman (eds) *Aggression, Antisocial Behavior and Violence among Girls: A Development Perspective*, pp. 203–20. New York: Guilford Press
54. Chesney-Lind, M. and K. Irwin (2004) From Badness to Meanness: Popular Constructions of Contemporary Girlhood, in A. Harris (ed.) *All About the Girl: Culture, Power, and Identity*, pp. 45–58. New York: Routledge

55. Chesney-Lind, M. and Sheldon, R. (2004) *Girls, Delinquency and Juvenile Justice*, 3rd edn. Belmont: Wadsworth
56. Chesney-Lind, M., and Jones, N.(2010) (Eds.): Fighting for Girls: New Perspectives on Gender and Violence: *SUNY Press, New York*
57. Coker, D. (2004) Race, Poverty, and the Crime Centered Response to Domestic Violence, *Violence against Women*, 10(11), 1331–53
58. Connell, RW. (1987) *Gender and Power. Society, the Person and Sexual Politics*. Cambridge: Polity Press
59. Currie, D., Kelly, D. M., Pomerantz, S. (2009) *Girl Power: Girls Reinventing Girlhood*. New York: Peter Lang Publishing
60. Covington, S, (2007)Women and the Criminal Justice System, An Editorial *Women’s Health Issues Official Publication* of the Jacobs Institute of Women’s Health Washington, DC, Volume 17, No. 4
61. Coy, M. and Garner, M. (2010) Glamour modeling and the marketing of self-sexualization: critical reflections. *International Journal of Cultural Studies*. Vol. Vol.13:657-67
62. Crisp A. H. (1980) *Anorexia Nervosa: Let Me Be*. New York: Academic Press

63. Cullen, F., Wright, J. P. and Blevins, K. (2008) *Taking Stock: The Status of Criminological Theory*, New Jersey: Transacation Publishers
64. Daly, K. and Maher, L. (eds) (1998) *Criminology at the Crossroads: Feminist Reading in Crime and Justice*, Oxford University Press
65. Dasgupta, S. (2002) A framework for understanding women's use of nonlethal violence in intimate heterosexual relationships. *Violence Against Women*, 8, 1364-1389
66. Daskalova, K. (2000) Manipulated Emancipation: Representations of Women in Post-Communist Bulgaria, in in Jähnert, G (ed) *Gender Transition in Eastern and Central Europe Proceedings*, Trafo Verlag
67. Davies, P. (1999) "Women, crime and an informal economy: female offending and crime for gain". The British Criminology Conferences: Selected Proceedings. Volume 2. *Papers from the British Criminology Conference*. Belfast :Queens University
68. Ditton, J. & Brown, R. (1981) Why don't they revolt: Invisible income as a neglected dimension of Runciman's relative deprivation thesis. *British Journal of Sociology*. 32, 521-530
69. Downes, D. and Rock, P. (1982) *Understanding Deviance: A Guide to Sociology of Crime and Rule Breaking*, Oxford University Press

70. Eaton, M.(1983) "Mitigating Circumstances: Familiar Rhetoric", *International Journal of the Sociology of Law*, 11: 385-400
71. Erikson, E. (2008) *Identitet i životni cikilus*, Beograd: Zavod za udžbenike
72. Evans, R. (1988) *Graditelji psihologije*. Beograd: Nolit.
73. Fairburn C. G. & Cooper, Z. (2011) "Eating disorders, DSM–5 and clinical reality". *The British Journal of Psychiatry* 198: 8-10
74. Featherstone, M. and Hepwort, M. (1982) Agening and inequality: Consumer Culture and the Redefinition of Middle Age. Unpublished paper presented at the British Sociological Association Conference 1982
75. Ferraro, K., & Moe, A. (2003) Mothering, crime and incarceration. *Journal of Contemporary Ethnography*, 32, 9–23
76. Ferrer-i-Carbonell. A. and Gërkhani, K. (2011) "Financial Satisfaction and (in)formal Sector in a Transition Country"*Social Indicator Research*. 102: 315–331
77. Frith, S. (1983) *Sound Effects: Youth, Leisure and the Politics of Rock*. London: Constable
78. Fox, J. and Jack L. (2000) *The Will to Kill: Making Sense of Senseless Murder*. Boston: Allyn and Bacon
79. Frojd, S. (1933) Uvod u psihoanalizu. U "Odabrana dela"(1976: ed. Hugo Klajn). Novi Sad: Matica Srpska

80. Furedi, F. (1997) *Culture of Fear: Risk-Taking and the Morality of Low Expectation*, London, Cassell
81. Gavigan, S.(1987) *Women's Crime: New Perspectives and Old Theories in Too Few To Count: Canadian Women in Conflict with the Law*. Vancouver, BC: Press Gang
82. Gelsthorpe, L. (2002) 'Feminism and criminology' in Maguire, M., Morgan, R., and Reiner, R. (eds) *The Oxford Handbook of Criminology*, (third edition), Oxford, Oxford University Press
83. Gelsthorpe, L. (2004) 'Female Offending: A Theoretical Overview', in G. McIvor (ed.) *Women Who Offend*. London: Jessica Kingsley
84. Gelsthorpe, L. and Sharpe, G.(2006) Gender, Youth Crime and Justice, from *Youth Crime and Justice*, P 47-61, 2006, Barry Goldson and John Muncie, eds., London: Sage Publications Ltd.
85. Giddens, A. (1990) *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press
86. Gill, R. (2008). Empowerment/sexism: Figuring female sexual agency in contemporary advertising. *Feminism & Psychology*, 18, 35–60
87. Gilligan, C.(1982) *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*, Harvard: Harvard University Press

88. Gill, R. (2007) Postfeminist media culture: Elements of a sensibility. *European Journal of Cultural Studies* 10(2): 147–166
89. Gilbert, P. (2002) Discourses of female violence and societal gender stereotypes. *Violence Against Women*, 8, 1271-1300
90. Grilo C. M. (2006) *Eating and Weight Disorders*. London: Psychology Press
91. Guha-Khasnobis, B. Kanbur, R. & Ostrom, E. (2006) "*Beyond Formality and Informality*", Working Papers 127038. Cornell: Cornell University
92. Hall, S. Winlow, S. Ancrum.C. (2008) *Criminal Identities and Consumer Culture: Crime, Exclusion and the New Culture of Narcissism*, Willan Publishing
93. Hayward, K. (2004) *City Limits: Crime, Consumer Culture and Urban Experience*. London: The Glass House Press
94. Hebdige, D. (1979) *Subculture: The Meaning of Style* . London: Methuen
95. Henning, K., Jones, A., & Holdford, R. (2003) Treatment needs of women arrested for domestic violence: A comparison with male offenders. *Journal of Interpersonal Violence*, 18, 839-856

96. Hewitt, P., Sherry, S., Baggley, D., & Flett, G. (2007) Perfectionism and undergoing cosmetic surgery. *European Journal of Plastic Surgeons*, 29, 349-354
97. Humm, A., ed., (2013) *Lilith Bibliography*. New York: Jewish and Christian Literature
98. Ibroscheva, E.(2013) *Advertising, Sex, and PostSocialism: Women, Media, and Femininity in the Balkans*. Lexington Books
99. Irwin, K. and Chesney-Lind, M.(2008) Girls' Violence: Beyond Dangerous Masculinity, The AuthorsJournal Compilation, *Sociology Compass*, 2/3 : 837–855
100. Jackson, S. and Scott, S.(1999) Risk Anxiety and the Social Construction of Childhood in:Lupton, D. (Ed.) *Risk and Socio-Cultural Theory: New Directions and Perspectives* (Cambridge: CUP)
101. Jackson, S. (2006) Interchanges: Gender, sexuality and heterosexuality, *Feminist Theory*, vol. 7 no. 1, p. 105-121
102. Jackson, S., Vares, T., & Gill, R. (2012) 'The whole playboymansion image': Girls'fashioning and fashionedselfes within apostfeminist culture, *Feminism & Psychology*, published online, March 1, 2012
103. Jähnert, G., Gohrisch, J., Hahn, D., Hildegard, M., Nickel, I., Schäffgen, P. and K. (2000) *Gender in transition in Eastern and Central Europe*.Berlin: Trafo Verlag

104. Jensen, V. (Ed.) (2012) *Women Criminals: An Encyclopedia of Women and Issues -Volume 1: Women and Crime: Biographical profiles A-Z*. Westport, CT: ABC-CLIO Greenwood Press
105. Joe, K. and Chesney-Lind, M. (1995) "Just Every Mother's Angel: An Analysis of Gender and Ethnic Variations in Youth Gang Membership", *Gender and Society*, 9: 408–31
106. Jones, N. (2008) Working 'the code': On girls, gender and inner-city violence. *The Australian and New Zealand Journal of Criminology*, 41(1): 63-83
107. Harris, A. (2004) *Future girl: Young women in the twenty-first century*. New York: Routledge
108. Kaneva, N. (2012) Media and the Birth of the Post-communist Consumer, in *Media Transformations in the Post-Communist World: Eastern Europe's Tortured Path to Change* (edited by P. Gross & K. Jakubowicz), Lexington Books.
109. Katz, J. (1988) *Seductions of Crime: Moral and Sensual Attractions in Doing Evil*, New York, Basic Books
110. Katz, E. and Pallot, J. (2010) "From "Femme Normale" To "Femme Criminelle" In Russia: Against The Past Or Towards The Future? *New Zealand Slavonic Journal*. 44: 111-139

111. Kelly, P. (2000a) The dangerousness of youth-at-risk: The possibilities of surveillance and intervention in uncertain times. *Journal of Adolescence*, 23(4), 463-76
112. Kelly, P. (2000b) Youth as an artefact of expertise: Problematizing the practice of youth studies in an age of uncertainty. *Journal of Youth Studies*, 3(3), 301-15
113. Kelly, P. (2003) Growing up as risky business? Risks, surveillance and the institutionalized mistrust of youth. *Journal of Youth Studies*, 6(2), 165-80.
114. Klein, D. (1996) 'The Etiology of Female Crime', in J. Muncie, E. McLaughlin and M. Langan (eds.) *Criminological Perspectives: A Reader*. London: Sage
115. Konstantinović Vilić, S. (2013) Feministička kriminologija: teorijski okvir o rodnim obeležjima kriminaliteta, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, br. 65, god. LI
116. Kowalski, R. M., Limber, S. P., & Agatston, P. W. (2008) *Cyber bullying: Bullying in the digital age*. Malden, MA: Blackwell
117. Kron, L & Nikolić, Z (2009) Anatomija seksualne agresivnosti. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
118. Kron, L., Pavićević, O. (2014) SMRT LOLITE, RAĐANJE LILIT: ogled o adolescentnoj ženskoj seksualnosti. Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja. Vol. XXXII, broj 1: 77-94

119. Kurz, D. (1993) Physical assaults by husbands: A major social problem. In R.J. Gelles & D.R. Loske (Eds.), *Current controversies in family violence* (pp. 88-103). Beverly Hills, CA: Sage Publications
120. Lamb, S. (2010) Porn as a pathway to empowerment? A response to Peterson's commentary. *Sex Roles*, 62, 314–317. doi:10.1007/s11199-010-9756-8
121. Lamb, Sh, Graling, K & Wheeler E. (2013) 'Pole-arized' discourse: An analysis of responses to Miley Cyrus's Teen Choice Awards pole dance, *Feminism & Psychology*. 23: 163-183
122. Lauritsen, JL., Heimer, K. and Lynch, JP. (2009) Trends in the gender gap in violent offending: New evidence from the national crime victimization survey. *Criminology*, 47: 361
123. Ledeneva, A. (1998) *Russia's economy of favours: Blat, networking, and informal exchange*. Cambridge: Cambridge University Press
124. Leschied, A.W., Cummings, A.L., Van Brunschot, M., Cunningham, A., & Saunders, A. (2001). A review of the literature on aggression with adolescent girls: Implications for policy prevention and treatment. *Canadian Psychology*, 42, 200-215
125. Levy, A. (2005) *Female chauvinist pigs: Women and the rise of raunch culture*. New York: Free Press

126. Lombroso, C. and Ferrero, E. (1900) *The Female Offender*, New York: D. Appleton
127. Lupton, Deborah (1999). *Risk*. London: Routledge
128. Lury, C. (1996) *Consumer Culture*, London: Routledge.
129. MacDonald, R., and Mars, J. (2005) *Disconnected Youth? Growing up in Poor Britain*, Basingstoke: Palgrav.
130. Macek, P., Flanagan, C., Gally, L, Kostron, L., Botcheva, L., Csapo, L.(1998) Postcommunist societies in times of transition: perceptions of change among adolescents in central and eastern Europe. *Journal of Social Issues*, 54 i3 p547/1-9
131. Malešević, M.(2012) "Iskušenja socijalističkog raja – refleksije konzumerističkog društva u jugoslovenskom filmu krajem šezdesetih godina XX veka", *Glasnik etnografskog instituta SANU*. LX-2:107-123
132. McIntosh, M. (1976) "Thieves and Fences: Markets and Power in Professional Crime", *British Journal of Criminology*. 16, No. 3:257-266
133. McNair, B. (2002) *Striptease culture: Sex, media and the democrat-isation of desire*. London: Routledge.
134. McRobbie, A. (1981) *Feminism and Youth Culture: From Jackie to Just Seventeen*. London: MacMillan

135. McRobbie, A (2008) Young women and consumer culture. *Cultural Studies* 22: 531–550
136. McRobbie, A. (2009) *The Aftermath of Feminism: Gender, Culture and Social Change*. London: Sage Publications
137. Messerschmidt, J. (1997) *Crime as structured action: gender, race, class and crime in the making*: Sage Publications
138. Messerschmidt, J. (1993) *Masculinities and Crime: Critique and Reconceptualization of Theory*, Rowan & Littlefield Publishers, Inc.
139. Miller, S. (2001) The paradox of women arrested for domestic violence: Criminal justice professionals and service providers respond. *Violence Against Women*, 7, 1339–1376
140. Miller, S. (2005) *Victims as Offenders: The Paradox of Women's Violence in Relationships*. Piscataway, NJ: Rutgers University Press
141. Miller, J. (2004) The girls in the gang: What we've learned from two decades of research. In Chesney-Lind M and Pasko L (eds) *Girls, Women and Crime: Selected Readings*. California: Sage
142. Miles, S. (2000) *Youth Lifestyles in a Changing World*. Buckingham: Open University Press
143. Morgan, D. (1992) *Discovering Men*. London: Routledge

144. Muncer, S., Campbell, A., Jervis, V. and Lewis, R. (2001) 'Ladettes', social representations and aggression. *Sex Roles* 44(1-2): 33-45
145. Nabokov, V. V. (1958) *Lolita*. New York: G. P. Putnam's Sons Print.
146. Naffine N. (1987) *Female Crime, the construction of women in criminology* Allen and Unwin:Sydney
147. Nauert, R. (2013) Mental Health Issues Intertwined with Casual Sex Among Teens. *Psych Central*. December, 3 :1 -3.
148. Newburn, T. and Stanko, E. (1994) (eds) *Just Boys Doing Business? Men, Masculinities and Crime* Routledge: London
149. Newburn, T. (2007) *Criminology*, Devon: Willan Publishing
150. Nikolić–Ristanović, V. (2000) The Construction of Identities in Media Images of Violence against Women, in Jähnert, G (ed) *Gender Transition in Eastern and Central Europe Proceedings*, Trafo Verlag.
151. Nikolić-Ristanović, V. (2002) *Social Change, Gender and Violence: Post-Communist and War-Affected Societies*. Dordrecht, Boston, London: Kluwer
152. Oswalt, S (1965) *Concise Encyclopedia of Greek and Roman Mythology*. Glasgow: Collins
153. Pavićević, O., Kron, L., Simeunović-Patić, B. (2013) *Nasilje kao odgovor: socijalne i psihološke implikacije*

krize. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja

154. Penuel, W., and Wertsch, J. (1995) Vygotsky and identity formation: A sociocultural approach. *Educational Psychologist*, 30, 83-92
155. Peterson, V.S. (2003) *A Critical Rewriting of Global Political Economy: Integrating reproductive, productive and virtual economies*, London: Routledge
156. Petrović, S. & Petrović – Stefanović N., (2000) *Edip i Lilit*. Beograd: Partenon
157. Rajh, V. (1988) *Funkcija orgazma*. Beograd: Književno izdavačka zajednica A-S Delo
158. Pollak, O. (1950) *The Criminality of Women*. Philadelphia: University of Pennsylvania
159. Pollack, W. S. (1998) *Real boys: Rescuing our sons from the myths of boyhood*. New York: Random House
160. Pollock, J.M., and Davis, S.M. (2005) The continuing myth of the violent female offender. *Criminal Justice Review*, 30, 5-29.
161. Pollock, J.M., Mullings, J.L., and Crouch, B.M. (2006) Violent Women: Findings from the Texas women inmates study. *Journal of Interpersonal Violence*, 21, 485-502
162. Popenoe, David. (1996) *Life Without Father*. New York: The Free Press

163. Presdee, M. (2000) *Cultural Criminology and the Carnival of Crime*, London: Routledge
164. Renzetti, C. (1999) The challenge to feminism of women's use of violence in interpersonal relationships. In Lamb S (ed) *New Versions of Victims*. New York: New York University Press: 42-56
165. Renzetti, C. (2013) *Feminist Criminology*. London: Routledge
166. Salomé, L, A (2003) *You Alone Are Real to Me: Remembering Rainer Maria Rilke*, tr. Angela von der Lippe, Rochester: BOA Editions
167. Salamanca, J. R. (1961) *Lilith*. Maryland: University Press
168. Salomé, L, A (2012) *The Erotic*. New York: Transactional Publishers
169. Stubbs, J. (2008) Critical criminology research. In Thalia Anthony and Chris Cunneen (Eds.), *The critical criminology companion* (pp. 6-17). Sydney: Federation Press
170. Sutherland. D. and Cressey, R. (1960) *Principles of Criminology*, Chicago: Lippincott
171. Sarwer, D., Wadden, T., Pertschuk, M., & Linton, W. (1998) Body Image Dissatisfaction and Body Dysmorphic Disorder in 100 Cosmetic Surgery Patients. *Plastic & Reconstructive Surgery*, 101, 1644-1649

172. Sieving R., Oliphant J., Blum RW (2002) "Adolescent sexual behavior and sexual health". *Pediatr. Rev.* 23: 407–16
173. Shlapentokh, D. (2003) Making Love in *Yeltsin's* Russia: A case of "de-medicalization" and "de-normalization", *Crime, Law & Social Change*; Vol. 39 Issue 2, p117
174. Sharland, E. (2005) Young People, Risk Taking and Risk Making: Some Thoughts for Social Work, *British Journal of Social Work* Volume 36, Issue 2, pp. 247-265
175. Sharpe, G. (2012) *Offending Girls: Young Women and Youth Justice*. London: Routledge
176. Smart, C. (1977) *Women, Crime and Criminology*, London, Routledge & Kegan Paul Ltd
177. Smith, D. (1992) Sociology from Women's Experience: A Reaffirmation, *Sociological Theory*, Volume 10, Issue 1 (Spring, 1992), 88-98
178. Sperry, S., Thompson, K., Sarwer, D., & Cash, T. (2009) Cosmetic Surgery Reality TV Viewership: Relations With Cosmetic Surgery Attitudes, Body Image, and Disordered Eating. *Annals of Plastic Surgery.* 62, 7-11
179. Spilkova, J. i Radova, L. (2011) The Formation of Identity in Teenage Mall Microculture: A Case Study of Teenagers in Czech Malls, *Sociologický časopis/ Czech Sociological Review*, Vol. 47, No. 3

180. Spilkova, J., Dzurova, D., Pitonak, M.(2014) Perception of neighborhood environment and health risk behaviors in Prague's teenagers: a pilot study in a post-communist city, *International Journal of Health Geographics*
181. Steffensmeier, D. and Allan, E. (1996) Gender and Crime: Toward a Gendered Paradigm of Female Offending, *Annual Review of Sociology* 22:459–87
182. Steffensmeier, , D. and Harer, M. (1999) Making Sense of Recent US Crime Trends 1980-96/98: Age Composition Effects and Other Explanations, *Journal of Research in Crime Delinquency*, 36:235-74
183. Steffensmeier, D. and Haynie, D. (2000) Gender, structural disadvantage, and urban crime: Do macrosocial variables also explain female offending rates? *Criminology*, 38(2), 403–438
184. Steffensmeier, D.. & Schwartz, J. (2004). Contemporary explanations of women's crime. In B.Price & N. Sokoloff, (Eds.), *The Criminal Justice System and Women*(pp. 113–126). New York:McGraw Hill
185. Steffensmeier, D., Schwartz, J., Zhong, H. and Ackerman, J. (2005) An assessment of recent trends in girls' violence using diverse longitudinal sources: Is the gender gap closing? *Criminology* 43(2): 355-40
186. Steffensmeier, D. and Schwartz, J. (2014) Can the Gender Gap in Crime Be Explained? In Francis Cullen and Pamela

- Wilcox (Eds.) *Sisters in Crime Revisited: Bringing Gender in Criminology*. Oxford University Press
187. Stubbs, J. (2008) Critical criminological research Chapter 1, in Thalia Anthony & Chris Cunneen (eds) *Critical Criminology Companion* Sydney: Federation Press
 188. Schwartz, J., Steffensmeier, D. i Feldmeyer, B. (2009) Assessing Trends in Women's Violence via Data Triangulation: Arrests, Convictions, Incarcerations, and Victim Reports, *Social Problems*, Vol. 56, No. 3, p. 494-525
 189. Salomé, L (2003) *You Alone Are Real to Me: Remembering Rainer Maria Rilke*, tr. Angela von der Lippe, Rochester: BOA Editions
 190. Salomé, L (2012) *The Erotic*. New York: Transactional publications
 191. Tappan, M. (2001). The cultural reproduction of masculinity: A critical perspective on boys' development. In M. Packer & M. Tappan (Eds.), *Cultural and critical perspectives on human development*. Albany: State University of New York Press.
 192. Tjaden, P., and Thoennes, N. (2000) Prevalence and consequences of male-to-female and female-to-male intimate partner violence as measured by the National Violence Against Women Survey. *Violence Against Women*, 6, 142-161
 193. Thomas, W. (1923) *The Unadjusted Girl. With Cases and Standpoint for Behavioral Analysis*. Boston: Little,

- Brown, and Co., 1923. (reprinted (1967). N.Y.: Evanston; London: Harper & Row)
194. Tolman D. L. (2001) "Female adolescent sexuality: An argument for a developmental perspective on the new view of women's sexual problems". *Women and Therapy* 42 (1–2): 195–209
 195. Tulloch, J. and Lupton, D. (2003) *Risk and everyday life*. London: Sage
 196. Zhurzhenko, T. (1999) "Gender and Identity Formation in Post-Socialist Ukraine: The Case of Women in the Shuttle Business." In: *Feminist Fields: Ethnographic Insights*. (Eds. Bridgman, Cooper Cole & Howard-Bobiwash). Canada: Broadview Press
 197. Zhurzhenko, T. (2001) "Free Market Ideology and New Women's Identities in Post-socialist Ukraine" *European Journal of Women's Studies*. 8, no. 1: 29-49
 198. Vickers, J. (2008) *Lou von Salome: A Biography of the Woman Who Inspired Freud, Nietzsche and Rilke*. McFarland
 199. Vučetić, R. (2012) *Koka-kola socijalizam*. Beograd: Službeni glasnik
 200. Wallace, C. and Kovatchevka, S. (1998) Youth cultures and consumption in Eastern and Western Europe. *Youth and Society*, 28, 189-214
 201. Walklate, S. (1995) *Gender and Crime*: Prentice Hall.

202. Wilhelm, S., Etcoff, N., & Buhlmann, U. (2008) Facial attractiveness ratings and perfectionism in body dysmorphic disorder and obsessive-compulsive disorder. *Journal of Anxiety Disorders*, 22, 540-547
203. Walker, C. (2012) Re-inventing themselves? Gender, employment and subjective well-being amongst working-class young Russians', from Salmenniemi, S. (ed) *Rethinking Class in Russia*, Association for Slavic, East European, and Eurasian Studies
204. Worrall, A. (1990) *Offending Women: Female Lawbreakers and the Criminal Justice System*. London: Routledge and Kegan Paul
205. Waters, E. (1993) Soviet Beauty Contests, *Sex and the Russian Society*, eds. Igor Kon and James Riordan, Indiana: Indiana University Press
206. Wilczynski, A. (1997) Mad or bad? Child-killers, gender and the courts. *British Journal of Criminology*, 37, 419 - 436
207. Wolf, N. (1993) *Fire with Fire*. New York: Random House
208. Wolf, N. (2006) *Young Adult Fiction: Wild Things*, Arts: Books
209. Zamarovsky, V. (1985) *Junaci antičkih mitova*. Zagreb: Školska knjiga

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
159.922.1-053.6-055.2
316.83
КРОН, Лепосава, 1958-
Smrt Lolite, rađanje Lilit: ogled o adolescentnoj ženskoj seksualnosti /
Leposava Kron, Olivera Pavićević. - Beograd :
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 2015
(Beograd : Pekograf). - 228 str. ; 21 cm
Tiraž 500. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. -
Bibliografija: str. 203-228.
ISBN 978-86-83287-80-2
1. Павићевић, Оливера, 1964- [аутор]
а) Сексуалност - Адолесценткиње
COBISS.SR-ID 213954316